

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ŞEYH GÂLİB DÎVÂNİ’NİN ŞAHİS KADROSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE TORTUK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2023

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Şeyh Gâlib Dîvânı'nın Şahıs Kadrosu
Adı ve Soyadı: Ayşe TORTUK
Tez Savunma Tarihi: 24/08/2023

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EROL
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmza:

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR (Jüri Başkanı)

Prof. Dr. Yakup POYRAZ

Doç. Dr. Fettah KUZU

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Ayşe TORTUK

Öğrenci Numarası: 200000022005

Tezin Savunma Tarihi:24/08/2023

ÖZET

ŞEYH GÂLİB DÎVÂNÎ'NİN ŞAHİS KADROSU

TORTUK, Ayşe
Yüksek Lisans Tezi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
Ağustos-2023, 168 sayfa

Dîvân edebiyatının 18. Yüzyılında Şeyh Gâlib önemli bir yere sahiptir. Esad ve Gâlib mahlaslarıyla yazdığı şiirlerini toplayarak 24 yaşında iken Dîvân'ını meydana getirdi. Birçok buluşu ve yarattığı mazmunlarla Dîvân edebiyatının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Şeyh Gâlib'in eserlerinin en önemli yönlerinden birisi de tasavvufi temellere sahip olmasıdır. Eserlerinde güçlü semboller kullanan Gâlib, hayal unsurlarına sıkça yer vermiştir. Bu çalışmada ele aldığımız Şeyh Gâlib Dîvânı, mitolojinin, tarihin, dinin ve efsanelerin Dîvân şiirine kaynaklık etmesine iyi bir misal oluşturmuştur. Eserde kullanımına rastladığımız mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerin sayıca çokluğu, şairin bu isimler etrafında ördüğü imgelem ve söz konusu unsurları işlemedeki becerisi, Klasik Türk şiir geleneğinde eski anlatı ve şahısların yarattığı mânâ zenginliği konusunda bize dikkate değer bilgiler vermektedir. Birçok beyitte gönderme yapılan Şehnâme kaynaklı kahramanlar ya da Arap ve Yunan kökenli ve dini şahsiyetler, ihtiyaç duyulan hayal gücünü pekiştirmekte ve ifade imkânı bakımından şaire yeni olanaklar sunmaktadır. Eserde yer verilen kişi ve motiflerin şiire taşıdığı anlamsal açılımlar, Klasik Türk şiirinin kültürel zenginliğini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu durumda Şeyh Gâlib Dîvânı'nın mitolojik - efsanevi - tarihi – dini kişiliklerin ele alınışı bakımından incelenmesi, Klasik Türk şiirini mühim bir yönüyle gözler önüne sermek fırsatı sağlayacaktır. Çünkü bu eserin, bilhassa şahıslar üzerinden metinler arası kullanımları örneklendirmek adına oldukça zengin malzemeyi ihtiva ettiği görülmektedir. Yeni ve orijinal hayallerin şiirleştirilmesi doğrultusunda Şeyh Gâlib'in söz konusu şahsiyetleri nasıl değerlendirdiği ve hangi yönleriyle yorumladığı da ancak bu malzemenin tasnif ve tahliliyle mümkündür.

Anahtar Sözcükler: Şeyh Gâlib, Dîvân, Şahıslar, Kişilikler

ABSTRACT

LIST OF CHARACTERS IN THE ŞEYH GÂLIB'S DÎVÂN

TORTUK, Ayşe

Master's Thesis

Turkish Language and Literature Department

Ancient Turkish Literature Program

Thesis Advisor: Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar

August-2023, 168 pages

Şeyh Gâlib has an important role in the 18th century of Dîvân literature. He collected his poems under the pseudonyms Esad and Gâlib and created his Dîvân when he was 24 years old. He played a great role in the development of Dîvân Literature with his many inventions and metaphors he created. One of the most important aspects of Şeyh Gâlib's works is that it has sufistic foundations. Using strong symbols in his works, Gâlib frequently included elements of imagination. The Dîvân of Şeyh Gâlib, which we discussed in this study, is a good example of mythology, history, religion and legends being the source of Dîvân poetry. The large number of mythological and legendary figures that we come across in the work, the imagination that the poet create around these names and his skill in processing the mentioned elements, give us remarkable information about the old narrative and the richness of meaning created by the individuals in the Classical Turkish poetry tradition. Heroes originating from Şehname or religious figures of Arab and Greek origin, which are referred to in many couplets, reinforce the needed imagination and offer new possibilities to the poet in terms of expression. The semantic expansions of the people and motifs included in the work also reveal the cultural richness of Classical Turkish poetry. In this case, the examination of Şeyh Gâlib's Dîvân in terms of mythological- legendary- historical-religious personalities will provide an opportunity to reveal an important aspect of Classical Turkish poetry. Because it is seen that this work contains very rich material in order to exemplify the intertextual uses, especially through individuals. In line with the poetization of new and original dreams, how Şeyh Gâlib evaluates and interprets these personalities is only possible with the classification and analysis of this material.

Key words: Şeyh Gâlib, Dîvân, list of characters

ÖN SÖZ

Şeyh Gâlib, his derinliği ve hayal zenginliği ile klasik şiirin zirvesine çıkmış bir söz ustasıdır. Sebk-i Hindi'nin ve tasavvufun getirdiği ruh inceliği, şaşırtıcı ve etkileyici üslup onda İsrâfîl'in suru gibi bir nitelik kazanmıştır. Bu haliyle o, klasik edebiyatla modern edebiyat arasında bir yerde durur. Sezai KARAKOÇ, bir Mevlevî şeyhi olan Muhammed Es'ad Gâlib Dede'yi ‘‘‘alev, duman, kan ve gül’’ içinde yeni dünyanın, yeni fecir devletinin ilk müjdecisi ve ilk ustalarından biri olarak görür. Ayrıca 42 yaşında vefat eden şairin, Dîvânı'nı 24 yaşında telif etmesi dikkate değer bir olaydır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada Prof. Dr. Muhsin Kalkışım'ın Şeyh Gâlib Dîvânı adlı eserinde yer alan şiirler üzerinde inceleme yapılmıştır. Birinci bölümde Şeyh Gâlib'in hayatı, eserleri ve edebi kişiliğine yer verilmiştir. İkinci bölümde Dîvân'da adı geçen ve tezin asıl konusu olan dini, tarihi, efsanevi ve mitolojik şahsiyetler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra kişilerle ilgili örnek beyit verilmiştir. Bu örnek beytin veya beyitlerin nesre çevirisi yapılmıştır. Nesre çeviri yapılırken beytin kastettiği muhtevayı yakalamak için bazı eklemeler ve açıklamalarda bulunulmuştur. Diğer örnek beyitler dipnotta gösterilmiştir. Üçüncü bölümde ise tez için kullanılan materyaller ve kullanılan metot açıklanmıştır. Elde edilen bulgular ve bu bulgulardan hareketle varılan sonuç açıklanmıştır.

Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ayşe TORTUK

Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
B. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
C. Araştırmanın Yöntemi	1
D. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar	2

I. BÖLÜM

ŞEYH GÂLİB

1.1. Hayatı	4
1.2. Edebi Kişiliği	5
1.3. Şeyh Gâlib'in Etkileri	6
1.4. Eserleri	6
1.4.1. Dîvân	7
1.4.2. Hüsn ü Aşk	7
1.4.3. Es-Sohbetü's Safiyye	7
1.4.4. Şerh-i Cezire-i Mesnevi	7

II. BÖLÜM

ŞAHISLAR

2.1. Lafzatullah	9
2.1.1. Allah	9
2.2. Dini Unsurlar	12
2.2.1. Azrail	12
2.2.2. Cebrail	12
2.2.3. İsrail	14
2.3. Dini Şahsiyetler	15

2.3.1. Hz. Âdem (a.s)	15
2.3.2. Hz. İdris (a.s)	17
2.3.3. Hz. Nuh (a.s)	17
2.3.4. Hz. İbrahim (a.s)	19
2.3.5. Hz. İsmail (a.s)	20
2.3.6. Hz. Yakub (a.s)	22
2.3.7. Hz. Yusuf (a.s)	23
2.3.8. Hz. Eyyüb (a.s)	26
2.3.9. Hz. Şuayb (a.s)	27
2.3.10. Hz. Musa (a.s)	27
2.3.11. Hz. Süleyman (a.s)	30
2.3.12. Hz. İlyas (a.s)	31
2.3.13. Hz. Hızır (a.s)	32
2.3.14. Hz. Meryem (a.s)	34
2.3.15. Hz. İsa (a.s)	35
2.3.16. Hz. Muhammed (a.s) (Hz. Ahmed, Hz. Mahmud)	37
2.4. Dört Halife	39
2.4.1. Hz. Ebubekir	39
2.4.2. Hz. Ömer	40
2.4.3. Hz. Osman	41
2.4.4. Hz. Ali	41
2.5. Sahabeler	42
2.5.1. Ebu Eyyub el-Ensari	42
2.5.2. Halid b. Velid	43
2.5.3. İbni Selam (Abdullah bin Selam)	43
2.5.4. Sa'd b. Ebu Vakkas	44
2.6. Ehl-İ Beyt ve On İki İmam	45
2.7. Tasavvufî İlgili Kişiler	47
2.7.1. Abdal	47
2.7.2. Âşık -Uşşak	48
2.7.3. Derviş	50
2.7.4. Kalender	51
2.7.5. Mürit	52
2.7.6. Rind	52

2.7.7. Zahit	53
2.8. Mutasavvıflar	54
2.8.1. Ahmed Rifâ'î	54
2.8.2. Ankaravî İsmâil Rusûhî (Hazret-i Şârih)	55
2.8.3. Bâyezîd-i Bistâmî	56
2.8.4. Ferîdüddin Attâr	57
2.8.5. Hallac-ı Mansur	58
2.8.6. Hüsameddin Çelebi	59
2.8.7. İbrahim Gülşeni	60
2.8.8. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	61
2.8.9. Muhyiddin İbnü'l-Arabî	63
2.8.10. Sultan Veled	64
2.8.11. Şems-i Tebrizi	66
2.8.12. Yûsuf Sîne-Çâk	68
2.9. Acem Kaynaklı Efsanevi Şahıslar	69
2.9.1. Behram	69
2.9.2. Behzad (Bihzad)	70
2.9.3. Bican-Bijen	71
2.9.4. Camasb	71
2.9.5. Cem-Cemşid	72
2.9.6. Dârâ	73
2.9.7. Efrâsiyab	74
2.9.8. Feridun	75
2.9.9. Huşenk	75
2.9.10. Hüsrev	76
2.9.11. Kahraman	76
2.9.12. Keyhusrev	77
2.9.13. Keykubad	78
2.9.14. Mani	78
2.9.15. Neriman	79
2.9.16. Nûşirevân (Kisra)	80
2.9.17. Rüstem	81
2.9.18. Sam	82
2.9.19. Siyavuş	82
2.10. Kutsal Kitaplarda Doğrudan veya Dolaylı Olarak Adı Geçen Şahsiyetler ..	83

2.10.1. Asaf	83
2.10.2. Harut	84
2.10.3. Hatem	85
2.10.4. Karun	86
2.10.5. Rıdvan	86
2.11. Filozoflar	87
2.11.1. Aristo	87
2.11.2. Eflatun	88
2.11.3. Fârâbî	89
2.11.4. İbn-i Haldûn	89
2.11.5. İbn-i Sina	90
2.11.6. Öklidis	90
2.12. Aşk Hikâyelerinin Kahramanları	91
2.12.1. Ferhad ile Şirin	91
2.12.2. Leyla ile Mecnûn (Kays)	92
2.12.3. Vamık ile Azra	95
2.12.4. Yusuf ile Zeliha (Züleyha)	96
2.13. Divan Şairleri	98
2.13.1. Cevrî	98
2.13.2. Emir-i Dehlevî	99
2.13.3. Fehim-i Kadim	99
2.13.4. Fuzulî	100
2.13.5. Hamdî	101
2.13.6. Hayalî	101
2.13.7. Hoca Neş'et	102
2.13.8. Münîf	104
2.13.9. Nabî	104
2.13.10. Nedîm	105
2.13.11. Nefî	105
2.13.12. Nergisî	106
2.13.13. Neşatî	107
2.13.14. Ruhi Bağdadî	108
2.13.15. Sultan Dîvânî (Semâî)	108
2.13.16. Şâhidî	109
2.13.17. Şevket	110

2.13.18. Veysî	110
2. 14. İranlı Şairler	111
2.14.1. Firdevsî	111
2.14.2. Hafız-ı Şirazî	111
2.14.3. Hâkim-i Gaznevi	112
2.14.4. Nizâmî Gencevi	112
2.14.5. Selman	113
2.14.6. Talib-i Amül	113
2.14.7. Urî	114
2.15. Arap Şairler	114
2.15.1. Kelîm-i Hemedân	114
2.16. Osmanlı Padişahları	115
2.16.1. Sultan 1. Abdulhamid	115
2.16.2. Sultan 2. Selim	115
2.16.3. Sultan 3. Mustafa	116
2.16.4. Sultan 3. Selim	117
2.16.5. Sultan 4. Murad	120
2.16.6. Sultan 4. Mustafa	120
2.16.7. Süleyman Han	121
2.16.8. Yavuz Sultan Selim	122
2.17. Osmanlı Devleti Dışındaki Devlet Adamları	122
2.17.1. Cengiz Han	122
2.17.2. Gaznevi Sultan Mahmud	123
2.17.3. Hüseyin Baykara	124
2.17.4. İskender	125
2.17.5. Kızıl Arslan	127
2.17.6. Sebüktigin	128
2.17.7. Yezid	128
2.18. Hanım Sultanlar	129
2.18.1. Beyhan Sultan	129
2.18.2. Mihr-şah Sultan	130
2.19. Şeyhler	131
2.19.1. Ahdulhalim Dede	131
2.19.2. Celaleddin Ergun Çelebi	131
2.19.3. Abdullah Efendi	132

2.19.4. Abdülkadir-i Geylani	132
2.19.5. Gümüş Dede	133
2.19.6. Hacı Ömer Baba	134
2.19.7. Halis Ahmed Dede	134
2.19.8. Şeyh Ahmed	135
2.19.9. Şeyh Arif Efendi	135
2.19.10. Şeyh Ebubekir Çelebi Efendi	136
2.19.11. Şeyh Hüseyin Efendi	136
2.19.12. Şeyh İsa Efendi	137
2.19.13. Şeyh Muhammed Efendi	137
2.19.14. Şeyh Sakıp Mustafa	138
2.20. Diğer Kişiler	139
2.20.1. Abdulaziz Efendi	139
2.20.2. Abdurrahman Bey	140
2.20.3. Bahaeddin Şah	140
2.20.4. Emine Hatun	140
2.20.5. Esrar Dede	141
2.20.6. İbni Ratıb	141
2.20.7. Hafız Ebubekir Dede	142
2.20.8. Hafz-ı Haddad	142
2.20.9. Hasan İffet Bey	143
2.20.10. Hoca Sadeddin	144
2.20.11. Mu'inü'd-din Pervane	144
2.20.12. Musahib Seyyid Ahmed Aga	145
2.20.13. Mustafa Reşid Efendi	146
2.20.14. Naşid İbrahim Bey	146
2.20.15. Pertev Efendi	147
2.20.16. Ramiz Bey	148
2.20.17. Raşid Efendi	148
2.20.18. Sadrettin-i Konavi	149
2.20.19. Selahaddin-i Zerkub	150
2.20.20. Seyyid Ali Efendi	151
2.20.21. Seyyid İskender Dede	151
2.20.22. Seyyid Ömer	152
2.20.23. Şemseddin Efendi	152

2.20.24. Şerif Ahmed Dede	153
2.20.25. Şerif Efendi	153
2.20.26. Şibli	154
2.20.27. Zikri Dede	155

III. BÖLÜM

BULGULAR

SONUÇ

KAYNAKLAR	162
-----------------	-----

ÖZGEÇMİŞ	Hata
----------------	-------------

! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

B.:	Beyit
G.:	Gazel
H�z.:	Hazreti
K.:	Kaside
Kt.:	Kıta
L.:	L�gaz
M.:	Mesnevi
Mer.:	Mersiye
Mıs.:	Mısra
Mus.:	Musammat
Mur.:	Murabba
M�s.:	Müseddes
N.:	Naat
Rb.:	Rubai
�.:	�arkı
T.:	Tarih
Th.:	Tahmis
TcB.:	Terci-i bent
TkB.:	Terkib-i bent

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

18. yy. şairlerinden Şeyh Gâlib'in Dîvânı'nda yer alan efsanevi, dini, tarihi ve mitolojik şahısların kimler olduğunun ve şairin bu kişileri Dîvâna hangi özellikleri ile dâhil ettiğinin belirlenmesi.

Şeyh Gâlib Dîvânı'nda kimlere, neden yer vermiştir? Bu kişilerin Şeyh Gâlib açısından önemi nedir ve Dîvânı'nda neden bu kişileri kullanmıştır? Bu kişiler beyitlerde nasıl, hangi özellikleri itibariyle yer almıştır? Gibi sorular tezin ana problemini oluşturmaktadır.

B. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Klasik Türk şiirinin beslendiği kaynaklar arasında insan önemli bir yere sahiptir. Özellikle geçmişte yaşayıp toplumlar üzerinde iyi veya kötü özellikleriyle iz bırakmış devlet adamları, âlimler, şairler, filozoflar, mitolojik ve efsanevi şahsiyetler, din ve tasavvuf büyükleri klasik Türk şiiri içerisinde şairler tarafından sıkça kullanılmışlardır. Bu çalışmada 18. yüzyılda yaşamış şairlerinden olan Şeyh Gâlib'in şiirlerinde yer vermiş olduğu şahsiyetler incelenerek şairin bu şahsiyetlere şiirlerinde nasıl yer verdiği ve bunların kıssalarından nasıl faydalandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez Şeyh Gâlib üzerine araştırma yapan kişilere, Dîvân'da yer alan şahıslar ve bunların beyitlerde kullanılma şekline göre dağınık halde bulunan bilgilerin derlenerek düzenli hale getirilmesini sağlamaktadır.

C. Araştırmanın Yöntemi

İlk önce Prof. Dr. M. Muhsin Kalkışım'ın Şeyh Gâlib Dîvânı adlı eseri baştan sona taranarak kişi ve kişilikler tespit edilmiştir. İlgili kaynaklarda kişiler hakkında

bilgiler derlenmiş, daha sonra da beyitlerde geçen şahıs kadroları çıkarılmıştır. Değerlendirme yapılırken önce kişiler ve kişilikler hakkında bilgi verilmiş daha sonra ilgili beyitler açıklanmıştır. İlgili diğer beyitler dipnotta gösterilmiştir.

D. Konu ile İlgili Ulusal ve Uluslararası Tezler/Çalışmalar

- Zeynel Abidin Aygün, 1991, Bağdatlı Ruhi Dîvânı'nda rind ve zahid tipleri
- Zehra Öztürk, 1993, Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha mesnevisinde tipler ve motifler (2 cilt)
- Sultan Bozkuş, 1997, Yunus Emre'nin şahıslar dünyası
- Dursun Ali Tökel, 1998, Dîvân şirinde mitolojik ve efsanevi şahıslar
- Mehmet Kıpçak, 1999, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'inin şahıs kadrosu.
- Meryem Yılmaz, 2003, Cem Sultan'ın Türkçe Dîvânı'nda Âşık , Maşuk ve rakib
- Veysi Kahveci, 2006, Klasik Türk şiirinde efsanevi aşk kahramanları
- Ömer Yağmur, 2007, Terceme-i kitab-ı fevâ'ihü'l-miskiyye fi'l-fevâthi'l-mekkiyye (metin-sözlük- şahıs, yer, eser, tarikat ve kabile adları indeksi)
- Gökçen Karataş, 2008, Klâsik Türk şiirinde tarihî, efsanevî ve mitolojik unsurlar
- Ali Zengin, 2012, Şehnâmedeki mitolojik kahramanların klasik Türk edebiyatına yansımaları
- Murat Yanık, 2015, Neşâtî Dîvânı'nda sevgili tipinin incelenmesi
- Gülcan Öztürk, 2016, Nefî Dîvânı'nda mitolojik ve efsanevi şahıslar
- Ozan Kolbaş, 2016, Hayali Beg Dîvânı'nda şahıslar
- Deniz Çelebi, 2018, Klasik Türk şiirinde redifî şahıs ismi olan şiirler
- Eyüp Aydoğdu, 2018, Ahmed Bin Hemdem Kethüda Süheyli Dîvânı'nda tipler ve kişilikler
- Saadet Arzı, 2018, On Altıncı Yüzyıl Dîvân Şiirinde Ulû'l- 'Azm Peygamberler
- Volkan Arslan, 2019, Necati Bey Dîvânı'nın şahıslar kadrosu ve Ahmet Paşa Dîvânı'nın şahıslar kadrosuyla karşılaştırmalı incelenmesi
- Kevser Can, 2019, Ahmed Kuddûsî Dîvânı'nda tarihî ve efsânevî şahsiyetler

Doğan Uçar, 2019, Nedim Dîvânı'nda mitolojik ve efsanevi unsurlar

Atike Kaya, 2019, Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresi (Tezkiretü'sşuarâ I. cilt)'nde hikâye unsurları: Şahıs, mekân, zaman

Mehmet Furkan Çelik, 2019, Klasik Türk şiirinde tipler

Kübra Gerek, 2020, Hüdâyî Dîvânı'nda tipler ve şahsiyetler

Emre Yıldız, 2020, Klasik Türk edebiyatı aşk mesnevîlerinde mekân karakter ilişkisi

Şerife Karaca, 2020, Dârendevî Hulûsî Efendi Dîvânı'nda Tipler ve Kişilikler

Fatih Uğur, 2021, Ahmedi Dîvânı'nda tarihi, efsanevi, mitolojik şahıslar ve arketipleri

I. BÖLÜM

ŞEYH GÂLİB

1.1. Hayatı

Gâlib, 1757-1758 yıllarında İstanbul Yenikapı Mevlevi-hanesi yakınlarında bir evde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Muhammed Es'ad'dır. Bu ismi babası tavsiye üzerine oğluna koymuştur. Babası Mustafa Reşid Efendi, annesi Emine Hatun, Dedesi Muhammed Efendi'dir. Hem dedesi hem babası Mevlevi'dir. Gâlib'in aile çevresi Mevlevilikle iç içedir. Babası Mustafa Reşid Efendi oğlundan iki yıl sonra 1801 yılında vefat etmiştir. Mustafa Reşid Efendi ve Emine Hatun'un mezarları Galata Mevlevi-hanesi bahçesindeki "Hamuşan" isimli mezarlıktadır. Gâlib'in dervişi olan ve şeyhi tarafından çok sevilen Esrar Dede, tezkiresinde Gâlib'in doğumu için "cezbet-Allah" terkiibini tarih düşürmüş, ayrıca Şeyh Gâlib de kendi Dîvânı'nda doğumuna "eser-i ışk" terkiibinin tarih düşürüldüğünü söyler (Kalkışım, 2013: 12).

Şeyh Gâlib ilk ve önemli (maddi ve manevi) eğitimini babası Mustafa Reşid Efendi'den almıştır. Bunu Dîvânı'nda ve Hüsn ü Aşk adlı eserlerinde belirtir. Düzenli bir eğitim görmeyen şair ayrıca Arapça Üstadı Hamdi, Farsça üstadı Süleyman Neş'et ve Galata Mevlevi-hanesi'nde şeyh olan Hüseyin Efendi'den eğitim almıştır. Mahla-nameleri ile ünlü olan Hoca Neş'et ona "Es'ad" mahlasını vermiştir. Ama döneminde çok fazla fazla bu mahlasta şair olduğu için sonradan Gâlib mahlasını almıştır. Dîvânında Es'ad, Es'ad Gâlib, Gâlib mahlasları çokça kullanılmaktadır (Gölpınarlı, 1953: 8-9).

Ailesi ve yaşadığı çevre itibarıyla Mevlevi havasında yaşadığı için Konya'ya giderek Mevlana Dergahı'nda 1001 günlük çileye girmiştir. Babası Mustafa Reşif Efendi oğlunun İstanbul'dan ayrılmasına dayanamamış ve Konya'daki Çelebi Efendi'ye ulaşarak oğlunu tekrardan İstanbul'a göndermesini istemiştir. Çelebi Efendi'de Gâlib'i İstanbul' göndererek çilesini orada tamamlamasını istemiştir. Ve böylece Şeyh Gâlib "dede" olmuştur. Ama tekkede fazla kalmayarak Sütölçe'de bir ev satın alarak hayatını burada sürdürmüştür (Gölpınarlı, 1953: 6).

Şeyh Gâlib 24 yaşında iken 1781 yılında Dîvân'ını, 1784 yılında ise Hüsn ü Aşk adlı eserini yazmıştır. Üç padişah; III. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim dönemlerinde yaşayan Şeyh Gâlib, Sultan III. Selim'le iyi ilişkiler kurarak İstanbul'da hatırı sayılır bir yere gelmiştir. III. Selim, Şeyh Gâlib'in Galata Şeyhi olduğunu duyunca ona karşı olan sevgisi daha da artmıştır. Şeyh Gâlib tekkenin tamiri için Sultan'dan yardım istemiş, ona kaside sunmuştur, tekke tamir edildikçe gerçekleşen olaylara tarih düşürmüştür. Ayrıca İstanbul'un imarı için yapılan her gelişmeye de tarih düşürür. III. Selim de ona bir Mesnevi'yle teşekkür eder. III. Selim'in de İlhami mahlasıyla şiirler yazması, hatla meşgul olması, bestekar olması, birçok makam bulması, ikili arasındaki yakınlığı daha da arttırmıştır (Kalkışım, 2013: 14).

Şeyh Gâlib, III. Selim'in kız kardeşi ile yakın ilişkiler kurmuş ayrıca Dîvân'ını yazdığı bir kasideyle ona sunmuştur. Ona ümitsiz bir aşkla bağlı olduğu da söylenmektedir (Gölpınarlı, 1953: 10).

1794 yılında Esrar Dede'nin vefatı Gâlib'i derinden etkilemiş, onun için bir mersiye yazmıştır. Bir yıl sonra kendisi de bir hastalığa yakalanmış ve henüz 42 yaşında iken vefat etmiştir. Kabri, Galata Mevlevi-hanesi bahçesinde İsmail Ankaravi'nin türbesi içerisinde. Mevlevi-hane günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Gâlib'in Zübeyde isminde bir kızı, Ahmed ve Muhammed isimlerinde iki oğlu bulunmaktadır (Kalkışım, 2013: 15).

1.2. Edebi Kişiliği

Şeyh Gâlib, şiirlerinde ses ve söz güzelliğine önem vermiş, kendi bulduğu mecazlarla şiire yeni bir hayal gücü kazandırmıştır. Kendine güvenen yaptığı işten memnun olan gururlu bir kimsedir öyle ki devrinde şairlikten eser kalmadığını ancak kendisinin söz sultanı olduğunu söyler. Hem tarikatta hem de şiirde en büyük yol

göstericisi Mevlana'dır. Mesnevi'yi 11 kez okumuş, ondan öğrendiklerini de derslerinde aktarmıştır. Şiirlerinde renkli, canlı ve güçlüdür. Mutasavvıf bir çevrede yetiştiği için tasavvuf onun şiirlerine hâkimdir. Sebk-i Hindi de işin içine girince şiirleri güç anlaşılırdır. Şeyh Gâlib'in şiirlerinde gösterdiği sembolizm ve betimlemeler batılı şairlerin dahi dikkatini çekmiş, beğenilerini kazanmıştır (Kalkışım, 2013).

Kendi dönemine gelinceye kadar çok kullanılan mazmunlar yerine yenilerini oluşturmuştur. Şiirlerinde yabancı kelimeler çok kullanılmış, uzun tamlamalar yapılmıştır. Somut ve soyut kavramları birleştirmiştir. Sade bir Türkçe ile söylediği şiirleri de vardır. Bu amaçla yazdığı türküler de vardır (Mengi, 2005, s. 233).

Şeyh Gâlib'in şiirlerinde özellikle Nedim'in etkisi açıkça görülür. Nedim'e nazire olarak yazılmış birçok gazeli vardır. Yine şarkılarında da Nedim'in etkisi güçlüdür. Fuzuli ile de derin benzerlikleri vardır. Her ikisinin de şiirlerinin merkezini aşk oluşturur. Asıl olgunluğuna ise Şevket'i okuyarak erişmiştir. Fikirlerinde ise Nabi kadar güçlüdür (Kalkışım, 1992: 18).

1.3. Şeyh Gâlib'in Etkileri

Kendisi daha hayattayken Esrar Dede ve Neyyir Dede etkisinde kalarak şiir söylemişlerdir. Keçecizade İzzet Molla, Hüsn ü Aşk'tan etkilenererek Gülşen-i Aşk isimli bir mesnevi yazmıştır. Ayıntaplı Ayni, Bosnalı Fehim, Şeref Hanım, Yenişehirli Avni, Bayburtlu Zihni gibi şairler ondan etkilenmiş ve şiirlerine nazireler yazmışlardır. Hüsn ü Aşk hem klasik Türk edebiyatına hem modern Türk edebiyatına çok fazla kaynaklık etmiştir. Modern Türk şiirinde Ahmet Haşim, Asaf Halet Çelebi, Behçet Necatigil, Sezai Karakoç, Hilmi Yavuz gibi şairler şiirlerinden yararlanmışlardır. Orhan Pamuk, Kara Kitap; Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur adlı romanlarında Hüsn ü Aşk'a göndermelerde bulunur. Behçet Necatigil, Ölü adlı şiirini, Hüsn ü Aşk'tan aldığı 'Ateş denizlerinde mumdan kayıklar' imajı üzerine kurmuştur (Kalkışım, 1992: 19-23).

1.4. Eserleri

Şeyh Gâlib'in eserleri tezimizin ana unsuru olmadığı için buradaki bilgiler Prof. Dr. M. Muhsin Kalkışım'ın Şeyh Gâlib Dîvânı adlı eserinden özetlenerek alınmıştır.

1.4.1. Dîvân

Gâlib Dîvânı'nın elimizde bulunan tek matbu nüshası 1836 tarihini taşımaktadır. 24 yaşında iken tertip etmiştir. Eserin çoğu İstanbul Kütüphanesinde olmak üzere 40'tan fazla yazma nüshası mevcuttur. Dîvân 380 sahife olup, 124 sahifesi kasideleri, 164 sahifesi gazelleri, 92 sahifesi de Hüsn ü Aşk mesnevîsini meydana getirir. Dîvânda 29 Kaside, 1 Terci-i bend, 4 Terkibi-bend, 9 Müseddes, 7 Müsemmen, 19 Tahmis, 4 Muhammes, 1 Tard u Rekb, 6 Murabba, 6 Şarkı, 13 Mesnevî, 1 Bahr-i Tavîl, 1 Tezkire, 372 Gazel, 1 Mersiye, 2 Lügaz, 130 Kıt'a, 73 Rûbai, 95 Beyit, 5 Mısra yer alır. Ayrıca Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki yazmada hece vezniyle yazılmış bir türkû de mevcuttur.

1.4.2. Hüsn ü Aşk

Gâlib'in 1783 yılında 26 yaşındayken mef'ulü/ mefa'ilün/ fe'ulün vezniyle, 2041 beyit ve 4 tardiyyeden oluşturduğu eseridir. 30'dan fazla yazma nüshası mevcuttur. Eserinin sebebi telif bölümünde Nabi'nin Hayrabad'ının bir mecliste çok övülmesinin ve buna bir nazire yazmanın mümkün olmadığını söylediklerini ve bu ifadenin kendisine ağır geldiğini, hatta bu sözlerin bir çeşit sınaama sayıldığını söylemesi üzerine yazdığını söyler.

1.4.3. Es-Sohbetü's Safiyye

Trabzonlu Köseç Ahmet Dede'nin, "Et-Tuhfetü'l-Behiyye Fi Tarikati'l-Mevleviyye adlı risâlesine yazdığı Arapça ta'likattan ibarettir. Gâlib, Mevevi adab ve erkanından bahseden bu küçük risaleyi 1799 yılında yazmıştır.

1.4.4. Şerh-i Cezire-i Mesnevi

16. yüzyılın Mevlevî şairlerinden Yusuf Sîne-Çâk'ın Cezire-i Mesnevi'sinin altı cildinden mevzu ve mana bakımından uygun yüzer beyit seçerek altı bölüm olmak üzere tertip ettiği baş tarafa dokuz beyitlik mesnevî tarzında ve mesnevî vezninde bir başlangıç, sona beş beyitlik bitim bölümü eklediği "Cezîre-i Mesnevî"sinin şerhidir. Henüz basılmamış olan bu eseri, Gâlib 1789 yılında, Kulekapısı dergâhına şeyh olmadan önce, Sütülcüde'ki evinde şerh etmiştir.

Bu dört esere ilaveten Şeyh Gâlib, Esrar Dede'nin Tezkire-i Şu'ara-yı Mevleviyye'sindeki şiirleri de derlemiştir.

II. BÖLÜM

ŞAHISLAR

2.1. Lafzatullah

2.1.1. Allah

Edebiyatta Allah, İslami inançlara uygun olarak pek çok vasfıyla zikredilmektedir. Allah ezeli ve ebedidir. Allah'ın sıfatları, zatı, kudreti, kuvveti ve bilgisi âlemi kuşatmıştır. O birdir; eşi ve benzeri yoktur. Mekâna sığdırılamaz. Suret, şekil ve renkten uzaktır. Korku, keder ve hastalık çekmez. Aciz değildir. Hiçbir şey yokken o vardır. Herkes ve her şey ona muhtaçken; onun kimseye muhtaçlığı yoktur. İstedğini anında var ve yok eder. İnsanın içindekini ve dışındakini bilir. 99 ismi vardır ve her birinin anlamını zatında toplamıştır. Peygamberler vasıtası ile insanlara kanunlar bildirir. Peygamberlerle bazen doğrudan bazen Cebrail vasıtası ile iletişim kurar. Ezeli ve ebedidir. İnsan ondan bir cüzdür ve ona ulaşmak ister (Pala, 2002: 31).

Dîvân edebiyatında Allah'ın varlığını ve birliğini konu alan tevhidler ve Allah'a yalvarış ve yakarışları anlatan münacaatlar çok tercih edilmiştir. Gerek bu şiirlerde gerekse beyitlerde Allah, sıfatları ile anılır.

Allah, Hak, Rab, Perverdigar, Yezdan, İlah, Huda, Tanrı, Yaratan, Halık, Zülcelal, Rahman, Rahim, Kibriya gibi çeşitli adlar altında doğrudan; Yed-i Kudret, Dest-i Kudret, Hakim-i Mutlak, Kemal-i Mutlak, Vücut-u Mutlak, Hüsn-i Mutlak gibi mecazi isim ve tabirlerle Dîvân şiirinin vazgeçemeyeceği unsurlardandır.

Dîvân'da Allah; Âlim, Allam, Hakim, Hakk, Halık, Hallak, Huda, Hudavent, Kadir, Kebir, Kelim, Mevla, Rabb, Rahim, Rahman, Yezdan, Zahir, Kirdgar, Ma'bud, Mecid, Nur, Vedud, Sübhan gibi isimlerle geçmektedir.

Allâh¹ mâh-ı rûze ne sâhib-nisâb olur

Kim sâyesinde jâle-i ter âfitâb olur (K.23/1)

Burada Allah'ın Ramazan ayında o kadar bolluk ve berekete sahip olmasına vurgu yapılmış ve Ramazan ayında bir ıslak çiğ tanesi güneş kadar olmakta denmiştir. Allah'ın kâinatta her şeye sahip olduğu ve onun kudretiyle, isteğiyle ufacak nesneler büyümektedir.

Beste-i hâb-ı şeb-i hayret iken sâgar-ı mey

Meş'al-i kâfile-i râh-ı Hudâ geldi bana (G.9/5)

Şair, içki kadehinin, normal şartlar altında, diğer insanlar için, uyku getiren bir şey olduğunu ancak kendisi için Allah yolunun aydınlatıcı bir lambası haline geldiğini ifade etmektedir. Bu beyitte, içki kadehi hem hayret gecesinin uykusunun bağına hem de Allah yolunda giden yolcular için bir meşaleye benzetilmekte, teşbih-i belîğ sanatı da yapılmaktadır.

Cümle cenâb-ı pertev içündür bu nûkteler

Ol zâta ol sühan-ver-i yektâya hasretiz. (G.118/9)

“Bütün manalı sözlerimiz Allah'ın nurlu parıltısı içindir, O hürmete layık kimseye, o düzgün ve eşsiz konuşan zata hasretiz.” Söylediğimiz bu güzel sözler hep Allah içindir. Kâinatta anılacak ne varsa hepsi o'nun adına söylenir. En etkili ve en güzel konuşan o'dur ve biz insanlar da ona hasretiz.

¹Diğer örnekler için bkz: K.4/2, K.13/25, K.24/3, T.3/22, T.5/19, T.9/3, T.9/17, T.18/10, T.19/10, T.22/6, T.26/7, T.63/3, TcB.4/9, TkB.1/8, TkB.2/1, Mer.3/4, M.2/29, M.10/17, M.10/20, G.28/5, G.280/8, G.287/1, G.287/7, G.299/4, G.303/2-3-4-5-6-7-8, Rb.41, Rb.46, Rb.56, B.36, B.58

O nahlin berg ü bârı bâğbânı ber-devam olsun

Hele her hâl ile ey Gâlib Allâha emânetdir (K.28/18)

Şeyh Gâlib, Arif Efendi'ye yazdığı kasidesinde Arif Efendi'yi, süslü ağaç (nahl) gibi hayal etmektedir. O ağacın yaprağının, yemişinin ve bahçıvanının devamı için dua etmektedir. Onu her hal ile Allah'a emanet etmektedir.

Hirâsân ol Hudâdan ey şeh-i bî-dâd yetmez mi

Gücüm yetmezse zûr-ı aşkına feryâd yetmez mi (G.334/1)

Şair burada sevgiliye adaletsiz şah diye seslenmekte ve Allah'tan korkmasını dilemektedir. Aşkın kuvvetine gücü yetmese de feryadının yetip yetmeyeceğini sormakta ve aslında feryadının yeterli olduğunu demek istemektedir.

Bârî sen ey âh-ı hasret satr-ı mektûb-ı gam ol

Tesliyet vir ol gül-i handâna Allâh aşkına (G.287/3)

Bu beyitte, hasret ahına seslenilmekte ve gam mektubunun satırı olup, gül gibi güzel olan sevgiliye teselli vermesi istenmektedir. Teselli vermek insana ait bir fiil olup burada hasret ahına yüklenmektedir. Allah aşkına teselli ver denmekte, Allah aşkı her aşktan daha güçlü olduğu için hasret ahı Allah'ın adını duyunca ona yardım edecektir.

Çekme gam dest-gîrdir Allâh

Kula ni'me'n-nasîrdir Allâh (G.303/1)

Beyitin ikinci mısrasında geçen “ni'me'n-nasîr” ifadesi Kur'ân-ı Kerim'de Hac suresinde geçmekte olup “Ne güzel yardımcıdır.” Anlamına gelmektedir. Beyit, gam çekmemeyi öğütlemektedir. Çünkü Allah, eli tutandır ve kuluna yardımcı olandır. Muhafaza edendir, koruyucudur, gözetendir. Kulunu darda bırakmaz ve yardım eder.

Mazhar-ı esmâdır Allâh alîm

İsmi Alidir kelef-i mâhtâb (G.14/3)

Allah, Ali'dir, uludur, büyüktür, isimlerine o mazhar olmuştur. Mehtabın benekleri alidir yani büyüktür denmiştir. Beyitte Allah'ın Âlim ismi ve ali yani büyük ve ulu olması kullanılmıştır. Bu üç isim esmâ-i hüsnâdan olup büyük isimlerdir.

2.2. Dini Unsurlar

2.2.1. Azrail

İnsanların canını almakla görevli olan ölüm meleğidir. Melekten “melekü'l-mevt” diye bahsedilir. Kur'an'da can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmektedir. Yine Kur'an-ı Kerîm'de belirtildiği üzere ölüm melekleri, kötülüklerden korunan müminlerin ruhlarını alırken şefkat ve nezaketle hareket ederler ve kendilerine selâm verirler; kötülük işlemek suretiyle kendilerine zulmedenlerin canlarını alırken de yüzlerine ve arkalarına vurarak onlara karşı sert ifadeler kullanırlar. Rivayete göre de Allah, Hz. Adem'i yaratırken dört büyük melekten yeryüzünün çeşitli bölgelerinden toprak getirmelerini söylemiş; diğer üç melek toprağın yalvarma ve inlemelerine dayanamış, toprağı almamış ama Azrail bunu Allah'ın buyruğu olduğunu söyleyip emri yerine getirmiş. Bu olaydan sonra da Allah, Azrail'i can almakla görevlendirmiş. (Kılavuz, 1991: 350-351)

Behişt-i hulda yaraşmaz egerçi Azrâil

Ruhunda gamze-i cellâd aceb neden yaraşır (G.81/4)

Beyitte sekiz cennetten biri olan Huld cennetinde yani sonsuzluk cennetinde ölüm, acı, yoksunluk olmadığı için Azrail'in de orada yeri yok denilmektedir. Çünkü orası sonsuz mutluluğun ve lezzetlerin diyarıdır. Sevgilinin ruhu da sonsuzluk cenneti gibi iken gamzesi aşığı kahreden, öldüren cellat olarak resmedilmiş ve Azrail (a.s.)'e benzetilmiştir. Yani beyitte Azrail ölüm meleği olması yönüyle anılmıştır.

2.2.2. Cebrail

İslamiyet'te Allah'ın emir ve buyruklarını Hz. Muhammed'e getirmekle görevlendirilen dört büyük melekten birisidir. Vahiy meleğidir. Cibril, Cibrin, Cebreil, Cebril gibi kelimelerle de ifade edilmektedir. Hz. Muhammed Hira Dağı'ndaki mağaradayken ilk defa olarak Allah'ın “Oku” emrini Cebrail'den almıştır. Emirleri

Peygamberimizin kalbine indiren bazen de insan suretinde görünen Cebrail, minyatürlerde iki kanatlı olarak tasvir edilir (Pala, 2002: 94 a).

Edebiyatta; Cibril, Cibril-i Emin, Ruh'ul-Emin, Ruh'ul Kuds, Ruh-ı Kudsi, Tavus-ı Kudsi, Tavus-ı Arş, Tavus-ı Sidre gibi isimlerle anılır. Şiirlerde melekler arasında en çok onun adına rastlanır. Ayetlerde belirtildiğine göre Cebrail karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir. Miraç'ta Peygamberi arşa çıkarması, uçması, vahiy getirmesi, Hz. Meryem'e insan suretinde görülerek onu nefesiyle gebe bırakması, Hz. Nuh'a gemi yapımında yardım etmesi, Hz. İbrahim'i ateşten koruması, Hz. Musa'ya Mısır'lı sihirbazlar karşısında yardım etmesi, kıyamet gününde ammeler tartılırken Allah'a yardım etmesi gibi özellikleriyle bilinir (Pala, 2002: 94 b).

Dîvân şiirinde Cebrail ile Hz. İsa ve Hz Meryem çok sık olarak birlikte anılırlar. Hz. İsa'nın ruhunun ve cisminin Cebrail'in Meryem'e üflediği bir ruh olduğuna inanılır. Hz. İsa'nın ölümleri diriltten nefesi de Cebrail'in üfürdüğü ruhtan geliyor olması nedeniyledir. Dîvân şiirinde kanatlarıyla sevgilinin güzelliğine gölge düşüren bir melek olarak da tasavvur edilmektedir. Allah kelamı konuştuğu için de bülbül, tuti (papağan) ve Hüma görevini yürüten bir kuş da olur. Bazen aşığın boyu da Cebrail olarak karşımıza çıkar (Pala, 2002: 94 c).

Gülgonca Meryemdir meger kim nefh-i rûh etmiş eser

Bülbüller açmış bâl ü per çün Cebreîl²-i zinde-dem (K.17/7)

Beyitte bülbüllerin gonca güllere kol kanat açtığı gibi Cebrail'in Hz. Meryem'e ruh üflemesi ile eser yani Hz. İsa can buldu denilerek Hz. İsa'nın babasız olarak Cebrail'in üflemesi ile Meryem'den doğması olayına değinilmiştir.

Rûhsun nefha-i Cibrîl ile tev'emsin sen

Sırr-ı Haksın mesel-i îsi-i Meryemsin sen (TcB.8/1)

² Diğer örnekler için bkz: T.8/10, N.2/3, G.60/16, G.71/4, K.1/19, K.28/11, TcB.4/5, Th.1/3, G.33/2, G.89/3, G.121/6, G.137/1, G.210/4, G.211/2, G.305/5, G.305/8, G.308/11, Kt.25/2

Cebraîl, Hz. Muhammed'e Allah'ın hükümlerini getiren melektir. Beyitte; Ruhsun, Cebraîl'in nefesiyle eşsin, o nefesle doğmuşsun, onunla ikizsin. Tanrı sırrısın, Meryem oğlu İsa'ya benzersin denilmektedir. İncil ve Kur'an'a göre Meryem Cebraîl'in üfürmesiyle Hz. İsa'yı babasız olarak dünyaya getirmiştir. Beyitte bu olaya telmih yapılmış, Hz. Meryem, Hz. İsa ve Cebraîl bu olay münasebetiyle anılmıştır.

Kalbim ol âyine-i vahy-irtisâm-ı aşk kim

Tûti-i Cibrîli dest-âmûz-ı râz eyler bana (G.5/3)

Cebraîl, Allah'tan aldığı vahiyleri peygamberlere getiren melektir. Şair, beytinde Cebrâîl'in peygamberlere vahiy getirdiği olgusunu söz konusu ederek kalbim aşk vahyinin resmedildiği aynadır diyerek aslında “Ben de şiirin peygamberi gibiyim.” izlenimi uyandırmıştır.

Hey aceb ol bût-i kâfırde bu lutf-ı Yezdân

Hatt-ı Cibrîl-i Emîn çeşm-i füsûn- sâz Mesîh (G.33/5)

Cebraîl Allah'ın emir ve yasakların Hz. Muhammed'e bildirmekle görevli melektir. İlâhi sırları ve emanetleri taşımakla görevlendirilmiştir. Şiirde sevgilinin dudağının kenarındaki ayva tüyleri Emin Cebrâîl'e benzetilmiştir. Ayrıca tüyler ağza oldukça yakındır, dolayısıyla sevgilinin ağzından çıkanları ilk duyan da onlar olacaktır. Emin Cebrâîl de vahiy meleği olması nedeniyle ilâhî sırları ilk o işitir. Beyitte bu münasebetle anılmıştır.

2.2.3. İsrâfîl

Dört büyük melekten biri olup kıyamet günü sura üflemekle görevlidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu meleğin adı geçmemekte, ancak yapacağı görevden söz edilmektedir. İsminin anlamı tam olarak bilinmemekle birlikte “Allah'ın kulu” (abdullah) veya “rahmânın kulu” (abdurrahman) mânalarına geldiğini bildiren bazı rivayetler bulunmaktadır. Bazı hadis şerhlerinde yer alan bilgilere göre İsrâfîl'in levh-i mahfûzla ilgili görevleri de bulunmaktadır. Hz. İbrâhim'i ziyaret edip bir çocuğunun olacağını müjdeleyen, Lût peygambere insan sûretinde görünüp kavminin

cezalandırılacağını bildiren melek grubu içinde İsrâfil'in de yer aldığı, ayrıca onun arşı taşıyan meleklerden biri olduğu da kaydedilmektedir (Cebeci, 2001: 180-181).

Nefh eyleyicek sûra Sirâfil-i kıyâmet

Ol dem ne imiş Hazret-i Hunkârı görürler (G.66/9)

Şair beyitte İsrâfil meleğin kıyamet günü üfleyeceği sur'a dikkat çekerek o gün herkesin Hazret-i Hunkârı yani Mevlana'yı göreceğini söylemektedir.

2.3. Dini Şahsiyetler

2.3.1. Hz. Âdem (a.s)

İslamiyet anlayışına göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve ilk peygamberdir. Yeryüzünün çeşitli yerlerinden toplanan toprakların balçık hale getirilmesiyle şekil verilip, kırk yıl bekletildikten sonra ruh verilmiştir. Ebü'l-beşer (insanlığın babası) ve Safiyullah (Allah'ın temiz kulu) sıfatlarıyla bilinir. Âdem'e ruh üfürüldükten sonra Allah meleklerin ona secde etmesini istedi, bütün melekler secde ederken Şeytan ona kibrinden dolayı kendisinin ateşten Âdem'in ise topraktan yaratıldığı söyleyerek ona secde etmedi. Allah da onu cennetten kovdu ve lanetledi. Cennette yaşayan Âdem'in sol ege kemiğinden Havva yaratılmış ve nurdan kıyafetleriyle yaşarken Şeytan'ın doldurmasına gelerek yasak elmayı yemişler ve önce kıyafetleri alınmış sonra cennetten kovularak yeryüzünün çeşitli bölgelerine atılmışlardır. Sonrasında büyük gayretler sonunda yine Havva'yla karşılaşmışlar ve birçok çocukları olmuştur. Bunlardan en meşhurları Habil, Kabil ve Hz. Şit'tir (Pala, 2002: 4-5 a).

Hz. Âdem insanların babasıdır ve kelime anlamı itibariyle insan olarak da kullanılır. Türk Edebiyatında ise Âdem peygamberin kıssalarından çokça yararlanılmıştır. Şairler Kur'an'da ve efsanelerdeki rivayetlerden gerekli gördükleri her yerde bahsetmişlerdir. Çamurdan yaratılması, Havva, yılan, şeytana kanması, cennetten kovulması, bu ayrılık sebebiyle yıllarca ağlaması gibi vesileler sebebiyle başta telmih sanatı olmak üzere dîvân şiirinde kullanılmıştır (Pala, 2002: 5 b).

Olup Adem³ safâsın sürmedim Gâlib o firdevsin

Dahî hâlâ gözümde tûtiyadır matbah-ı Monlâ (K.5/19)

O cennetin insan olup da sefasını sürmedim, hala daha gözümde tüter Molla dergâhı denilen beyitte Hz. Âdem'in cennetin sefasını süremeyip de atılması hadisesine değinilmiştir.

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen (TB.8/4)

Beyitte kendine iyi bak sen âlemin özüsün, sen kâinatın göz bebeği olan insansın denilmektedir. Âdemsin derken hem kelimenin anlamı olan insanoğlu hem de Hz. Âdem kastedilmektedir. Hz. Âdem İslamiyet'e göre ilk insandır yani o da âlemin özüdür.

Hicrân dile nüvîd-i behîşt-i visâldir

Yok iktidâr elde çü ebnâ-yı Âdemiz (G.128/3)

Beyitte; ayrılık, cennete kavuşmak için iyi bir haberdir. Çünkü biz âdemoğluyuz bir gücümüz yoktur denilmektedir. Hz. Âdem cennetten kovulması hadisesiyle anılmıştır.

On sekiz bin âlemi serkeşte isbât etmiş cilvesi

Devr-i Âdemden berü manzûr-ı manâdır semâ (G.154/4)

Cilvesi on sekiz bin âlemi sersemleştirmiş, insanlığın var oluşundan beri gökyüzü görülenlerin anlamıdır şeklinde geçen bu beyitte Hz. Âdem; insanlığın var oluşunun onunla başladığı münasebetiyle anılmıştır.

³ Diğer örnekler için bknz: TcB.8/9

2.3.2. Hz. İdris (a.s)

Âdem ve Şit'ten sonra gelmiş olan peygamber. Allah ona otuz sayfa indirmiştir. Kavmini hak yoluna davet etmiş, şeytana tapmaktan alıkoymuş ama kavmi ona itaat etmemiştir. Remil ilmi, nücüm (yıldızlar), hesap, tıp, nebatların sırları, garip sanatlar, yazı yazmak, dikiş dikmek, terazi kullanmak gibi meslek ve sanatları İdris icat etmiştir. İlk defa yazı yazıp elbise diken odur. Bu yüzden terzilerin piri sayılır. Ayrıca iyi bir öğretmendir çok sayıda talebesi vardır. Allah onu göklere çekmiş ve meleklerle öğretmen olmasını istemiştir. İnsanlara giyinmeyi öğretmiş, Allah'a ibadet etmek için binalar inşa etmiş, Nuh tufanını haber vermiştir. Bu özellikleri sebebiyle de dîvân edebiyatında çokça telmih edilmiştir (Pala, 2002: 241-242).

Ma'rifet aldı anı rütbe-i istishâba

Sanma kim tâli'i alâya çeker İdrîsi (G.335/7)

Şiirde İdris peygamberin ilk kez iğne ile dikiş dikip terzilik yapması, bu konuda marifetli olması anlatılmaktadır.

2.3.3. Hz. Nuh (a.s)

Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tufan ile helak olan peygamber. Bu tufan da çoğunlukla Nuh Tufanı diye adlandırılır. Ülü'l-azm denilen beş peygamberden birisidir. Nuh peygamber putperest olan kavmini Allah'tan başka kimseye inanmamaları, İslamiyet'e gelmeleri için uyarmak için gönderilmiş. Yoldan çıkmış, çok zalim ve azgın olan kavmi Hz. Nuh'a inanmadığı gibi ona deli demiş, taşlamakla tehdit edip, yalancılıkla suçlamıştır. Nuh peygamber bu olaylar neticesinde Allah'a dua etmiş ve kavminin helak olmasını istemiştir. Allah da kendisine bir gemi yapmasını söylemiş, bu gemiye her hayvandan bir çift ve kendisine inananları almasını emretmiş. Bu olayda Nuh peygamberin eşi ve oğlu da dâhil kendi kavmi helak olmuştur. Tufan altı ay gibi bir süre sürdü sonrasında sular çekildi ve bir rivayete göre gemi Cudi Dağı'nın tepesine oturdu. İnsanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan türedi bundan dolayı Nuh peygambere İkinci Âdem de denir (Pala, 2002: 374).

Dîvân şiirinde gemi ve tufan birlikte anılır. Yine Nuh peygamberin uzun ömürlü olması şiirler de yerini bulur. Nuh Tufanı'nda yağan yağmurlar aşığın gözyaşını oluşturur âşık da Nuh gibi tufanda batmamaya çalışır (Pala, 2002: 374).

Sevâd-ı milketidir keştî-i Nûh-ı Neciyyullâh

Necât ümmîd edenler işte Bismillâh-ı mecrâhâ (T.1/25)

Beyitte Gâlib, Nuh'un gemisinin ilahî feyizlerle ferahlık bulduğunu anımsatır ve kurtuluş ümit edenlerin "Bismillahi mecraha"yı okumasını tavsiye eder. Bu ifade Kur'an'da Nuh tufanından bahsederken geçen bir ayettir; suyun akması da gitmesi de Allah'ın adıyladır, isteğiyledir şeklinde geçer ve Gâlib de bu vesileyle Allah'ın sudaki kuvvetine gönderme yapar. Hz. Nuh ise beyitte Nuh Tufanı hadisesiyle birlikte anılır.

Nâ-hudâ Nûh-ı nebî olduğu dem şek yokdur

Gavta-i varta-i Tûfân bu nevbet de geçer (G. 106/3)

Kaptanı Hz. Nuh olan geminin tufandan korkmasına gerek olmadığı dile getirilmiştir. Şeyh Gâlib tekkelerde şeyhe intisap edenlerin dünyadaki belalardan emin olduğundan ve bir başka anlamda da içinde Allah aşkını uyandıran kişinin de içinde korku olmadan dünya tufanından emin olacağından bahsediyor.

Nevha-i derd ile Nûh olmuşdu deştlerde

Girye-hîz-i müje-i hâr-ı mugaylân idi Kays (G. 132/4)

İki âşık olan Hz. Nuh ve Kays yani Mecnun'un çöllerdeki halinden bahsediyor. Nasıl Hz. Nuh çölde dertle inledi ve nasıl ki Mecnun çölde deve dikeninin verdiği acı ile ağladı derken bu iki kutlu zatı çöllere düşürenin aşk olduğunu ve aşığın durumunun da çölde yapayalnız sevgili için inlemek olduğunu söylüyor. Devedikenini benzetmesi de sevgilinin bakışındaki kirpiklerinin bir ok gibi aşığı darmaduman etmesidir.

2.3.4. Hz. İbrahim (a.s)

Hz. İbrahim Kur'an'da ismi en çok geçen peygamberlerden birisidir. Babası put yapıp satmakla geçinen Azer, annesi Uşa'dır. Hz. İbrahim'in doğacağı yıl kâhinlerin bir erkek çocuk dünyaya gelip halkın dinini değiştireceği ya da başka bir rivayete göre Nemrut'un bu doğrultuda bir rüya görmesi üzerine, Nemrut o yıl doğan bütün erkek çocukları öldürtmüştür ama İbrahim'in annesi ve babası bir mağarada saklanarak çocuklarını burada büyötmüşlerdir. İbrahim mağarada on beş ay kalmış ama on beş yaşındaki bir çocuğun gelişimini göstermiştir (Harman, 2000: 266-272).

İbrahim daha küçük yaşlardayken puta tapan Babil halkını gördükçe şaşırır, bunun gereksiz ve manasız olduğunu söylemiş. Babası bazen pazarda put satmaya giderken oğlunu da yanında götürürmüş ama İbrahim putları satmadan evine geri dönermiş. Bir gün Babil halkı şehirde yokken eline bir balta alıp bütün putları yıkmış ve baltayı en büyük putun üstüne bırakmış, Babil halkı kendisini suçladığı zaman kendisi putları en büyük putun yıktığını söylemiş. Halk putun hareket edemeyeceğini söyleyince o zaman neden bu hareketsiz, konuşamayan puta taptıklarını sormuş (Pala, 2002: 239-240 a).

Kendisinin de bir rabbi olduğunu düşünmüş; güneşi, ayı, yıldızları rabbi olarak düşünmüş ama onların da kaybolduğunu görünce bunların ilah olamayacağını anlamış (Pala, 2002: 239-240 b).

Putları yıktığı için Nemrut onu cezalandırmak istemiş ve büyük bir ateş yakarak İbrahim'i oraya mancınıkla fırlatmış. O esnada Cebrail gelerek ateşi gül bahçesine çevirmiş ve o ateş günlerce yanmış. İbrahim sonrasında Nemrut'u İslamiyet'e çağırmış kabul etmeyince kendisine inananlarla birlikte Babil'i terk etmiş. Sonrasında Allah'tan bir erkek evlat ister eğer bir erkek çocuğu olursa onu Allah yoluna kurban edeceğini söyler. İsmail isimli bir çocuğu olur ve bir gün onu kurban ederken gökten melek bir koç getirir bunu kesmesini ister. Kurban hadisesi bu olaydan sonra vuku bulur (Pala, 2002: 239-240 c).

Hz. İbrahim'in birçok mucizesi vardır: Oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşa etmeleri, İsmail'in ayak bastığı yerlerden zemzem suyunun çıkması, çocukları hem İsmail hem İshak'ın peygamberlikle görevlendirilmeleri, Nemrut'un ona inanmayıp tanrılık taslaması sonucu Allah tarafından beynine bir sivrisineğin musallat olup bu dertle ölmesi, sofrasının bereketli olması bundan dolayı Halil İbrahim sofrası tabirinin

doğması, ateşin içine atılınca ateşin gülistana dönüşmesi, göklerin ona açılması... Bu mucizeler elbette edebiyata da konu olmuş özellikle hayat hikâyesi etrafında Halilname türü oluşmuştur. Yine hilye türündeki eserlerde de yer almıştır. Dîvân şiirinde sevgilinin yanağı ateş olarak düşünülmüş âşık da o ateşe düşen Hz. İbrahim'e benzetilmiştir. Aşkın aşk ateşiyle yanması, sevdiği için canını feda etmekten çekinmemesi Hz. İbrahim'le anlatılmıştır. Telmih sanatıyla birçok hadisesine şiirlerde yer verilmiştir. Yine bir rivayete göre Hz. İbrahim Urfa'da ateşe atılmıştır ve burada Halil'ül-rahman isimli bir yer vardır (Pala, 2002: 239-240 d).

Ne bahr-ı şu'leden eyler güzer olup peyrev

Halil⁴-i ateşe Efrasiyab-ı alem-i ab (G.16/2)

Yukarıdaki beyitte su âleminin Efrasiyab'ının ateş denizlerinden geçerek ateşin Halil'inin takip edildiği dile getirilmiştir. Beyitte Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesine değinilmiştir. Hz. İbrahim her ne kadar ateşe atılsa da su onun için hep esenlik olmuştur. Bu olaya benzer bir hadise Efrasiyab'ın başından da geçmiştir. Şair de bu sebeple Efrasiyab'ı su âlemiyle, Hz. İbrahim'i Nemrut'un onu ateşe atmasıyla birlikte anmıştır.

Ücret-i îmân mıdır hân-ı Halilullâh-ı aşk

Yohsa mihmân-hâne-i tevhi'd mihmânsız mıdır (G.77/5)

Allah dostunun (Hz. İbrahim) aşk hanında ücret imanla mı ödenir, yoksa bu Allah'ın varlığının ve birliğinin anıldığı misafîrhane misafîrsiz midir? Denilmekte yani Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'le birlikte inşa ettikleri kabe'ye değinilmiş ve buranın bir misafîrhane olduğu, onun sofrasının bereketli olduğu söylenmiştir.

2.3.5. Hz. İsmail (a.s)

Hz. İbrahim'in oğlu, Kur'an'da adı geçen bir peygamberdir. Annesi Hacer'dir ve babasının Allah'tan bir erkek evlat istemesi, bir erkek evladının olursa onu Allah yoluna kurban edeceğini söylemesi üzerine İsmail peygamber doğmuştur. Babası

⁴ Diğer örnekler için bkz: K.4/5, Kt.7/1, B.70

oğlunu kurban ederken bıçak kesmemiş ve Cebrail bir koç getirmiştir. İbrahim peygamber oğlu yerine bu koçu kesmiştir. İslamiyet'teki kurban hadisesi bu olaydan doğmuştur (Pala, 2002: 251 a).

Dîvân şiirinde ise doğumu, kurban edilmesi, gökten koçun inmesi, annesi Hacer'le Mekke'de kalması, babasıyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesi, ayaklarının yere vurmasıyla zemzem suyunun çıkması itibariyle anılır. Türk edebiyatında Hz. İbrahim'i konu alan eserlerin çoğunda Hz. İsmail'den de söz edilmektedir (Pala, 2002: 251 b).

Nakşî hevesi safha-i dilden sile geldik

Tâ da'vî-i mihr-i neseb-i pâk ile geldik

Kurbân-ı ilâhâ olup İsmâil'e geldik

Çün bezm-i kıdemden dile geldik bil geldik (M.3/5)

Beyitte; Hz. Muhammed, Hz. İsmail'in soyundan geliyor o yüzden soyu temiz mübarek sevgilinin davası ile geldik diyor. Allah'ın sevgilisinin davası aşktır. Aşk ispat ister bu da Hz. İsmail gibi hakka kurban olmakla olur ki kurban aynı zamanda yakın olmak demektir. Elest bezminde Rabbimiz ben sizin rabbiniz değil miyim diye sorduğunda ruhlar rabbimizsin deyip secdeye vardılar, bu sözün gereği olarak ahdimize vefa olarak o yakınlığı hep korumak ve taze tutmak gerekir. Yine şiirde tertemiz soylu sevginin, muhabbetin davası ile geldik derken hakikat-i Muhammediyedeki aşk hakikatine değiniliyor. 3. Mısrada Hz. İsmail'i Hz. İbrahim'in kurban etmesine telmihle, aşkın ilah ile arasındaki ilişkinin varlık davasından vazgeçip aşkla her şeyi Allah'ın iradesine gönderme yapıyor. Son mısrada da bu aşkın hakikatinin zaten elest bezmindeki sözle aynı şey olduğunun ve bu dünyada aşkın ta ilk halinde aşkla ilişkisi neyse yine aynı şey olduğunu söyleyerek pekiştiriyor. Yani beyitte Hz. İsmail Allah için kurban edilmesi olayıyla birlikte anılıyor.

Yazdı tâ ki Harem-i Ka'beye bu beyti Halil

Kaşları yâına kurbân olayım İsmâ'il (B.70)

Beyitte, Hz. İbrahim (Halil) Kâbe'nin girişine şu sözleri yazmıştır: İsmail senin kaşlarının yayına kurban olayım denmektedir. Hz İbrahim ve Hz. İsmail'in birlikte Ka'beyi inşa etmeleri olayına değinilmiştir.

2.3.6. Hz. Yakub (a.s)

İbrahim peygamberin torunu ve İshak peygamberin oğludur. Bir rivayete göre Peygamber efendimize kadar olan peygamberler onun soyundan gelmektedir. Oğlu Yusuf'un da peygamber olması ve kardeşleri tarafından kuyuya atılmaları vesilesiyle anılır. Beytü'l-Ahzan (Hüzünler evi) denilen kulübesinde ağlayarak gözleri kör olmuştur ve yine gözleri Yusuf peygamberin gömleği sayesinde açılmıştır. Oğlu bulunduktan sonra Yusuf peygamberin yanında huzurlu bir ömür sürmüştür (Pala, 2002: 491 a).

Dîvân şiirinde Yakub peygamber Kulbe-i Ahzan da denilen kulübesi, gözlerinin kör olması, Yusuf ile Züleyha kıssaları etrafında telmih, benzetme gibi ilgilerle anılır. Âşık da çoğu zaman ağlayarak tıpkı Hz. Yakup gibi gözlerini kör eder. Tek çaresi sevgilidir. Âşık çektiği eziyetlerde dolayı kendini ve gönlünü Hz. Yakub'a benzetir (Pala, 2002: 491 b).

Şîvenin şîveye tebdîl ederdi Ya'kûb

Görse âgûş-ı Zelîhâdaki beyt-i hazenim (G.218/6)

Hz. Yakup nasıl evladına olan sevgisinden sürekli ağladı, görmez oldu, eve kapanıp inzivaya çekildi; onun o hüzün evine beytü'l hazen veya kulbe-i ahzan derler. Burada da Şeyh Gâlib göre matem de bazen bir şivedir; o halde Hz. Yakup Şeyh Gâlib'in hüzün evini sevgilisinin bağrında görse kendi mateminden aşığın mateminin yasını tutardı o denli çile içindeydi. Hz. Yakup inzivaya çekildiği, sürekli ağladığı kulübesiyle birlikte anılmıştır.

Yakûb⁵-ı gamım aşk ile hâk olsam da

Cânımdan azîzsın helâk olsam da

⁵ Diğer örnekler için bkz: T.42/2, Th.18/2, G.208/2

Dâmânını mânend-i Zelihâ tutdum

Ey Yûsuf-ı Sîneçâk çâk çâk olsam da (R.18)

Toprak olsam da aşkla gam, keder Yakup'uyum; helak olsam da sen, benim canımdan azizsin, ulusun, Ey Yusuf-i Sineçak yarılıp param parça olsam da Zeliha gibi eteğine sarılırım, eteğini tutarım bırakmam. Bu rubaide Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a duyduğu özlem, kederli, üzgün hali anlatılmak istenmiştir.

O Yûsuf-pîrehenler hayf kim pinhân olup dilden

Bu mirâtüs-safâ-y ı çeşm-i Yakûb eylemişlerdir (G.46/2)

Şeyh Gâlib bu beytinde İlah görüntüsü bulunmayan gönlü, Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'u göremediği için ağlayarak kör ettiği gözüne benzetmiştir. Hz. Yakup bu müsasebetle anılmıştır.

Çeşm-i Yakûb-ı ğama Yûsûf-ı Mısr-ı eş'âr

Gevher-i dîde-i hûnbârla mevzûn gibidir (G.72/3)

Dîvân edebiyatı şiir geleneğinde Yusuf-ı Mısır sevgili için kullanılır ve dolayısıyla Yakup da âşık yani şair için kullanılır burada ve bu geleneği sürdüren Şeyh Gâlib 'şairin şiirde sevgili için çektiği gam; (aşkı sebebiyle) kan saçan aşığın gözündeki aşk cevheriyle denk gibidir' derken şairi tıpkı aktüel dünyada aşkından kahrolan bir kimse gibi olduğunu söyleyerek taltif edip şairin aşkının ne manaya geldiğini vaz' ediyor.

2.3.7. Hz. Yusuf (a.s)

Hz. Yakup'un oğlu, İsrailoğullarına gönderilen peygamberdir. Yakup Peygamberin on iki oğlu vardır. Bir gün Yusuf peygamber rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görür ve bunu babasına anlatır. Babası oğlunun peygamberlikle müjdelendirileceğini anlar ve bu rüyasını kardeşlerine anlatmamasını söyler. Kardeşleri Yusuf'u kıskanırlar ve onu yalan ve hileyle kıra götürürler, orada bir kuyuya atarlar ve babasına Yusuf'u bir kurdun yediğini söylerler. Yusuf'u kuyuda bulan bir kişi Mısır'a götürür ve onu köle pazarında satar. Yusuf'u pazarda bir hükümdar satın alır ve sarayına götürür. Hükümdarın güzeller güzeli kızı Züleyha

evlidir ama Yusuf'un güzelliğinden etkilenecek ona âşık olur. Bir gün Yusuf'a aşkını ilan ederken Yusuf kaçarken gömleği yırtılır ve Züleyha'nın elinde kalır. Bu olay üzerine Yusuf zindana atılır ve zindanda diğer mahkûmların rüyalarını yorumlar bir günde hükümdarın rüyasını yorumlar ve doğru çıkması üzerine zindandan çıkarılıp affedilir. Tarım konusunda büyük emekler verir ve ülkeyi kıtlıktan kurtarır sonrasında kocası ölen Züleyha'yla evlenir. Bu arada Yakup peygamberin gözleri ağlamaktan kör olur. Kardeşlerinin Mısır'a gelmesi üzerine Yusuf peygamber kendini tanıtır ve gömleğini babasına götürmesini, gözüne sürmesiyle gözlerinin açılacağını söyler. Yusuf kıssası Kur'an'ın en güzel kıssalarından sayılır (Harman, 2013: 1-5).

Türk edebiyatında Yusuf peygamberden gördüğü rüyalar, rüya tabiri yapması, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle pazarında tartılıp ağırlığınca altın karşılığında satılması, Züleyha ile olan aşkı, Züleyha ile evlenip Mısır'a sultan olması, güzelliği, Hz. Yakup'tan ayrı olması, babasının ağlamaktan gözlerinin kör olması, körlüğün gömlek sayesinde düzelmesi dolayısıyla anılır. Harikulade güzelliği ile sevgili ona benzetilir, bunun en güzel yansımaları ise Yusuf ile Züleyha mesnevilerinde karşılığını bulur (Pala, 2002: 498-499).

Her ruhâmı şeker-i Mısır-ı melâhatdandır

Yûsufistân-ı safâ reşk-i Zelîhâdır bu (T.35/5)

Her mermeri şeker gibi Mısır'ın güzelliğindendir, bu; saf, temiz Yusuf ülkesinde Zeliha'nın güzelliğidir.

O Yûsuf⁶-pîrehenler hayf kim pinhân olup dilden

Bu mirâtüs-safâ-y ı çeşm-i Yakûb eylemişlerdir (G.46/2)

Beyitte o Yûsuf gömlekliler yazık ki gönülden gizlenip bu temiz aynayı Yakûb'un gözü eylemişlerdir denmektedir. Hz. Yusuf, Züleyha'nın onun gömleğini yırtmasıyla geçtiği kıssa, yine Hz. Yakup'un gözlerinin kör olması Hz. Yusuf'un gömleğini gözlerine sürmesi ve gözlerinin açılması sebebiyle birlikte anılmaktadırlar.

⁶ Diğer örnekler için bkz: TcB.5/2-4-6-8-10-12, TcB.7/11, Th.18/2, G.56/3, G.60/17, G.141/4, G.157/3, G.253/4, G.298/3, G.305/2

Yûsuf-ı hüsne Züleyhâ-yı hevesden gûyâ

Dâmen-i ârıza bir dest-i tetâvüldür zülf (G. 162/9)

Yusuf'un güzelliği Züleyha'yı heveslendirmiştir, şair saç, yanak eteğine uzanan bir el olarak düşünmektedir. Şair yanağı Yusuf, saç da Züleyha gibi düşünmüş ve saçın yanak üzerine gelmesini Zeliha'nın Yusuf'un eteğine el atması olayına benzeterek telmihte bulunmuştur.

Arz-ı visâl ederdi Zelihâ-yı hâhişe

Yûsufı harîm-i gülün hod-furûş idi (G.319/5)

Kavuşma arzusu Züleyha'yı istekli ederdi, Yusufı gülün haramlığının kendini yükselten idi derken Yusuf'un zindana atılıp Züleyha'dan ayrı kalması üzerine Züleyha Yusuf'u hep sabır ile beklemiştir, bu bekleyiş onu istekli etmiştir. Yusuf içinse gül benzetmesi yapılarak Züleyha'ya haram olması ve gülün kendini zamanla makam, mevki olarak yükseltmesi anlatılmaktadır.

Cânlar üzülür rişte-i büşrâdır bu

Eller kesilir remz ü temâşâdır bu

Mısır-ı dilimiz aşkınla memlûdur

Ey Yûsuf-ı cân sanma ki rüyâdır bu (R/31)

Canlar üzülür, bu müjde ipliğidir. Eller kesilir bakıp seyretmenin sembolüdür bu, Mısır dilimizde aşkınla doludur, Ey Yusuf sanma ki bu bir rüyadır. Rubaide; Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılırken çekildiği ipin aslında olacakların müjdecisi olduğu ayrıca Yusuf'un açık arttırmada satılırken yaşlı bir kadının ona bir yumak iplikle talip olması, Yusuf kıssasında geçen kadınların Yusuf'a bakarken onun güzelliğinden etkilenip ellerini kesmesi aslında onun güzelliğinin kanıtı olduğu, bu yaşananların ise aslında rüya olmadığı gerçekleri yansıttığı anlatılmaktadır. Hz. Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atılması, oradan çıkarılıp Mısır'da aşkla anılması, rüya tabir etmesi ve güzelliği yönleriyle rübaide geçmektedir.

Yâd eylemez olduk haber-i Yûsuf-ı Mısır'ı

Südlüce'de bir mâh ile şîr ü şekeriz biz (G.108/14)

Mısır'dan Hz. Yusuf'a dair haberleri artık alamaz olduk, şimdi biz Sütlüce'de bir şuh güzelle sütle şeker gibi birleştik. Beyitte Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atıldıktan sonra Mısır'da köle olarak satılıp sonrasında 7 yıl zindanda geçen zamanlarına dair artık ondan haber alınmadığı söylenmektedir.

2.3.8. Hz. Eyyüb (a.s)

İshak peygamberin torunudur. Sabır ve tahammül timsali olarak bilinir. Çok zengin olduğu için Allah onu imtihan etmek istemiştir. Malını ve mülkünü almıştır, o sabretmiştir. Çocuklarını tek tek almıştır, o sabretmiştir. Sağlığını elinden almış hatta yaralarına kurt düşmüştür, o sabretmiştir. Allah da sabırlarının karşılığı olarak onun yere ayak vurmasıyla bir su göndermiş, bu suyla yıkanan Eyyüb peygamber eski sağlığına, malına, mülküne kavuşmuş ve Allah da ona yeni evlatlar vermiştir. Edebiyatta da daha çok sabır ve metanet dolayısıyla anılır (Pala, 2002: 153).

Mesîhâ-yı nigehten ders alıp dehrin etibbâsı

Bu bîmârın ilâcın sabr-ı Eyyûb eylemişlerdir (G.46/4)

Beyitte zamanın doktorlarının Mesih'in yani Hz. İsa'nın bakışlarından ders alıp hastaların ilacını Eyüp'ün sabrı eylemişlerdir denmektedir. Beyitte Hz. İsa'nın gözleri görmeyenlerin gözlerini iyileştirmesi, Hz. Eyüp ise sabır sembolü olması sebebiyle anılmıştır.

Gonce-i tâb'ını sabr eyle açar ehl-i şühûd

Hâk-i Eyyûb gerek lâleye bir sırr-ı vedûd (B.61)

Gonce-i tab yani özümüzdeki hakikat yani yaradana duyulan aşk, şühud ehlinde ortaya çıkmıştır. Şühud ehli Hz. Peygamberimizin varisi olan Hakk'a seyri süluk etmiş ve kavuşmuş kullardır. Eğer sabır ile niyaz edersen o veliler, pirler sana da hakikatin yolunu açacaktır. 2. Beyitte Eyüp toprağı türlü hastalıklara, ayrılıklara, yoksulluğa uğrayıp yine de bir an olsun rabbini sevmekten, anmaktan vazgeçmeyen Eyüp peygamberin sabrı vurgulanıyor. Aynı zamanda Hz. Eyüp ayağını toprağa

vurduğunda kutsal bir su fışkırmış ve o suyla şifa bulup, gençleşmiş ve kaybettiklerine misliyle kavuşmuştur. Lale gelenekte lafzatullahı (Allah ismini) gül ise resullullahı simgeliyor. Esmâ-ül hüsnâ'da ise vedud ismi ise çok sevilen ve çok seven anlamında olup vudd(sevgi) kökünden gelir. Sabırla salikin gönlündeki Allah aşkı güneşin toprağı ısıtıp tomurcuğa çiçek açtırması gibi vuslata dönüşür. Beyitte Hz. Eyüp sabır timsali olması yönüyle geçer.

2.3.9. Hz. Şuayb (a.s)

Kur'an'da Medyen ve Eyke kavmine gönderilidiği yazan peygamber. Hz. Şuayb'ın, kavmini Allah'tan başka ilah olmadığına inanmaya, kendisinin peygamberliğini benimseyip sadece Allah'a kulluk etmeye, ölçü ve tartıyı doğru yapmaya, insanlar arasında adaleti gözetmeye, haksızlıkta bulunmamaya, davet ettiği; uyarıları dikkate almadıkları takdirde Nuh ve Lut peygamberlerin kavimlerinin başına gelenlerin kendi başlarına da gelebileceği konusunda onları uyardığı bilinmektedir. Kendisine inanmayan halkı helak olmuştur. Hz. Şuayb kendisine inanlarla birlikte Mekke'ye gitmiş ve ölünceye kadar burada ibadet etmiştir. Tatlı dilli ve sözünün etkili olması edebiyatımızda işlenmiştir. Ayrıca Hz. Musa'nın kız kardeşiyle evlendiği rivayet edilmektedir (Ümit, 2010: 222-223).

Yed-i Beyzâ nümâ-yı Musâ'dan

Şu'belend-i menâkıbât-ı Şuayb (G.21/4)

Beyitte Hz. Musa ile birlikte beyaz el mucizesiyle vesilesiyle anılmıştır. Beyite göre Hz. Musa'nın göğsüne sokup çıkardığında ışıklar saçan beyaz eli Hz. Şuayb'ın menkıbelerini bölük bölük anlatmaktadır. Çünkü Hz. Şuayb'ın hayatıyla ilgili bilgiler daha çok menkıbelerden öğrenilmektedir. Beyitte ise bundan bahseder.

Hz. Şuayb Dîvân'da bir kez anılmıştır.

2.3.10. Hz. Musa (a.s)

Mısır'da Firavunlar zamanında bir kâhinin İsrailoğullarından bir çocuk doğacak ve senin devletinin yıkılmasına sebep olacak şekilde söylemesi üzerine Firavun doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emretmesi üzerine İmran isimli bir kadından doğmuş ve annesi oğlu ölmesin diye onu bir sandığa koymuş ve Nil

Nehri'ne bırakmıştır. Onu Nil Nehri'nde Firavunun karısı bulmuş ve öldürülmesine mani olarak sarayda büyüttü. Medyen'deyken evlenmiş ve Mısır'a dönerken Tur Dağı'nda Allah onunla konuşmuş ve peygamberlik vermiştir. Bunun üzerine Firavunu dine davet etmiş o kabul etmeyince İsrailoğullarıyla sözleşerek Mısır'dan kaçarken Firavun askerleriyle onun peşine düşmüştür. Süveyş Kanalı kenarındayken asasıyla yere vurmuş ve on iki yol açılmıştır. Her kavim bir yoldan gitmiş, Hz. Musa denizden geçince yol kapanmış ve Firavun ve askerleri boğularak ölmüştür (Pala, 2002: 347 a).

İsrailoğullarının ona karşı çıkmasıyla Tur Dağı'na çekildi ve orada kırk gün ibadet ederek Allah'ın kelamını işitti. Kendisine Tevrat kutsal kitap inmiştir. Hz. Musa'nın birçok mucize ve kıssaları edebiyatımıza girmiştir. Elini koynuna sokup çıkarınca eli nur gibi bembeyaz olur ve buna Yed-i Beyza (Beyaz el) denirdi ve bu hadise şiirlerimize konu olmuştur. Yine Tur Dağı'nda Allah'la konuşması, asasıyla Kızıl Denizi ikiye bölmesi, Firavunu suda boğması, yine asasını yere vurduğunda büyük bir yılan dönüşmesi ve sihirbazların yılanlarını yutması sonucu sihirbazların ona iman etmesi, güvenilir ve şerefli bir elçi olması, Hz. Hızır 'dan ilim öğrenmek için yola çıkması ve sabır, çaba, gayret, tevekkülü öğrenmesi gibi özellikleriyle zikredilir (Pala, 2002: 347 b).

Ey nây aceb sırr-ı Hûdasın neysin

Hem nahl ü hem âteş-i Hûdasın neysin

Yâhşâ “yaraşır” innî enallâh” sana

Mûsâ'sın âsâsın ejdihâsın neysin (R.41)

Hakk Teâla ağaçtan, Musa (a.s.)'a hitaben ‘inni enallah’ (muhakkak ki ben Allah'ım) buyurmuştur ve bu Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Şeyh Gâlib burada ney'le Ene'l hak ve vahdet-i vücud sırrını ifşa etmeye çalışıyor. Kendisi Mevlevî olduğu için ney üflenmeden, kudüm vurulmadan aşk sırrının ve özün özünün anlaşılmasının güçlüğünden dem vuruyor. Dolayısıyla Şeyh Gâlib neyi işlediği bu rubaide neyin sır üstüne sır oluşuna dikkat çekiyor ve onun aşk gibi yakan sesinin Allah'ın sırrı olduğunu ve Kur'an'da geçen arı, cehennem ateşi, Hz. Musa ve asasının ejderha oluşunun ney'in sırrına erişenlerin idrak edeceğini söylüyor.

Nâyına şû'le-i âvâzına tût gûş-ı kabûl

Tûr u Mûsa vü asâ Hâzret-i Mevlânâdır (K.3/16)

Aşkı anlamak için Mevlana'nın neyle kurduğu ilişkiyi işit. Yani onun neyinden çıkan nurlu sesi kabul et kulağınla tut ki Musa'nın dayandığı asanın da çıktığı dağ olan Tur'un da Hz. Mevlana olduğunu göreceksin yani aşk sendeki bütün gayriliği fena kılacak ve her şeyin birlik içinde olduğunu bu şekilde bileceksin. Vahdet-i vücud Mevlana'nın ney hakkında söyledikleriyle sana açılacak diyor.

Aslında burada asa da dağ da ney de meşakkati ifade ediyor. Âşık bu yolda türlü sıkıntılar çekiyor, neyin inlemesi gibi cefadan inleyerek yalın bir asa ile yalçın bir dağa tırmanır gibi zorluklar aşarak aşkına erişiyor. Hz. Musa Tur dağında Allah ile konuşması münasebetiyle anılıyor.

Dil-i erbâb-ı dilde sırrıdır İslâm ü îmânın

Muhakkak sûret-i îdeynidir belki cedîdânın

İki ser-çeşme-i âb-ı hayâtıdır dil ü cânın

Meâl-i matlabıdır güft ü gûy-ı Hızır u Mûsânın (TB.2/3)

Gönül erbabının gönlündeki islam ve imanın sırrıdır o, belki de halkın muhakkak iki bayramı olacaktır (o), iki pirin (sanırım Hasan ve Hüseyin hazretleri kastediliyor) gönlünün ve ruhunun ab-ı hayatıdır o, son mısrada da Hz. Hızır ve Musa arasında geçen sırlı konuşmada talep edilen şeyin de o olduğu söyleniyor. Bu rubai de gizli özne var ve o diye kastediliyor. O'ndan kasıt aşktır yani Allah (c.c) ve Hz. Muhammed (s.a.v)

Hz. Musa Allah'a kendisinin bilmediği ilimleri öğrenmek istediği söyler ve bu yüzden Hz. Musa'nın yanına gönderilir. Hz. Musa ile yaptığı yolculukta sabır, çaba ve tevekkülü öğrenir. Yukarıdaki rubaide Hızır ve Musa bu münasebetle anılır.

Yed-i Beyzâ nümâ-yı Musâ'dan

Hu belend-i menâkıbât-ı Şuayb (G.21/4)

Beyitte Hz. Musa'nın beyaz el hadisesine değinilmiştir. Hz. Musa'nın beyaz elinden Hz. Şuayb'ın menkıbelerinin bölük bölük aktığı söylenmektedir. Hz. Şuayb ile

ilgili kaynaklarda pek bilgi bulunmadığından onun hayatıyla ilgili bilgiler menkıbelerden öğrenilmektedir. Beyitte ise bundan bahsedilmektedir.

2.3.11. Hz. Süleyman (a.s)

Hz. Davut'un oğludur. Hem hükümdar hem padişah olarak Kur'an'da üstün vasıflarından bahsedilmektedir. Geçimini devlet hazinesinden değil kendi kazancından sağlarmış. Allah'ın sevdiği kulu, hak yolunda bir zatmış. Cinlere hükmedermiş. Bu özelliğini de Mescid-i Aksa'nın yapımında cinleri çalıştırarak göstermiş. Allah tarafından kendisine birçok mucize verilmiş. Kuşlara, cinlere ve rüzgâra hükmetmesi, hayvanlarla konuşabilmesi, üstünde İsm-i A'zam yazılı mühürlü bir yüzüğünün olması ki bu yüzük sayesinde hayvanlar ona boyun eğermiş ve bu yüzüğü yalnızca abdest alırken veziri Asaf'a emanet edermiş. Bir gün bir cin Hz. Süleyman'ın kılığına girerek yüzüğü almış ve denize atmış. Bu yüzük bir balığın karnında tekrar gerçek sahibine gelmiş. Hüdühüd adında bir de kuşu varmış. Bu kuş sayesinde uzak diyarlardan haber almış. Bu Hüdühüd sayesinde Belkıs isimli puta tapan bir hükümdarı tanımış ve onu İslamiyet'e davet etmiş sonra da onunla evlenmiş (Pala, 2002: 425-426 a).

Türk edebiyatında ise yukarıda anlatılan hikâyeler, mucizeleri ve hayat hikâyesi etrafında ele alınır. Özellikle yüzüğü, Asaf adlı veziri, Belkıs isimli karısı, uçan halısının olması, hayvanlarla konuşabilmesi, cinlere hükmetmesi gibi vesilerle adından söz edilir. Genellikle sevgilinin dudağı Hz. Süleyman'ın yüzüğüne benzetilir. İhtişamı, hükümdarlığı yine şiirlerde çokça geçer (Pala, 2002: 425-426 b).

Oldu reşk-âver-i kandil-i firûzende-i arş

Sen edip hâtem-i egüşt-i Süleymânî⁷ çerâğ (K.12/35)

Hz. Süleyman'ın bir mühürlü yüzüğü vardır ve bu yüzük sayesinde birçok mucize gerçekleştirir, bu yüzük sayesinde cinleri ve hayvanları emrine almış, bu yüzüğün taşı kırmızı bir yakutmuş. Şair burada bu yüzüğe göndermede bulunarak bu

⁷ Diğer örnekler için bkznz: K.18/23, T.20/8, T.35/4, M.2/17, G.28/1, G.77/1, G.279/2, G.298/2, G.301/1

yüzüğün aydınlığının padişah tarafından verildiğini, kandilinin padişah sayesinde parladığını söylemektedir.

Süleymân-ı zamân oldugun izhâr etdîn âfâka

Edip rû-pûş kâbr-i pîri yani Monlâ Hünkârı (K.13/30)

Şeyh Gâlib'in Sultan 3. Selim'i övdüğü bu kasidede onu zamanın Süleyman'ına benzetmektedir. Hz. Süleyman aynı zamanda hükümdarlığıyla meşhur olmuş bir peygamberdir Sultan Selim de cömertlik gösterip Mevlana'nın mezarını örttüğü için bu cömertliğiyle beyitte Hz. Süleyman'a benzetilmiştir.

Hayl-i mürgâna perî cündüne sultân idi Kays

Devlet-i aşkda gûyâ ki Süleymân idi Kays (G.132/1)

Kays yani Mecnun kuşların sürüsüne ve peri ordusuna sultan olmaktadır güya aşk devletinin Süleyman'ı olmuştur. Yani beyitte Mecnun, Süleyman Peygambere kuşlarla konuşabilen, cinleri emri altında tutan özelliklerine atıfta bulunarak benzetilmiştir. Hz. Süleyman ise bu özellikleri ile yer almıştır.

Ben Süleymân-ı ma'nâyım Gâlib

Murg-ı hüdhüd belâğdır gönlüm (G.231/10)

Gâlib ben mana Süleyman'ıyım, hüdhüd kuşu benim gönlüme haber getirir, diyen Şeyh Gâlib kendini de mana ülkesinin hükümdarı olarak görmüştür. Beyitte Süleyman gücün, kuvvetin sembolü ve hükümdar olarak geçmektedir ve hüdhüd kuşu Hz. Süleyman'a uzak diyarlardan haber getiren bir kuştur ve onunla birlikte anılmıştır. Şeyh Gâlib kendisini burada Hz. Süleyman'a benzetmiş ve gönlünü de ona haberler ve manalar getiren Hüdhüd kuşu olarak görmüştür.

2.3.12. Hz. İlyas (a.s)

Harun peygamberin torunudur. Halkını Allah yoluna davet etmiş ama ona inanmayan kavmi kıtlıkla imtihan edilip leşleri yer hale gelince Hz. İlyas'ı bulup ona iman etmiş ama sonra yine azıtmışlar. İlyas Peygamber de o şehri terk etmiştir. Bir

ara kendisi de sıkıntıya düştü; kırlarda, mağaralarda yaşadı. Allah da ona şehre inmesini ne görürse ona binmesini istedi. İlyas peygamber de ateşten bir ata binip gözden kayboldu. Allah onu göğe çekti. Riyavete göre her sene Hızır ile buluşup Hacca gittikleri söylenir. Karada derde düşenlere yardım edermiş. Hıdırellez ise Hızır ile İlyas'tan bozma olarak halk arasında her sene kutlanır (Pala, 2002: 244).

Sâlikân-ı râhına mihr ile mâh berk-i sefer

Pa-bürehne Hızır u İlyâs oldu rehber rûz u şeb (K.1/30)

Hakikati Muhammediye yolunda seyri süluk eden saliklere güneş ve ay ışık saçar, yollarını aydınlatır. Yalınayak Hızır ve İlyas ise gece gündüz onlara rehberlik eder, yol gösterir. Aşka ulaşmak için aşk ile gidilen bu yol öyle bir yol ki bütün yaratılmışlar bu uğurda salike(yolcu, manevi yolda ilerleyen kişi) hizmetkârdır. Hz. Hızır ve Hz. İlyas ab-ı hayata ermiş ve darda kalmış, yardıma muhtaç kulların imdadına yetişen iki veli kuldur. Yılda bir gün buluşurlar bugün Hıdırellez olarak kutlanır. Hızır ve İlyas yol gösterici olmaları yönüyle anılmışlardır.

2.3.13. Hz. Hızır (a.s)

Rivayete göre Ab-ı Hayat yani ölümsüzlük suyunu içip ölümsüzlüğe kavuşmuş bir kimse olarak anılan peygamber veya veli olduğu söylenen bir kimsedir. Darda kalanların imdadına yetişmesi inancı yaygındır. Kul sıkışmayıca Hızır yetişmezmiş, Hızır gibi yetişmek gibi birçok deyim vardır. Arkadaşı İlyas ile beraber İskender Zülkarneyn'in hizmetinde bulunurlarmış ve ölümsüzlük suyunu ararlarmış. Bir gün bir pınar kenarında balık yerken bu suyun ab-ı hayat olduğunu anlayıp içmişler, İskender'e haber vermek için gitmişlerse de bu suyu bulamamışlar, İskender bu sudan mahrum kalmış. Allah'ın emriyle Hızır denizde, İlyas ise karada darda kalanların derdine yetişip onlara yardım edermiş. Hıdırellez Hızır ile İlyas'tan bozma olarak insanlar tarafından her sene mayıs ayında kutlanır. Bu hikâye meşhur olduğundan birçok efsane, hikâye, destan gibi türlerin içine girmiş, Hızırname gibi müstakil eserler yazılmıştır (Pala, 2002: 216-217 a).

Deniz üzerine seccadesini serer namaz kılarmış, ayağını bastığı yerler yeşillenirmiş, yeşil elbiseler giyer öyle dolanırmış. Bu mucizelerle ab-ı hayat,

İskender, Hıdırellez, Hz. İlyas ile arkadaş olması edebiyatımızda çokça işlenir (Pala, 2002: 216-217 b).

Dîvân edebiyatında Hızır sevgili etrafında söz konusu edilirken kelime “yeşillik, tazelik; siyaha yakın mavimsi renk” anlamından hareketle çok geniş hayalî unsurlarla bezenerek kullanılmıştır. Sevgilinin kendisi, dudakları veya yanakları âb-ı hayât, âşık ise onu arayan Hızır’dır. Âşığın gönlü de seyahat etmiş olan Hızır gibi düşünülür. Gözyaşı denizinde boğulmak üzere olan âşık bazan “Hızır-hat” diye adlandırılan sevgiliyi imdadına çağırır (Kurnaz, 1998: 411-412).

Mecrâ-yı feyz-i Hızır-ı hidâyetdir ârife

Âb-ı hayât küngü imiş şâh-râh-ı ney (G.304/10)

Beyitte Gâlib, neyin sesini ab-ı hayat ve zemzem suyuna benzettir. Feyz kanalı arife hidayet Hızır’ıdır ve ölümsüzlük suyu ney yolunun su borusuymuş şeklinde ifade eder ve Hz. Hızır’ı ölümsüzlük suyu yani ab-ı hayatla birlikte anar.

Selâset tavrını bir rûtbe icrâ eylesin hâmem

Ki kalsun âb-ı Hızırın ezberinde hüsn-i reftârı (K.13/35)

Akıcı tavrını bir derece uygulasin, yerine getirsin kalemim ki güzel yürüyüşü Hızırın ölümsüzlük suyunun ezberinde kalsın. 3. Selim’in övüldüğü bu kasidede Hz. Hızır ölümsüzlük suyuyla birlikte sonsuzluk anlamında kullanılmıştır.

Hatt-ı lâ’lindeki esrâr-ı şerîfe eremez

Rûh-ı Hızır⁸ olsa eger dûd-ı çerâğ-ı yâkût (G. 24/4)

Yâkût kandilin dumanı Hızır’ın ruhu olsaydı yine de dudağındaki ayva tüylerinin şerefının sırlarına eremezdi. Beyitte duman ve Hz. Hızır birbiriyle ilişkilendirilmiş. Hz. Hızır nasıl ki darda kalanların imdadına hızlı bir şekilde yetişiyorsa duman da o denli hızlıdır. Hz. Hızır beyitte bu münasebetle anılmıştır.

⁸ Diğer örnekler için bknz: K.1/30, K.8/3, K.8/9, K.15/13, T.13/4, T.26/2, T.29/3, T.34/25, TcB.2/5, TcB.7/7, TkB.2/11, G.62/8, G.87/4, G.108/14, G.109/13, G.109/6, G.242/5, L.1/10

Acebdır rûz-ı Hızır hatt-ı cemâlin

Eder âteş geh-i pürtâb-ı Keşmîr (G.48/5)

Tuhaftır ki Hızır günü (Hıdırellez günü) güzelliğinin çizgileri ateş vakti saçını Keşmir eder, denilen beyitte Hz. Hızır Hz. İlyas'la kavuştukları gün yani Hıdırellez günü insanların dileklerini gerçekleştirme yönüyle anılmıştır.

Gurre-i îd-i şeref destinde şemşîr-i celîl

Lîk eyler âb-ı Hızır-ı câvîdan-ı selsebîl (Müs. 2/3)

Şeyh Gâlib müseddes nazım şekliyle kaleme aldığı bu naatında Hz. Muhammed'in elinden akanın Hz. Hızır'ın ebedilik suyunun aktığı sebil olduğunu ve herkesin ona susuz olduğunu ifade eder. Ayrıca selsebil cennet akarsuyu demektir.

2.3.14. Hz. Meryem (a.s)

Hz. İsa'nın annesi. Üstün nitelikleri sebebiyle hem İslam'da hem Hristiyanlıkta yüceltilmiştir. Yahudiler ona çok eziyet etmiştir. Cebrail'in üflediği nefes sonucunda Hz. İsa'yı doğurmuştur. İsa hayattayken kendisi de hayattadır Hz. İsa'nın ölümünden bir süre sonra vefat etmiştir. Hristiyanlar özellikle Katolikler Meryem'i kutsal bir insan olarak görmüşlerdir. Efes'teki Meryem Ana Kilisesi Hz. Meryem'in sığındığı yer olarak papa tarafından kabul edilmiştir (Pala, 2002: 320 a).

Edebiyatta Hz. İsa'yı doğurması, elindeki ipin o kadar ince olup ancak iki kat edilince görülmesi, Cebrail tarafından nefes dolayısıyla gebe kalması, Kur'an'da en çok övülen kadınlardan biri olması gibi özellikleriyle zikredilir (Pala, 2002: 320 b).

Toğmamış rûh-ı kelâmım gibi bir tâze nefes

Meryem⁹-i manaya endîşe olâldân dâmâd (T.40/37)

Endişem mana gelinine (Hz. Meryem kastediliyor) damat olduğundan beri doğmamış kelimemin ruhu taze bir nefestir. Burada Hz. İsa'ya telmihle Hz. Meryem'e ruhun üflenmesini kelamın ruhunun manaya dönüşmesine benzetiyor.

⁹ Diğer örnekler için bkz: :K.17/7, T.40/17, TcB.8/1, G.52/6, G.305/5

Birdenbire gelip giden erbâb-ı vahdeti

Mansûr-ı dâr u Îsî-i Meryem sanır gören (G.246/6)

Dünyaya birdenbire gelip giden vahdet insanları yani Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eden erbablar Hallac-ı Mansur gibi darağacına çekilen İsa'yı Meryem sanır.

Besleyüp Meryem-i takdîr nefesden nefese

Doğmada İsî-i tedbîr nefesden nefese (G.278/1)

Meryem'in kaderi nefesten nefese besleyip İsa'yı tedbirle nefesten nefese doğurmakta, denilerek Hz. İsa'nın Cebrail'in nefesiyle doğması ve Hz. Meryem'in kaderini bu olayın oluşturması söylenmektedir.

2.3.15. Hz. İsa (a.s)

İsrailoğullarının son peygamberidir. Hem Hristiyanlıkta hem İslam'da İsa ve Mesih olarak geçmektedir. Kendisine İncil kutsal kitap inmiştir. Cebrail'in Hz. Meryem'e üflediği ruhtan babasız olarak dünyaya gelmiştir. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir, körlerin gözünü açar. Otuz yaşında peygamber olmuş ve üç yıl boyunca halkı Allah yoluna çağırmıştır, ona sadece on iki kişi inanmış ve bu kişilere "Havari" denmiştir. Kendisine inanmayan Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek öldürüldü. Melekler tarafından göğün dördüncü katına çıkarıldı ve orada kıyamete kadar ömür verildi. Rivayete göre göğe çekilirken yanında bir iğne götürmesi sebebiyle dördüncü katta kalmış ve daha yukarıya çıkamamıştır (Pala, 2002: 248 a).

Edebiyatta birçok mucizesi ile yer almıştır. Hz. Meryem'den babasız olarak doğması, çarmıha gerilmesi, ölüleri diriltmesi, kuşlara can vermesi, körlerin gözünü açması, ahir zamanda dünyaya inerek insanları İslam'a davet etmesi, mehdi ile buluşması, ölmeyip, göğe çekilmesi, dünyaya değer vermemesi, hiç evlenmemesi, ana karnında ve beşikte iken konuşmaya başlaması gibi özellikleri şiirlere sembol ve hayallerle konu olmuştur. Şiirlerde daha çok nefes kelimesiyle birlikte anılır. Sevgilinin dudağı can bağışlamakla Hz. İsa'ya benzer. Bazen esen saba yeli de diriltici

özelliğe sahiptir. Onun çeşitli vasıfları sevgiliyi, dudağını, nefesini ve sözlerini, şairin övdüğü kişileri daha iyi anlatmak için kullanılmıştır (Pala, 2002: 248-249 b).

Edebî metinlerde İsî, İsâ Mesîh, Mesîh, Mesîh-i Meryem, Mesîh İbn Meryem, İbn Meryem, İsâ-yı Meryem, İsâ İbn Meryem, yetîm-i duhter-i İmrân, rûhullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi adlarla anılır (Uzun, 2000: 473-475).

Gâlibim men kuvvet-i nutkımla ey İsî¹⁰-hamûş

Mani vü elfâz mülkümde raiyyetdir bana (G.2/9)

Şair gazelinin makta betinde sözü bir ülke, kendisini de bu ülkenin sahibi olarak görmüştür. Hz. İsa'ya seslenerek sus demiştir. Çünkü söz ülkesinin başka bir sahibi de Hz. İsa'dır. Hz. İsa'ya seslenmesinin sebebi ise onun mucizelerinden biri olan nefesiyle ölüleri diriltmesidir. Yani onun sözü ve nefesi de güçlüdür. Hz. İsa'ya sus demesindeki sebep de buradan kaynaklanmaktadır çünkü kendi sözü ve nefesi daha kuvvetlidir.

Şevk-i tecrîd ile pûşîde ten-i zâ'f olalı

Nefes-i İs-i cân-bahş kabâ geldi geldi bana (G.9/2)

Beyitte Hz. İsa yine ölüleri diriltme mucizesiyle anılmaktadır. Allah'a bağlanmanın arzusuyla zayıf teninin örtündükten sonra can bağışlayan İsâ'nın nefesinin ona giydirilen bir cübbe gibi geldiğini dile getirmektedir.

Gösterüp mir-ât-ı hüsnün İsî-i mu'ciz-deme

Haste-i nevmîd edip çeşm-i suhan-gû koymuş ad (G.40/2)

Beyitte; mûcize nefesli İsa'ya güzelliğinin aynasını gösterip, ümitsiz hastalığa düşürüp söz söyleyen göz ad koymuş denilmektedir. Birçok yönüyle edebiyatımızda anılan Hz. İsa burada nefesiyle ölüleri diriltmesi, daha kundaktayken konuşmaya başlaması ve hastaları iyileştirmesi mucizeleriyle anılmıştır.

¹⁰ Diğer örnekler için bkz: K.12/32, T.37/1, TcB.8/1, G.25/5, G.47/3, G.58/2, G.72/1, G.87/5, G.143/1, G.148/4, G.152/5, G.165/3, G.187/2, G.208/4, G.211/1, G.246/6, G.278/1, G.305/3, G.335/1, Kt.36/2, Rb.29

2.3.16. Hz. Muhammed (a.s) (Hz. Ahmed, Hz. Mahmud)

Son İslam Peygamberi Hz. Muhammed Mustafa, 571 senesinde Mekke’de dünyaya gelmiştir. Kendisi daha doğmamışken babası Abdullah vefat etmiş annesi Âmine Hatun da kendisi altı yaşındayken vefat etmiştir. Sonrasında dedesi Abdulmuttalip bakmış o da vefat edince Hz. Muhammed’in bakımı ve eğitimi amcası Ebu Talib’e geçmiştir. Amcasının yanında ticaretle uğraşırken de Hz. Hatice ile evlenmiştir. Resulü Ekrem efendimize kırk yaşlarındayken peygamberlik görevi verilmiştir. Yirmi üç senelik peygamberlik hayatı boyunca insanlara doğru yolu göstermeye çalışmıştır her fırsatta bunun için gayret etmiştir. Daima sevdirmiş, kolaylaştırmıştır. O, insan ayrımı yapmaz, hüküm verirken Allah korkusuyla ürperir, Allah’ın adaletini her daim insanlara hatırlatırdı. Mutlak adaleti sağlamaya çalışırdı. Kıyamete kadar gelecek insanlara örnek bir şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir rehber olarak gönderilmiştir. Allah’ın elçisi, seçilmiş peygamberdir. Gönül almayı bilen, kalp kırmayan bir kimsedir (Pala, 2002: 343-344).

Hz. Muhammed’le ilgili bilgiler Türklerin Müslüman olmasından itibaren ele aldıkları edebi eserlerinde büyük bir zenginlikle ele alınmıştır. Bunda Kur’an’ın, hadislerin, peygamber kıssalarının, peygamber mucizelerinin büyük bir etkisi vardır.

Osmanlı coğrafyasında Türk-İslâm edebiyatı adı altında Hz. Peygamber ağırlıklı bir edebiyat ortaya konulmuştur. Kur’an’da Resûl-i Ekrem’e dair âyetlerin ıktibas ve telmih yoluyla intikal ettiği edebî eserlerde Resûlullah’ın isim ve sıfatları, fizikî, ruhî ve ahlâkî vasıfları, aile hayatı, mûcizeleri vb. konularda verilen bilgiler Türk edebiyatının bu hususta ne kadar zengin olduğunu göstermektedir (Toker, 2020: 457-459).

Türk Edebiyatında Hz. Muhammed’le ilgili belli başlı türler de vardır; naat, tevhid, hilye, siyer, mevlid, mucizâtı’n-nebi, şemail, miraciyye, regaibiyye, gazavatname, hircetname, faziletname, kırk hadis gibi.

Hayatı, savaşları, mücadeleleri edebiyata çokça konu olmuştur. Her insanın onun hakkında bilmesi gerekenleri şairler de ele almış bu da edebiyatımızı zenginleştirmiştir. Gül ise Hz. Peygamberi ifade ederken kullanılan çiçeklerin başında gelmektedir. Onun, teni, yüzü, yüzünün rengi, teninin kokusu; gonca, gül-i ra’nâ, gül-cemâl, gül-gûn, gül-i hoş-bûy, gül-i gül-zâr-ı nübüvvet gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Fuzuli’nin gül redifli kasidesi ise bu konuda yazılan en güzel şiirlerdendir.

Sen Ahmed ü Mahmud u Muhammedsin¹¹ efendim

Hakdan bize sultan-ı mü'eyyedsin efendim (Müs.1/2)

Ahmed, Peygamber efendimiz için kullanılan isimlerden birisidir. Kelime anlamı olarak ‘‘herkesten çok övülen, herkesten çok öven’’ anlamlarına gelmektedir. Ku'an'da Hz. Muhammed için Hz. Ahmed ifadesi bir defa geçmektedir (Pala, 2002: 23).

Mahmud, Peygamber efendimiz için kullanılan isimlerden birisidir. Hamd olunmuş, sena edilmiş, övülmeye değer anlamlarına gelmektedir. Şeyh Gâlib Dîvânı'nda ise bir müseddeste yedi defa kullanılmaktadır (Parlatır, 2011: 996).

Bu beyitte Hz. Muhammed'in Ahmet ve Mahmut isimleri de anılarak onun insanlığa Allah'tan doğrulanmış bir sultan olarak gönderilmesi anlatılmak istenmiştir.

Ahlak-ı Muhammedi-i natık Kur'an

Ya'ni ki dil-i Hazret-i Monladır bu (R.32)

Kur'an Muhammed'in ahlakının, micazının, huylarının konuştuğu kitaptır ve bu da aslında Hazreti Monla'nın yani Mevlana'nın gönlüdür. Yani Mevlana'nın gönlü Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ahlakının aynasıdır, ahlaki hakikatin ortaya çıkışı da böyle olur. Beyitte Hz. Muhammed güzel huyları sebebiyle anılmıştır.

Kemâl-i zâtının na'tı anılmaz yâ Resûlellâh

Kalır levh ü kalem mislin yazılmaz yâ Resûlellâh (G.274/1)

Allah'ın resulünün yani Hz. Muhammed'in yetkinliği, tamlığı hiçbir şekilde nitelenemez; övgüler onu anlatmada yetersiz ve eksik kalır. Zira hakikati yazan levhü mahfuz kalemi bile onu anlatamaz, dil de yazı da onu nitelemek konusunda yetkin olamaz çünkü onun benzeri hiçbir şey yoktur denilerek Hz. Muhammed'in eşsiz niteliklere sahip bir resul olduğu anlatılmak istenmiştir.

¹¹ Diğer örnekler için bkz: K.2/2, T.58/3, TcB.2/2-4-6-8-10-12, Müs.1/4-6-8-10-12-14

2.4. Dört Halife

2.4.1. Hz. Ebubekir

Dört halifeden birincisi ve Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişidir. Asıl adı Abdullah'tır. Sıddik ve Atik lakablarıyla da bilinir. Peygamber efendimizin en yakın dostlarından birisi ve Hz. Aişe'nin babasıdır. Bütün savaşlarda peygamberimizle birlikte savaşmıştır. Müslümanları birleştirmek için çabaladı. Ku'an'ı ilk defa bir araya toplayan odur. Peygamberimiz her işini ona danıştığı için Peygamber'in Veziri olarak da bilinir. Türk edebiyatının daha çok dini-tasavvufi ürünlerinde şahsiyetiyle ilgili motiflere rastlanmaktadır. Onun hakkında methiyeler, na'atlar, hilyeler, ilahiler yazılmıştır. Özellikle Hz. Muhammed'in miracını anlatan miraciyelerde onunla ilgili kısımlar geniş yer tutar (Fayda, 1994: 101-108).

Pâyê-i sıdk u safâda mihr ü meh Bû bekr Ömer

Dahî Zinnûreyn lutfiyle mübeşşer rûz u şeb (K.1/33)

Sadıklık ve safa derecesinde ay ve güneş Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibidir ve de iki nur sahibi Hz. Osman'ın lütfu vasıtasıyla gece, gündüz ve güneş müjdelenmiştir derken Şeyh Gâlib halifelerin kıymetinin ne manaya geldiğini ve hayati önemini ay, güneş ve gece, gündüz benzetmeleriyle aktarıyor. Sıdk ve safa Mevlevilik için önemli kavramlardır; çünkü onlar gönül birliğini ve iç huzuru temizlik ve doğruluk erdemleriyle eş değer görürler. Dolayısıyla dört halifeyi sevmek ve onların öneminin altını bu Mevlevi meşrebine ait kavramlarla destekliyor.

Tâbiş-dih-i ervâh-ı mücerred güherindir

Mâliş-geh-i ruhsâr-ı melek hâk-i derindir

Âyîne-i didâr-ı tecellî nâzarındır

Bû Bekr¹² Ömer Osmân ü Alî yârlarıdır (Müs.1/3)

¹² Diğer örnekler için bkz: K.2/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19

Parıltılı ruhlar arasında yerin cevherdir, kapı eşiğin meleklerin yüz sürdüğü yerdir, senin baktığın yerleri yüzün nurlandırır, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali dostlarıdır, derken Şeyh Gâlib naat ile Hz. Peygamberin varlığını ve dostlarını övüyor.

Ben Âl-i resûle cân-sipârım billâh

Dâmân-ı mahabbetde gubârım billâh

Bû bekr-i Ömer Osmân u Alîdir şâhım

Hâk-i kadem-i cihâr- yârım billâh (R.4)

Ben Ali resulallaha canını feda edenim, sohbetinde eteğinin tozuym, benim şahlarım Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alidir, ayağının toprağı, dört halifeden biriyim billah. Dediğı bu rubaide dört halifeye bağılılığını ve sevgisini dile getirmektedir Şeyh Gâlib.

2.4.2. Hz. Ömer

Hz. Ebubekir'in vefatından sonra ikinci halife olmuştur. Peygamber efendimizin eşi Hafsa, onun kızıdır. İslamiyet düşmanı iken 26 yaşında İslamiyet'i seçen kırkinci kişi olmuştur. Cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Doğruluk ve adaletiyle bilinir. O yüzden kendisine Faruk (haklıyla haksızı ayıran) lakabı verilmiştir. Çok fazla cami ve mescit yaptırmıştır (Pala, 2002: 381).

Çâr-yâr ile olur beyt-i Hudâ çar- erkân

Ümredir anda Ömer¹³ ayn-ı Safâdır Sıddîk (K.2/15)

Dört sevgili dost (kastedilen dört halife) Allah'ın evinde dört ileri gelenlerden olur, umredir onda Hz. Ömer, Safa'dır Hz. Ebubekir, diyerek Hz. Ömer umre'ye, Hz. Ebubekir Mekke'de bulunan Safa tepesine benzetilmiştir.

¹³ Diğer örnekler için bkz: K.1/33, Müs.1/3, Rb.4

2.4.3. Hz. Osman

Üçüncü halife, beşinci Müslümandır. Cennetle müjdelenen on kişiden birisidir. Ticaretle uğraşmış. Peygamberimizin iki kızıyla evlenmiştir. Kur'an'ı çoğaltıp önemli yerlere göndermesiyle bilinir. Ku'an okurken şehit olmuştur. Nazik ve mahcup bir kimseymiş (Yiğit, 2007: 438-443).

Şeyh Gâlib Dîvânında üç yerde diğer halifelerle birlikte geçmektedir. İlgili şiirler yukarıda gösterilmiştir.

2.4.4. Hz. Ali

Dört halifenin sonuncusu, Peygamber efendimizin amcazadesi ve damadıdır. İslamiyet'i kabul eden ilk dört kişiden birisidir. Ebu'l-Hasan, Ebu Turab, Murtaza, Haydar, el-Gâlib, Şah-ı Merdan, Merd-i Huda, Haydar-ı Kerrar gibi isimler ve lakablarla anılır. Cennetle müjdelenen on kişiden birisidir. Hicret esnasında Peygamber efendimizin hayatını kurtarmıştır. Hz. Muhammed'in kızı Fatma'yla evlenerek Hasan, Hüseyin, Zeynep adlı üç çocuğu olmuştur. Peygamberimize kâtiplik yapmıştır. "Rivayete göre Kâinat'ın sırrı Kur'an'da, Kur'an'ın sırrı besmelede, besmelenin sırrı be harfinde, be'nin sırrı altındaki noktada ve noktanın sırrı da Ali'dedir." (Pala, 2002: 29 a) .

Edebiyatımızda kahramanlığı, veliliği, imamlığı yönleriyle teşbih ve telmihlerde kullanılmıştır. Atı Düldül ve çatal uçlu kılıcı Zülfikar ile de yine şiirimizde çokça anılır. Birçok şair Çaryar ve Hz. Ali methiyeleri yazmıştır. Tasavvufta özellikle Alevilik ve Bektaşilik'te özel bir yeri vardır. Al-i Aba, 12 İmam, 12 Masum düşüncesiyle edebiyatta köklü bir yer edinmiştir (Pala, 2002: 29 b).

Sıhhat-i kavline Sıddîk ü Âlidir¹⁴ şâhid

İftihâr etdiği dem Hâzret-i Sultân Veled (K.6/8)

¹⁴ Diğer örnekler için bkz: TcB.2/2-4-6-8-10-12, Müs.1/3, G.63/1, G.304/6, Rb.4, B.33,

Sağlıklı sözlerine Hz. Ebubekir ve Hz. Ali şahittir, iftihar ettiği zaman Sultan Velet. Sultan Velet'in Allah'ı, peygamberimizi övdüğü zaman onun sözlerine Hz. Ali'yle birlikte Hz. Ebubekir'in de şahit olduğu söylenmektedir.

Lâ-havle o çeşm-i sâhir-i şehlâ nigâhdan

Her sözle Zülfekâr-ı Âli'ye yemîn eder (G.62/2)

Sevgilinin efsunlu ve şehla bakan gözleri aşığı derinden yaralar çünkü ona baktıkça acı çeker. Âşık o bakışlar yüzünden güçten, takatten kesilir ve Allah'tan sabır istemek için La-havle zikrini çeker. Her sözle Zülfikar-ı Ali'ye yemin etmek ise Türk geleneğinde eski bir adettir. Hz. Ali'nin destansı kılıcı olan Zülfikar, üzerine yemin edilen bir nesnedir. Dolayısıyla aşığa sıkıntı veren sevgili, Zülfikar kadar keskindir ve acı çektirmekte kararlıdır. Bu durumu bilen âşık, sabır dilemekten başka çaresi olmadığı için halini ve kaygısını bu beyitle aktarır.

Zemzem-i feyz-i sülûku çıkarır zemzemesi

Sır verir çâh-ı Alî'den dem-i kutbâne-i ney (G.305/16)

Ney'in şeyh gibi nefesi Ali'nin kuyusundan sır verir, ezgisi tarikata girme (yola girme) ilminin zemzemesini (nağmesini) söyler, derken Hz. Ali'nin kuyusu diyerek ney'in ortaya çıkışı üzerine bilinen bir rivayete gönderme yapar. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye aşk sırrını verdiğinde onun ciğerleri aşktan dolup taşar ve dayanamaz. Çöllere kadar koşar ve bir kuyuya aşkını haykırır. İşbu neticeyle o kuyudan ney kamışları ortaya çıkar. Bu bağlamda ney ile Hz. Ali'nin aşk acısının ortak nağmesi ve bu sırrın nişanesi olan neyin sesinden çıkan ezgilerin buna delalet ettiğini söyler Şeyh Gâlib.

2.5. Sahabeler

2.5.1. Ebu Eyyub el-Ensari

İslamiyet'i kabul eden ilk kişiler arasında yer alır. Hicret sırasında Hz. Muhammed'i Medine'deki evinde misafir etmiştir. Birçok savaş esnasında Peygamberimizin yanından ona zarar gelmesin diye ayrılmazmış. Sağlıklı her insanın Allah yoluna yapılan savaşlara katılmasını söylemiş. Müslümanların ilk İstanbul

Kuşatmasında hastalanarak vefat etmiş ve surlara yakın defnedilmiş. Fatih zamanında kabri Akşemsettin tarafından bulunarak adına bir cami yaptırılıp türbesi o caminin avlusunda kalmıştır. İstanbul'daki Eyüp semti onun adını taşır ve Eyüp Cami onun adıdır. İnsanlar olmasını istedikleri şeyler için Eyüp Cami'nde dua edip, kurban kesmeleri âdet haline gelmiştir (Pala, 2002: 142).

Bahş etdi mâl-ı bî-hisâb dünyâyı etdi feyz-yâb

Kurb-ı Ebî Eyyûba âb icrâsına kıldı nigâh (T.39/3)

Sultan 3. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı sebilin kitabesinde yazan ilk beyitler Valide Sultan'ın çok büyük bir meblağ vakfederek bahşettiği sebilin herkesin istifadesine sunulduğu ve özellikle de Ebu Eyyub El Ensari'nin türbesine yakın olmasını istediği belirtilmiştir bu beyitte.

2.5.2. Halid b. Velid

Peygamber efendimizin kendisine Seyfullah lakabını verdiği meşhur sahabe kumandanlardandır. Babası İslam karşıtı Velid b. Mugire'dir. Mekke'nin fethinde İslam ordularına kumandanlık etmiştir. Dünya çapında bilinen büyük bir kumandandır (Pala, 2002: 196).

Hayr-ı cârîsinden oldu cümle âlem müstefiz

Bir de ez-cümle makâm-ı hazret-i Halîd'de âb (T.30/5)

Şeyh Gâlib Sultan 3. Selim'in annesi Mihrişah Valide Sultan'ın yaptırdığı sebile on beyitlik bir tarih yazıyor. Bostan iskelesinde bulunan bu sebil hem Eyyüb El Ensari hem de Halid b. Velid'in makamlarına yakın. Beyitte de Valide Hanım'ın hayrından hem cümle âlemin feyizlendiğini hem de Hz. Halid'in makamının da bu sebil vasıtasıyla sulandığını ifade etmiştir.

2.5.3. İbni Selam (Abdullah bin Selam)

Önce Yahudi iken sonra Müslüman olmuş bir sahabedir. Asıl adı Hüseyin iken Hz. Muhammed ona Abdullah adını vermiştir. Hz. Yusuf'un soyundan olduğu söylenir. Bir rivayete göre Hz. Muhammed hicret yolculuğunun sonlarında Kuba'ya

varınca Abdullah yanına gelmiş ve kendisine bazı sorular yöneltilmiş. Sorduğu soruların cevapları doğru olunca, bunları ancak bir peygamberin bilebileceğini söyleyerek Müslüman olmuştur. Sonra ailesini de Müslüman yapmıştır. Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiştir (Fayda, 1988: 134-135).

Gönderir anı selâm ibn-i Selâm'a Leylâ

Şîr'-i Mecnûndan iki beyt-i tegâfüldür zûlf (G.162/8)

İbni Selam, Mecnun Leyla'ya Âşık ken onu yolda gören genç ve ailesi varlıklı bir delikanlıdır. Araya elçiler sokarak Leyla'yı babasından istetir. Leyla ile evlenirler. Daha sonra Mecnun'un duaları ve ahları sonucu ölür. Ölümünü haber alan Mecnun onun için çok gözyaşı döker. Bizim klasik Leyla ile Mecnun hikâyelerimizde çeşitli şekillerde ele alınan İbn-i Selam kimi zaman Leyla'nın evlenmek istemediği kimi zaman Mecnun'un mektuplar yazarak engel olmaya çalıştığı biridir. Yani Dîvân edebiyatında 'ağyar'dır, 'rakip'tir. Leyla gerçek sevgiliyi temsil ettiğine göre Burada Şeyh Gâlib demek ister ki: Sevgili ağyara selam eder ki bu onun aşığa zülfüdür; aşığın şiir dünyasında buna beyt-i tegafül denir yani şairin anlamazlıktan geldiği tecahül-i arif sanatı vardır burada. Aslında anlatılmak istenen: ilahı görmek isterim ama o diğer kullarına selam ederken ben garibi görmez, ilgisiz davranır. Tıpkı sevgilinin aşığına ilgisiz davranması gibi.

2.5.4. Sa'd b. Ebu Vakkas

Sahabelerden birisidir. Müslümanlıkla alay eden bir müşriği yaraladığı için İslamiyet uğruna kan akıtan ilk kişi olarak bilinir. Birçok savaşta peygamber efendimizin yanından ayrılmadı ve bu savaşlarda çok iyi ok kullanırmış. Ayrıca çok iyi bir at binicisiymiş. Güçlü bir vücuda sahipmiş ve haksızlık karşısında sert davranırmış. Cennetle müjdelenen on sahabeden birisidir (Hatipoğlu, 2008: 372-374).

Dergehînden cânib-i sa'de yol açmaktır garaz

Sa'd-ı Vakkâsın edip rûh-ı şerîfin gâhî şâd (T.8/5)

Mevlevilik dergâhının esas amacı ilahi bir nefha olan ruhun vücut iklimine egemen olmasına engel olan nefsi; dürüstlük, samimiyet gibi erdemlerle alt etmektir. Nitekim okçulukta cevval olan yiğit, savaşçı sahabemiz Sa'd b. Vakkas bu maharetiyle düşmanları yenmiştir. Peygamber efendimiz 'Ashabım gökteki yıldızlar gibidir, kim onlardan birisini takip ederse kurtuluşa erer.' Buyurmuştur. Sa'd efendimiz Mevlevilik tarikatının manevi öncülerinden biri olarak övülmüş ve nefsin erdem okları ile ıslahının bu konuda örneklik teşkil eden Sa'd efendimizi memnun edeceği ifade edilmiştir.

2.6. Ehl-i Beyt ve On İki İmam

Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed'in ailesi için kullanılan bir ifadedir. Ev halkı anlamına gelir. Ev sahibi ve onun eşi, çocukları, torunları ve yakın akrabaları için kullanılır. Ehl-i Beyt denilirken Hz. Muhammed'in ailesi ve soyu kastedilir. Bazı rivayetlere göre ehl-i beyt Hz. Peygamberin bütün ailesi bazı rivayetlere göre ise Kızı Hz. Fatıma, damadı Hz. Ali, torunları Hasan ve Hüseyin'dir (Öz, 1994: 498-501).

On iki imam, Arapçada "isna aşeriye" denilen Şii tarikatına mensup Peygamber efendimizi korumak ve kollamakla görevli olduklarına inanılan on iki kişidir. Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin, Hüseyin'in soyundan gelen dokuz kişidir. Alevi mezhebine bağlı olduklarını söyleyerek, ehl-i sünnet kurallarına da uyarlar. On iki imam sırasıyla şunlardır: 1. Hz. Ali, 2. Hz. Hasan, 3. Hz. Hüseyin, 4. Ali Zeynelabidin, 5. Muhammed Bakır, 6. Caferü's-Sadık, 7. Musa Kazım, 8. Aliyyü'l-Rıza, 9. Muhammed Takiyüddin, 10. Aliyü'n-Nakiyyü'l-Hadi, 11. Hasanü'l-Askeri, 12. Mehdi (Pala, 2002: 377).

Hayatı boyunca Mevlevilik inancı içinde olan Şeyh Gâlib, diğer tarikatlara ve mezheplere karşı hiçbir zaman kötü niyet beslememiş, Mevlevilik dışındaki mezhep ve tarikatlara bağlı şeyhlerden övgü ile bahsetmiştir. Aleviliği, Şiiliği, ehl-i beyt ve on iki imamı şiirlerinde işlemiştir (Kalkışım, 2013: 13).

Şeyh Gâlib Ehl-i Beyt ve On iki imamdan bahsederken; Al-i Aba, Alevi, Alevi Kiş, Murtazavi, Mustafavi, Evlâd-ı Hüseyin, Al-i Zehra gibi isim, sıfat ve terkipleri kullanmıştır (Kalkışım, 2013).

Avân-ı Yezîd'in hele hasmânîyiz el-hak

La'net-keş-i îmân-ı dil ü cânıyız el-hak

Bu ma'rekenin Sâm u Nerîmânıyız el-hak

Evlâd-ı Hüseyin kul kurbânıyız el-hak (M.3/8)

Gerçekten Yezid'in zamanını bitirmek için kesin kararlıyız. Lanet eden insanların gönüllerindeki iman ve canıyız. Bu savaş meydanının Sâm ve Nerîmânıyız. Hüseyin'in evlatlarının kulu ve kurbanıyız, diyerek Hüseyin'e bağlılığını ve sevgisini dile getirmiştir.

Ey mazhar u hem muzhir-i esrâr Alî

İsnâ aşerin hayline serdâr Alî

Anlar ki Hüseyin ü Mûsiy ü Ca'ferdir

İki Hasan üç Muhammed'ü çâr Alî (R.7)

Ey hem sırlara mazhar olan, ey onları ıhsar (hac ibadetine engel olmak) olan Ali; ey onikiler bölüğünün başı, lideri Ali. Onlar Hüseyini Musa, Caferi, iki Hasan, üç Muhammed, dört Ali'dir, denilen bu rubaide ehl-i beyt anılmaktadır.

Ey pâdişeh men ene mevlâh Alî

Hurşîd-i cemâl-i Ahmede mâh Alî

Bil râzî vü Murtazâ vü marzi kimdir

Vallâh Alîyy ü sümme billâh Alî (R.6)

'Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır.' der Tirmizi, Menakıb 19. Hadisi şerine telmih olan ilk mısradaki 'Ey ben kimin önderiysem Ali de...' sözleri ile Hz. Ali efendimizin manevi rütbesi anlatılmış. Devamında güneş gibi parlak cemali olan Resulullah'ın ayı (uydusu) olduğu, sonraki mısradaki razı olan, razı kılınmış ve razı olunan olduğu ve devamında bütün bu değerlerin ısrarla Hz. Ali'de toplandığı yani velayet sıralamasında ilk sırada yer aldığı vurgulanmıştır.

Sanma bizi kim beste-dil-i nefis-i gavîyiz

Hâk-i kadem-i Al-i âbâ Mustafavîyiz

Ne havf-ı emîrân biliriz ne bedevîyiz

Râzî-şüde-i hükm-i kazâ Murtazavîyiz

İkrârımıza ser veririz ahde kavîyiz

Biz şâh-ı velâyet kuluyuz hem aleviyiz (M.3/1)

Bu mesnevide Şeyh Gâlib kaza ve kader unsurlarını Ehl-i beytte bulunan ve İslamiyet'te de yer alan teslimiyet ve rıza sembolleriyle birlikte anmıştır.

Bir abâ-pûş u yavuz atlı vü Bagdâd pûşulu

Âlevî-kîş ü dervîş-dil ü Osmânî güzel (G.203/2)

Tanzimattan evvel Osmanlı'da güzel civanların tasvirini yapan beyitte o hanedan yiğitlerinin kalın kumaştan elbise yani abâ giydikleri, çok iyi at binicileri oldukları veya çok iyi koşan kısıraklarının olduğu, başlarına ipek Bağdat pûşusu sardıkları (Kerkük'te bu gelenek hala devam ediyor), Alevi meşrep yani namusuna düşkün ve derviş gönüllü yani tevazulu oldukları anlatılıyor.

Bu şeb bir mest gördüm hanedân Al-i Zehrâdan

Yeşil zehrâb-ı cevher mevc urur tîğ-ı nigâhından (G.238/5)

Şair rüyasında Fatma annemizin soyundan bir piri görmüş ve hayran kalmış lakin o zatın kılıç gibi keskin bakışından yeşil bir acı su özü dalgalanmış. Yani muhtemel ki şair çok sevdiği Seyyid veya Şerif soyundan yeşil gözlü keskin bakışlı Mevlevilik yolundaki bir üstadını görüyor. Gâlib ne kadar mestane ise bahsi geçen üstadı o kadar ikazcı ve onu o mest eden halinden aydırmaya çalışıyor.

2.7. Tasavvufî İlgili Kişiler

2.7.1. Abdal

“Birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık” anlamlarına gelen bedel kelimesinin çoğuludur. Allah tarafından bir başkasının onun yerine geçirilmesi

dolayısıyla Hakk Âşık larının bir kısmına abdal denilmiştir. Bunlar kırk veya yedi kişilerdir. Bunlar az konuşan, az yiyen ve az uyuyan, halktan ayrı ve gezgin olarak yaşayan, düşkünlere yardım eden, ülkeyi felaketlerden koruyan, İslam ordularına yardım eden kişiler olarak bilinir. Allah'ın sevgili kullarıdır (Pala, 2002: 1-2).

Gâlib penâh-ı fakra gir abdâl-meşreb ol

Al kerre-nâ-yı destine çal rüzgâra yûf (G.161/9)

Ey Gâlib, fakirlik sığınağına gir abdal yaratılışı ol. Al bir kere neyi eline rüzgâra doğru yuf borusunu çal. Şeyh Gâlib kendine seslenerek Allah'ın sevgili kulları olanların abdal kılığına girmesi gerektiğini söylüyor.

Soyup safâyile sâkiyi eyleyip âbdâl

Piyâlesin necefi pâlehenk eder mehtâb (K.9/7)

Mehtap sakiyi soyunca onu bir abdala çevirdi ve onu içmek için kadehin sırtını ona siper olarak kullandı. Abdal burada kendi benliğinden sıyrılıp sakiye dönüşen birisi olarak anılmıştır.

2.7.2. Âşık -Uşşak

Sevendir. Dîvân edebiyatında şair daima âşıktır. Aşkında samimidir, maddiyat ile ilişkisi yoktur. Aşığın gıdası üzüntüdür. Sevgiliden daima lütuf bekler. Âşık sürekli ağyar ile uğraşmak zorunda kalır. Rakipleri onun aşkına engel olmak isterler. Canını sevdiğine verecek kadar cömerttir. Sözünde durur ve sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır buna rağmen sevgili ona yüz vermez. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Âşık yalvarmaktan bıkmaz. Âşık sevgiliden başka talih, ağyar, zamandan da eziyet çeker. Dîvân edebiyatında şair, âşık -maşuk- ağyar üçgeninin birinci kişisidir (Pala, 2002: 47).

Şeyh Gâlib Dîvânında âşık ve uşşak kelimeleri bolca zikredilir. Bunların yanında âşık -ı bi-perva, uşşak-ı şeyda, âşık -ı mahmur, saz-ı uşşak, dil-i uşşak, sine-i âşık, âşık -ı bed-hu, zahm-ı nigah-ı âşık, âşık -ı bi-huş, ah-ı âşık -ı mehcur gibi tamlamalar da bolca kullanılır (Kalkışım, 2013).

Âşıkda keder neyler gam halk-ı cihânındır

Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır (Müs 5/1)

Şair beyitte âşık olan kişide keder ve gamın olmayacağını, âşığın saf ve temiz olduğu için gamın ancak dünya insanlarında olacağını, kendisinin ilahi aşka düştüğü için bu duygulardan arınmış olduğunu dile getirmiştir.

Nefha-i sûr degil nagme-i Mansûr degil

Sâz-ı uşşâka¹⁵ âgâz-ı terennümdür bu (G.271/4)

Âşıkların ilahi aşk uğruna çektikleri sıkıntılardan dolayı çıkardıkları avazları, surun nefha sesinden ve Mansur'ın nağmesinden daha etkili, daha derin bulmuştur Şeyh Gâlib.

Katl buyurursanız ihyânız olur sultânım

Âşıka cân fedâ etmesi minnet değil a (G.299/5)

Sevgilim, sultanım istersen senin uğruna kendimi katledebilirim, ben âşığım ve âşığın sevgili uğruna ölmesi zor bir şey değil demektedir.

Bir âşıkız ki rûy-ı dil-i ârâya hasretiz

Bir jâleyiz ki gonce-i ranâya hasretiz (G.118/1)

Şeyh Gâlib yine burada kendisinin bir âşık olduğunu ama sevgilinin gönül ferahlatan yüzüne hasret olduğunu, yine bir çiğ tanesi olduğunu ve gül goncasına hasret olduğunu yani iki durumda da âşıktır ve sevgilisini göremediğini dile getirmektedir.

¹⁵ Diğer örnekler için bkz: K.13/8, K.15/7, K.25/4, T.1/34, T.52/2, Mer.2/3, Th.8/3, Th.11/4, Th.17/5, N.5/3, Müs.7/3, Ş.7/2, Ş.9/3, M.1/8-11, M.6/16-17, G.10/3, G.20/4, G.30/5, G.45/5, G.63/5, G.73/3, G.74/3, G.76/4, G.83/4, G.102/2, G.126/6, G.138/2-4, G.140/4-6, G.149/1-2, G.159/4-5, G.162/3, G.179/4, G.185/1, G.192/6, G.203/3, G.223/7, G.249/5, G.256/3-4, G.266/4, G.267/2, G.305/13, G.334/2, Kt.26/1, Kt.35/2

2.7.3. Derviş

Bir tarikata bağlı kişidir. Allah yolunda alçak gönüllüğü ve fakirliği kabul eden kimsedir. Manevi yücelikleri daima imrenilecek bir durumdadır. Özellikler kerametleri, fakirliği, kanaatkârlığı, dünyaya önem vermemesi ve bu nedenle aslında bir kul kılığında olmasına rağmen sultan mertebesinde olması, evinde daima misafir bulunması, hırka giymesi, ızdıraba alışkın olması yönleriyle edebiyatta daima dervişten söz edilir (Pala, 2002: 122).

Tenezzül eyle dervîşâne¹⁶ teşrîf et ne var şâhâ

Olan bu hânkâhda hây u hûlar hep seninçündür (G.97/3)

Şair burada şaha benzeyen yüce sevgilinin tenezzül edip dervişleri teşrif etmesini istemekte, dergâhta çekilen hay huy zikirlerinin hep sevgili için olduğunu dile getirmektedir. Manevi olarak Allah’a bağlı olan dervişler her zikirlerinde aslında sevgiliyi yani Allah’ı anmaktadırlar. Dervişlerin Allah aşkı dolaylı olarak anlatılmak istenmektedir.

Meger ol haylden bir muhlis-i hâm

Dilermiş olmağa dervîş-i nâ-kâm (M.8/4)

Mesnevîler bölümünde yer alan Mevlana ve Mürîr adlı hikâye geçmektedir. Meğer o gruptan bir acemi dost, kısmetsiz bir dervîş olmayı dilermiş. Hikâyede malını, itibarını bir kenara bırakıp dervîş olmak isteyen bir kişi vardır. Şair, muhlis-i ham, dervîş-i nâkâm kelimeleriyle en başından bu kişinin dervîş olma yolunda henüz olgunlaşmadığını okuyucuya haber verir (Şığva, 2019).

Dervîş-i Mevlevî gibi çarh-ı tehî midir

Devr etse feyz-i Şems ile bî-tûşe mâhtâb (K.10/5)

¹⁶ Diğer örnekler için bkz: K.3/8, K.10/5

Mehtabın yani ayın sadece Şems-i Tebrîzî' nin feyziyle, gıdasız bir şekilde dönmesi Mevlevî dervîşinin dönüşü gibi boş mudur, diyerek zikr eden Mevlevî dervîşi sorgulanmıştır.

2.7.4. Kalender

İki âleminden ilgisini kesmiş, dünyayı ve ahireti umursamayan kişilerdir. Örfе, an'aneye, toplum kurallarına, adetlere karşı ilgisizdir. Hiçbir şeye aldırmaз. Yerleşik kalıplara aykırı davranmak hoşuna gider. Zevk ve keyif ehlidir. Ya hiç ibadet etmez ya da canı istediği zaman ibadet eder. Haram da olsa canının istediklerini yapar (Uludağ, 2006).

Bırak riya revîşin merd odur ki âlemde

Güşâde-meşreb ola rind ola kalender ola (G.275/5)

Şair, bu âlemdeki, dünyadaki mert kişiyi; riya yolunda gitmeyen, yalan söylemeyen, halkın söylediklerini dinlemeden kendine göre hareket eden, gösterişi sevmeyen, dine şekil olarak bakmayıp özüne inen birisi olarak yani kalender bir insan olarak tarif etmiştir.

Bu hânkâhda şeyh oldu âhir ömründe

Kalenderâne o âdem geçirdi ol sultân (T.52/3)

Şeyh Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine söylenmiş bu beyitte, Hüseyin Efendi'nin bu tekkede şeyh olduğu, ömrü boyunca kalender bir yaşam sürdüğü anlatılmak istenmiştir.

Bir kulağı delik kalenderdir

Neylesin âh ederse muztardır (L.1/2)

Şeyh Gâlib'in lügazında geçen bu beyitte ise sorulan kişinin kalender, ah eden, çaresiz bir insan olduğu anlatılmak istenmiştir.

2.7.5. Mürîd

Bir şeyhe bağlı olan kişi anlamına gelir. Kelime anlamı dileyen, isteyenidir. Mürîd kendi iradesinden sıyrılır ve mutlak olan Allah'ın iradesine girer (Pala, 2002: 355).

Cihân halkı mürîd¹⁷-ü âşık oldu

Kimi Mecnûn kimisi Vâmık oldu (M.8/3)

Tüm dünya halkının âşık ve mürîd olduğunu, bunlardan bazılarının Mecnun bazılarının Vâmık olduğunu söyleyen Şeyh Gâlib, mürîd kelimesini burada kendinden geçerek Allah'ı isteyen kişi anlamında kullanmıştır.

Veled-i kalb yeter zâde-i tab'ım Gâlib

Pîri endîşeme etfâl-i gam olmazsa mürîd (G.41/9)

Ey Gâlib; isteyen, talep eden mürîd yaşlı düşünceme çocuk üzüntüsü olmazsa çocuk kalbim kendi tabiatımın bir ziyadesidir.

2.7.6. Rind

Dünya işlerini hoş gören kişidir. Acıyı- tatlıyı, iyiyi-kötüyü kısacası her şeyi hoş görür. Genellikle Dîvân şiirinde mazmun olarak kullanılır. Kısmen bohemliktir. Bir rinde göre dünyanın pul kadar değeri yoktur (Pala, 2002: 390).

Sehl idi âteş çıkarmak dîde-i peymânen

Rindler¹⁸ havf etmeseydi iltihâb-ı bâdeden (G.252/4)

¹⁷ Diğer örnekler için bkz: Th.4/1

¹⁸ Diğer örnekler için bkz: K.3/6, K.7/14, K.10/4, K.12/5, K.17/12, Th.10/1, G.6/3, G.17/1, G.43/3, G.53/7, G.79/1, G.90/2, G.124/2, G.125/3, G.148/5, G.170/1, G.183/4, G.188/3, G.201/3, G.268/4, G.275/5, G.208/3, G.329/3

Kadehin gözünden ateş çıkarmak kolaydır, rindler korkmasaydı şaraptan çıkan alevden, diyerek rindlerin meyhane ve şarapla olan ilişkisine değinilmiştir.

Sormaz safâ-yı âlem-i âb içre gamzesi

Rindân-ı bî-huzûr ne âlemedir aceb (G.20/3)

Şair, su âleminin zevk ve sefası içinde bulunan sevgilinin keskin bakışının, huzursuz rindlerin ne âlemde olduklarını hiç sormadığını ifade etmektedir.

Rindân-ı harâbâtın himmetleri var olsun

Gencîne-i ma'muru vîrânede kalmıştır (G.59/3)

Meyhanedeki rindlerin iyilikleri var olsun, o iyilikler yıkılmış yerlerdeki hazine gibidir, orada kalmıştır.

2.7.7. Zahit

Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişidir. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmeyi beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişilerdir. Dar bir dünya görüşleri vardır. Hayat karşısında acemidirler. Aşkı inkâr eder ve tek amacı cennete kavuşmaktır (Pala, 2002: 501).

Zâhidler o la'l-i lebi kim nâr görürler

Rûşen-nazarân şu'le-i dîdâr görürler (G.66/1)

Ham sofular sevgilinin lal taşına benzeyen kırmızı dudağını ateş olarak görürler ama bakışı aydınlık olanlar o kırmızı dudağı sevgilinin güzelliğinin alevi olarak görürler, diyen Şeyh Gâlib zahidi burada her şeye şekilsel bakan, olayların özünü göremeyen ham sofu olarak işlemiştir.

Üftâdeler ki kâfir elinde esîrdir

Ta'n etme zâhid¹⁹ anlara sen Müslümân isen (G.183/2)

Ey ham sofı, eğer inançlı bir Müslüman isen sen âşıkları ayıplamazsın, çünkü onlar kâfir elinde esirdir. Zahid burada her şeye körü körüne inanan bir ham sofuya benzetilmiştir.

Gelirsen gelme bezme zâhidâ bir âfet-i cânsız

Bilirsin girmek olmaz bâg-ı hulde çünkü imânsız (G.120/1)

Ey ham sofı, cennete benzeyen âşıkların meclisine can afeti olmadan girilemez, bilirsin ki sonsuz bahçeye yani cennete imansız girilmez. Aşkî inkâr eden zahidin tek amacı cennete kavuşmaktır ama aşkı inkâr ederek bunu yapamaz.

2.8. Mutasavvıflar

2.8.1. Ahmed Rifâ'î

Hiz. Hüseyin'in soyundan geldiğine inanılan bir sufıdır. Rifaiyye tarikatının kurucusudur. Bir Rivayete göre Hiz. Peygamberimizin mezarına selam vermesi üzerine Hiz. Muhammed de ona karşılık vermiştir. Tekkesine çok fazla müridi geldiğini, sabah akşam bunlara yemek yapıp dağıtıldığı kaynaklar yazmaktadır (Tahralı, 1989: 127-130).

Fahr-ı sâdât-ı kirâm u pîşvâ-yı ârifîn

Mazhar-ı sırr-ı halîl ü nuhbe-i ehl-i yakîn

Bülbül-i gülzâr-ı âteşgâh-ı aşk-ı lâ-yezâl

Hazret-i Ahmed Rifâ'î râfi-i alâm-ı dîn (Kt.7)

Hiz. Peygamberin soyundan gelen din büyüğü mutasavvıf Ahmet Rifai hazretlerinin övüldüğü bir dörtlük. Tarikat silsilesindeki önderlerin övücü ve

¹⁹ Diğer örnekler için bkz: K.3/6, K.11/33, Th.4/4, Th.8/2, Müs.7/1, G.14/14, G.131/4, G.143/2, G.163/1, G.174/2, G.181/5, G.190/3, G.196/9, G.235/4-7, G.239/5, G.281/4, G.283/5, G.302/6, G.325/3, Kt.43/1, B.46

arifelerin önderi, dostun sırrından zuhur eden ve Allah’a yakın olanların en seçkini, ölümsüz aşkın ateş bahçesindeki güllerin bülbülü, din âlimlerini yücelten Hz. Ahmet Rifai’dır.

2.8.2. Ankaravî İsmâil Rusûhî (Hazret-i Şârih)

Mevlevî şeyhlerindendir. 16. yüzyılda Ankara’da doğmuştur. Tasavvuf ilim ve adabını kısa sürede öğrenmiş ve ilim erbabının takdirini kazanmıştır. Mevlânâ’nın Meşnevî’sine yazdığı şerh ile meşhur olmuş ve bundan dolayı “Hazret-i Şârih” diye de anılmıştır. Ayrıca Galata Mevlevîhânesi’nin inşa tarihini gösteren “er-Rusûh” kelimesini Rusûhî şeklinde mahlas olarak da kullanmıştır. Mevlevîliğin esaslarına ve ehl-i sünnet ilkelerine sadık kalmıştır (Yetik, 1991: 211-213).

Şeyh Gâlib Dîvânı’nda Rusuhi ile ilgili 2 tane kaside vardır. Dîvânın birçok yerinde adı yine zikredilmektedir. Bu kaside ve beyitlerde ilmi, irfanı, Mesnevi şarihi oluşu gibi hususlarda övülmektedir.

Ey kâşif-i esrâr-ı nihân Hâzret-i Şârih

Rû-pûş-ı tecelli-i iyân Hâzret-i Şârih (K.7/1)

Bu kasidede onu gizli sırların kâşifi ve görünür tecellilerin üstünü örten biri olarak hayal etmektedir.

Şarîhdedir hakâyık esrâr-ı Mesnevî

Oldu sözü müfessir-i Kurân-ı manevî

Gel menbainda zemzem-i irfânı eyle nûş

İsmâil oldu rehber-i sâlik-i manevî (Kıt’a 42)

Mesnevinin sırlarla dolu gerçekleri Şarih’dedir, onun sözleri Kur’an’ın manevi açıklayıcısı gibidir, gel irfanı, bilgiyi zemzem suyunun kaynağında iç, Kur’an’a mürit olan rehber İsmail oldu. İsmail Ankaravî Mevlana’nın mesnevisine şerh yazmasıyla meşhur olmuştur ve bu kıt’ada da onun bu özelliğine değinilmiştir.

İsmâil Efendi²⁰ mürşid-i râh-ı sevîyy

Erbâb-ı safâya kavli burhân-ı kavî

Ol fâzıl-ı yektâyâ yeter kim bu kemâl

Şârih deseler fehm olunur Ankaravî (R.20)

İsmail Efendi doğru yolun mürşidi, şehidir. Eğlence erbabına sözü kuvvetli bir kanıttır. Onun olgunluğu benzersiz faziletlere yeter. Şarih deseler anlaşılır Ankaravi. İsmail Efendi'nin insanlara rehber olması, doğru yolu göstermesi ve Mevlana'nın Mesnevisini şerh etmesi sebebiyle ona Şarih denmesi gibi özellikleriyle anılmıştır.

Gâlib cenâb-ı hazret-i Şârihden iste feyz

Esrâr-ı aşka tâlib-i şerh ü beyân isen (G.183/9)

Gâlib aşkın sırlarının açıklanmasına talip isen Hazreti Şarih'ten iste nimet ve ihsanı. Hazreti Şarih'in Allah aşkı ve tasavvuf konusunda bilgili birisi olduğunu anlatmıştır.

Hazret-i Şârih-i Rûsûhîden bugün

Dersine şâkird-i mülhemdir gönül (G.201/7)

Şair bu beytinde gönlü öğrenci olarak düşünmüş ve onu Rûsuhi'den ders alan, ilham alıcı bir öğrenciye benzetmiştir. Rûsuhi burada öğretmen kimliğiyle yer almıştır.

2.8.3. Bâyezîd-i Bistâmî

İlk büyük mutasavvıflardandır. Hemen bütün tasavvuf ve tabakat kitaplarında Bâyezîd-i Bistâmî'den bahsedilirse de bu bilgiler genellikle onun menkıbeleri, sözleri ve şathiyelerine dair olup bunlar arasında hayatıyla ilgili pek az bilgi bulunmaktadır. Bu kısıtlı bilgilere göre o İran'ın Horasan eyaletinde bulunan Bistâm kasabasında doğmuştur. Bâyezîd tasavvuf tarihinde sekr, fenâ, melâmet, tevhid, mârifet, muhabbet,

²⁰ Diğer örnekler için bkz: K.7/2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18, K.8/1

mi‘rac ve îsâr gibi konulardaki sözleri ve şâthiyeleriyle tanınır (Uludağ, 1992: 238-241).

Görüp bu hayreti sultân-ı Bistâm

Gönül mir’âtın etdi hayret-endâm (Hikâye 11/11)

Dîvânda Bâyezîd-i Bistâmî, Şeyh Gâlib’in hikâyelerini birinde yalnızca bir defa zikredilir. Bistam’ın tabiatı seyrederken hayrete düşüşü tasvir edilir.

2.8.4. Ferîdüddin Attâr

Tıp ve Eczacılık ile meşgul olduğu için Attar ismini almıştır. Hakkındaki bilgiler kısıtlıdır. Gençliğinde bir taraftan attarlıkla ilgilenmiş diğer taraftan ilimle uğraşmış ve tasavvufi bilgiler edinmiştir. Kendisi tasavvufla ilgili şiir ve hikâyeleri derlediğini çeşitli eserlerinde söylemiştir. Attâr’ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Eserlerine bakıldığı zaman iyi derecede Arapça, hadis, tefsir, kelam bildiği anlaşılmaktadır. Şeyh Gâlib tarafından da yüceltilmektedir (Şahinoğlu, 1991: 95-98).

Hâk-i pâ-yı Şeyh Attârım ki oldu himmeti

Tâb’ıma üstâd-ı ders-i müşkilât-ı mesnevî (Tahmis 1/15)

Feridüddün Attar’ın Mesnevi’deki problemleri tahlilinden oldukça etkilenen Şeyh Gâlib, Attar’ın manevi yardımı sayesinde nefsin(benliğini) terbiye etmeyi başarmış ve tasavvuf yolunda önemli bir yol katetmiştir.

Nükhet-i zülf-i suhan kıldı dimâgım yağma

Meded ey Hazret-i Attâr amân n’olsun bu (G. 270/10)

Şair burada, sözü saçın kokusu gibi hayal etmekte ve o kokunun, beynini yağmaladığını ifade etmektedir. Bu yağmadan kurtulmak için de Feridüddün Attar’dan aman dilemekte ondan yardım istemektedir.

Muattâr-sâz-ı bezm-i ehl-i esrâr

Şeh-i mana Ferîdüddîn-i Atâr (M.10/1)

Güzel koku yayan sırlar sahibinin meclisi, anlam şahı Feridüttün Attar'dır, diyen Şeyh Gâlib bir seyyahın başından geçen olayları anlattığı mesnevisine Feridüddin Attar'ı överek başlamıştır.

2.8.5. Hallac-ı Mansur

İran'ın Tur kasabasında doğmuş ünlü mutasavvıftır. Tasavvuf yoluna genç yaşta girmiş, İslamiyet'i yaymaya çalışmıştır. Hallac yani pamuk atma işiyle uğraşan bir arkadaşına yardım ettiği için bu ismi almıştır. Cüneyd-i Bağdadi ile sohbetleri olmuştur. Genç yaşta fenafillah'a ulaştığı için Ene'l-Hakk (Ben hakkım) dedi. Bu sözü batını değil de zahiri anlamda yorumlayanlar tarafından eleştirildi ve hapse atıldı. 8 yıl hapiste kaldıktan sonra kamçılanıp, darağacına çekilip, derisi yüzölüp, kafası kesilerek, cesedi yakıldı. Birçok mutasavvıf onu hak yolunda şehit edilmiş kabul eder. Rivayete göre Mansur darağacına çekilmeden bilekleri kesilmiş, kanı yere akıp Kelime-i Tevhid yazmış. Kanlar Dicle'ye akmış ve Kelim-i Tevhid getirerek nehri taşımış. Ancak Mansur'un bir şiirinde küllerinin Dicle'ye dökülünce taşkın duracağı yazdığı için bu şekilde durdurmuşlar (Pala, 2002: 197 a).

Edebiyatta ise daha çok darağacı, derisinin yüzölmesi, Ene'l-Hakk ifadeleriyle birlikte anılır. İnancı uğruna her şeye göğüs germe ve bu yolda canını verme münasebetiyle de çokça anılır. Sevgilinin saçları darağacına benzetilerek âşık sevdiğinin yolunda Mansur gibi darağacına çekilmiştir (Pala, 2002: 197 b).

Vuzû-yı aşka hûn lâzım demiş ber-dâr iken Mansûr²¹

Bu kurbiyyet ziyâdât-ı nevâfilden zuhûr eyler (G.49/4)

Bu beyitte ise Hallac-ı Mansur'un idam edilmesine yani darağacına giderken söylediği 'aşk abdestine kan lazım' sözüne telmih yapılmıştır.

²¹ Diğer örnekler için bkz: G.1/1, G.51/5, G.59/6, G.63/4, G.74/8, G.146/3, G.156/5, G.170/3, G.227/6, G.246/6, G.304/8

Değmesin âhların kâkül-i dildâra sakın

Sonra Mansûr gibi çıkmak olur dâra sakın (T.B. 8/10)

Dikkat et ahların sevgilinin kâküllerine değmesin yoksa Mansur gibi darağacında asılırsın. Hallac-ı Mansur 10. Yüzyılda şeriata aykırı görülen fikir ve sözleri yüzünden Bağdat'ta asılmıştır. Beyitte bu olaya telmih yapılarak âşık da sevgilinin saçlarında Mansur gibi asılacaktır.

Sırr-ı dili güvâh-ı dü-lebden edip suâl

Hakk etdi hakk-ı da'vî-i Mansûru şâh-ı ney (G.304/8)

Şair, o ney şahının, gönül sırrını iki dudaktan soru sorduğunu söylemektedir. Böylece ney şahının, Mansur davasının hakkını hak ettiği söylenmektedir. Ney, üflenmek için iki dudak arasına alınır. Şair bu iki dudağı, iki şahit gibi düşünmekte ve gönlün sırlarını ney'e söylediklerini düşünmektedir. Beyte göre ney şahı, gönülde Ene'l-Hak sırrı olduğu için ve ney de bunu dile getirdiği için, Mansur'un davasını hak etmiş yani doğrulamış olmaktadır. Hallac-ı Mansur bu beyitte Ene'l-Hak dediği için asılması olayıyla birlikte anılmıştır.

2.8.6. Hüsâmeddin Çelebi

Konya'da doğmuştur. Mevlana'nın Mesnevi'yi yazmasına vesile olan müridi ve halifesidir. Mevlana sevgisiyle doludur ve ona bağlıdır. Mevlana kendisine gelen hediyelerden birçoğunu Hüsâmeddin'e gönderirmiş ve Hüsâmeddin de onun bulunmadığı bir mecliste neşelenmediğini söylemiş. Mevlana Meşnevî'nin her cildine başlarken Hüsâmeddin Çelebi hakkında övgülü ifadeler kullanan Mevlânâ bazen eserini "Hüsâmînâme" adıyla anmıştır (Sevgi, 1998: 512).

Şeyh Gâlib Dîvânı'nda ismi iki yerde zikredilmektedir.

Vasf-ı şemşîr-i celâl-i kudret-i gelmez dile

Kalmadı çün km zalâm-ı küfrü âlemde sile

Zülfekâr-ı Haydarı re'yi savâbîyle bile

Hüsrev-i endîşe kim aşkı Hüsâmeddin ile

Oldu tîg-i bâtinı dünyâya burhân-ı kavî (Tahmis 1/5)

Kılıcının ulu kudretinin özellikleri gelmez dile, çünkü o kişi bu karanlık küfrü âlemden sile, Haydar'ın Zülfıkar isimli kılıcı sevabın görünmesiyle bile, endişenin padişahı Hüsamettin aşkı ile batının kılıcı dünyaya sözün kanıtı oldu. Şeyh Gâlib Hüsamettin Çelebi'nin gazeline yazdığı bu tahmisle onun sözlerinin batın bilgilerin kılıcı olduğunu anlatmak istemiştir.

Nûr-ı Celâl-i Şems ile âfaka Gâlibiz

Şemşîr-i âftâbdır el-hak Hüsâmımız (G.111/9)

Şems'in güneş gibi nurlu yüzü ile ufuklardayız, güneşin kılıcı ise Hüsamettin Çelebi'dir. Şair burada Hüsamettin Çelebi'yi bir bakıma Şems-i Tebrizi'nin kılıcı, yardımcısı, arkadaşı, sağ kolu gibi görmektedir.

2.8.7. İbrahim Gülşeni

Halvetiyye-Gülşeniyye tarikatının kurucusu ve şairidir. Hayatı hakkında bilinenler, geniş ölçüde oğlu Ahmed Hayâlî'nin halifesi Muhyî-yi Gülşenî'nin Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî adlı eserine dayanmaktadır. Tasavvuf ve fıkıh ilmiyle ilgilenmiştir. Mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül vererek, “Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin” demesi üzerine mahlası Heybetî'yi değiştirerek Gülşenî'yi kullanmaya başladığından kurduğu tarikata Gülşeniyye denilmiştir. Eserleri: Dîvân, Ma'nevî, Kenzü'l-cevâhir, Sîmurğnâme'dir (Azamat, 2000: 301-304).

Şeyh Gâlib Dîvânı'nda bir mesnevide Taîk-i Gülşenî şeklinde ve bir gazelde geçmektedir.

Alıp Uşşâkiden evrâd ü ezkâr

Taîk-i Gülşenî'de vermiş ikrâr (Mesnevi 4/5)

Gülün sevgiliyi, bülbülün aşığı temsil ettiği bu mesnevide Şeyh Gâlib, Alıp âşıklardan dualar ve zikirler, Gülşeni tarikatında karar kılmış diyerek bülbülün tercihini anlatırken İbrahim Gülşeni'yi zikretmiştir.

Toldu hû hû ile gülzâr-ı cihân Hazret-i pîr

Reng ü bûyun verdi vereli Gülşenîye sünbûle karz (G.145/8)

Ey Hazret-i pîr, dünyanın gül bahçesi hû hû zikirleri ile doldu, rengin ve hoş kokun Gülşeni'ye sünbülü ödünç verdiğinden beri. İbrahim Gülşeni isminin gül bahçesi anlamına da gelmesi sebebiyle onun tarikatında Allah'ın zikir edilmesiyle birlikte dünyaya gül bahçesinden güzel kokular yayılması şeklinde anılmıştır.

2.8.8. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Asıl adı Muhammed Celaledin olan Mevlana Mevleviyye tarikatının kurucusu, şair ve âlimdir. Horasan'ın Belh şerinde dünyaya gelmiştir. Babası Bahaeddin Veled'dir. Oğlu ise kendi gibi şair olan Sultan Veled'dir. Selçuklu sultanının daveti üzerine Konya'ya gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Hayatının dönüm noktası ise Şems-i Tebrizi ile tanışmasıyla olmuştur. Mistik ruhunun oluşması Şems ile derin dostluğu sayesinde ortaya çıkmıştır. Çevresindeki insanların eleştirisi ve kıskançlığı sonucu Şems ortadan kaybolur ve Mevlana'nın lirik kişiliği ortaya çıkar. Şems'ten aldığı ilhamla yazdığı şiirlerini Dîvân'ında toplamıştır. Daha sonraları ise Hüsameddin Çelebi ile tanışmış, onun etkisi ise Mesnevi adlı eserinde hissedilir. Bu eser yirmi sekiz bin civarında beyitten oluşur. Ölüm Günü ise sevgiliye kavuşulan gece anlamına gelen Şeb-i Arus olarak bilinir. Mevlana'nın eserlerinde yer verdiği görüşler tasavvuftaki ideal insan olan İnsan-ı Kamil'i tanımlar. İnsanların hangi din veya mezhepten olursa olsun eşit olduğu görüşünü savunur. Şiirleri sadece tasavvuf değil aşk, heyecan ve düşünce üzerine de kurulmuştur. Düşünceleri yüzyılları aşmıştır. Dîvân'ı ve Mesnevi'sinin dışında Fîhi mâ fih, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât gibi eserleri de vardır (Mengi, 2005: 43-50).

Şeyh Gâlib'in hayatında ve sanatında Mevlana'nın yeri büyüktür. 27 yaşında iken Mesnevi'yi on bir kez okumuştur. Dîvânında Mevlana'ya yazılmış beş tane kaside vardır ve ona olan sevgisini şiirlerinde göstermekte, adını bolca anmaktadır. Şeyh Gâlib Hüsni ü Aşk adlı eserini Mevlana'nın Mesnevi'nden etkilenecek yazmıştır. Bunu da eserinde belirtir (Ayan, 2021).

Feyz erdi Cenâb-ı Mevlevî'den

Aldım nice ders Mesnevî'den (Hüsni ü Aşk 2029. Beyit)

Yine bununla da övünerek;

Esrârını Mesnevî'den aldım

Çaldımsa da mîrî mâlî çaldım (Hüsn ü Aşk 2019. Beyit)

Demiştir. Şiirlerinde en çok zikrettiği kişilerden birisidir. Hayatı Mevlana sevgisi üzerine kuruludur. Hz. Ebubekir'i, III. Selim'i bile överken sözünü Mevlana'ya bağlar. Mevlana; Hazre-i Monla-yı Rum, Mevlana, Hazret-i Mevlana, Şems ü Mevlana gibi ifade ve terkiplerle şiirlerinde geçer (Ayan, 2021).

Yine Şeyh Gâlib, Mevlana'nın Şems mahlasını kullanması gibi gazellerinin sonunda kendi ismiyle beraber Mevlana'nın ismini de zikreder (Ayan, 2021).

Hazret-i Monlâya²² tevellâdayız

Bizlere her şeb şeref-i mâhtâb /G.14/17)

Şairin şiirinde Hz. Monla diyerek kastettiği kişi Hz. Mevlana'dır. Beyitte ay ışığının yüceliğiyle her gece ziyaret ettiğini ve Hz. Mevlana'ya yakın olduğunu söylemektedir.

Varırsan arz-ı ubûdiyyetim sabâ söyle

Harîm-i Hazret-i Monlâya rûymâl olunur (G.44/8)

Beyitte Hz. Monla diye bahsedilen kişi Mevlana'dır. Şair beyitte rüzgâra seslenerek Mevlânâ hazretlerinin haremine varırsa ona kulluğunu, bağlılığını ve haremine yüz süreceğini söyle demektedir. Mevlana hazretleri beyitte yüce kimliğiyle anılmaktadır.

²² Diğer örnekler için bkz: K.2/17, K.3/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18, K.13/30, K.15/21, K.24/17, T.1/1, T.1/31, T.10/9, T.11/6, T.13/2, T.14/23, T.14/25, T.17/4, T.18/11, T.43/1, T.48/1, T.48/7, T.50/1, T.50/6, T.51/1, TcB.2/1-2-4-6-8-10-12, TcB.3/9, TcB.4/2-4-6-8-10-12-14-, TcB.5/7, TcB.6/11, TcB.8/11, TkB1/11, Mur.1/1-2-3-4-5-6-7, Th.1/4, Th.5/1, Th.7/5, M.7/14, M.8/1, G.52/7, G.56/8, G.59/7, G.60/16, G.65/10, G.67/7, G.85/6, G.91/7, G.99/8, G.107/1-2-3-4-5-6, G.108/13, G.109/14, G.131/7, G.154/1, G.161/10, G.174/8, G.176/9, G.183/10, G.192/6, G.194/11, G.200/6, G.201/1, G.201/6, G.209/1-2-3-4-5-6-7-8-9, G.218/9, G.224/7, G.236/10, G.238/8, G.270/9, G.276/9, G.279/4, G.301/9, G.305/15, G.310/7, G.313/9, G.316/2, Rb.3, Rb.8, Rb.9, Rb.12, Rb.17, Rb.22, Rb.32

Ererler nutk-ı Mevlânâ ile iksîr-i ma'nâ-ya

Gedâlar kim ümîd-i feyz-i Zerkûb eylemişlerdir (G.46/6)

Beyitte şair insanların Mevlana'nın sözleriyle mana iksirine erdiklerini söylemektedir. Sözleri derken kastedilen ise Mevlana'nın eserleridir.

Ey hazret-i Monlâdan olan himmet-cû

Ser-çeşme-i tahkîki bulup eyle vuzû

Ger tâlib olursan inşirâh-ı sadra

Âdâbla gel merkad-i Şârihdir bu (Ru. 21)

Şeyh Gâlib bu rubaisinde ise -aynı zamanda kendisi de bir Mevlevidir-. Hz. Mevlana'dan himmet almış olan, hakikat çeşmesinin kaynağını bul ve oradan abdest al! Öğüdünü verir.

Melekler reşk eder bir tavr u âdâb ü rûsûmu var

Melikler mâlik olmaz deff ü ney tabl u kudûmu var

Semâ meydânının hem mihr ü meh çarh ü nücûmu var

Husûsâ içlerinde zât-ı Mevlânâ-yı Rûmî var (Müs.4/11)

Padişahların bile kışkırdığı tavırları, edepleri, töreleri var, meleklerin bile elde edemedikleri neyleri, davulları, tefleri var, gök meydanının güneşi, ayı, yıldızları var, özellikler içlerinde Mevlana-yı Rumi'nin kendisi var; denilen bu beyitte Mevlana'nın önemli bir insan olması sebebiyle dünyanın bu yüzden bile değerli bir yer sayılması anlatılmak istenmiştir.

2.8.9. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

Ünlü İslam düşünürü, mutasavvıf, yazardır. Şeyhü'l Ekber lakabı ile de bilinir. Gerçek bilginin ancak tasavvuf yoluyla elde edileceğine inanmıştır. Vahdet-i Vücut düşüncesinin baş savunucularındandır (wikipedia.org).

Şeyh Gâlib bir terci-i bend ve bir rûbai olmak üzere iki yerde anmıştır.

Selîm-i Evvele olmuşdu zâhir sırr-ı Muhyi'd-dîn
 Bu sultân-ı celâlet-pîşeye feyz-i Celâleddîn
 Edip hem türbesin tamîr hem pûşîdesin tezyîn
 Bu tâkrîb ile oldu âlem-i manâda şehr-âyîn
 Ki yanî şimdi buldu sâhibin bu devlet ü bu dîn
 Olur bir mükemmel hep nîzâm-ı ekmel-i pîşîn (TcB. 4/7)

Muhyiddin'in sırrı Selim'den önce görünür kalmıştı, Celalettin, bu mesleği büyüklük olan sultanın türbesini tamir edip örtüsünü süslemiştir. Bu tahmin ile anlam dünyasında, şehirde tören oldu. Bu sayede devlet ve din sahibini buldu, böylece mükemmel bir düzen ve huzur oldu.

Ey âlem-i ilm-i kün fe-kân Hazret-i Şeyh
 Tayîn-kün-i tevhîd ayân Hazret-i Şeyh
 Burhân-ı Acem fahr-i Arab Muhyiddîn
 Şeyhü'llâh-ı amân amân Hazret-i Şeyh (R.15)

Ey ilmin âlemi, ol denilen Hazreti Şeyh, Allah'ın ol diyerek vazifelendirdiği Hazreti Şeyh, Acem ülkesinin kanıtı, övünülen Muhyiddin Arabi, diyen Şeyh Gâlib Muhyiddin Arabi'ye duyduğu saygıyı ve hürmeti dile getirmiştir.

2.8.10. Sultan Veled

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin oğlu, mutasavvıf ve şairdir. Konya ve Şam'da öğrenim görmüş, babasının yanında yetişmesi onun duyuş ve inanış tarzının şekillenmesinde etkili olmuştur. Mevleviliği bir tarikat olarak asıl şekillendiren kişi odur. Mevlevi Dergâhının kurucusu olarak bilinir. 5 tane eseri vardır. Bunlar: Dîvân, İntihaname, İbtidaname, Rebabname ve Ma'arif'tir. Dini-tasavvufi ve ahlaki tarzda şiirler yazar. Şairliği babası kadar güçlü değildir ama 13. Yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından sayılır. Tasavvufi düşüncelerini yaymakta başarılı olmuştur. Şiirleri ayrıca eski Anadolu Türkçesinin bilinen ilk örneklerindendir. Ama eserlerinin büyük bir çoğunluğunu Farsça yazmıştır (Mengi, 2005: 50-51).

Şeyh Gâlib Dîvânı'nda Sultan Veled sevgisi üzerine yazılmış bir kaside vardır. Ayrıca gazel ve rübailerde de adı zikredilmektedir.

Dürr-i manâ-yı çeküp rişteye Sultân Veled

Dizdi bir subha-i mercân gönülden gönüle (G.279/9)

İpe mercan bir tespih dizen Sultan Velet gönülden gönüle mana incisi çekmiştir. Sultan Veled Mevleviliğin kurucusudur ve bunu yaymıştır, gönülden gönüle de bu sevgiyi aşmıştır.

Ey sâlik-i râh-ı Mevlevî ol âgâh

Evlâdına uy pîrinin olma güm-râh

Fehvâ-yı latiful-veled-i sırr-ı ebih

Sultân Veled değil de kimdir billâh (R.11)

Ey Mevlevi yolunu izleyen bilgili mürit, pirinin evladına uy doğru yoldan ayrılma, o örtülü sırrın hoş anlamlı çocuğu Sultan Veled değil de kimdir, diyen Şeyh Gâlib rubaisinde Mevlevilik yolunda yürümek isteyenlere Sultan Veled'in izinden ayrılmamalarını söylüyor.

Ey mazhar-ı nûr-ı Şems eyle sırr-ı ehad

Hem cedd-i mülûk hem şeh-i ced-ber-ced

Evlâdların başı için rahm eyle

Bu Gâlibe ey Hazret-i Sultân Veled²³ (R.13)

Ey şerefli, nurlu Şems o birliğin sırrını söyle, hem meliklerin atası hem şahların atadan ataya intikali. Ey Hazreti Sultan Veled çocuklarının başı için bu Gâlib'e merhamet eyle, diyerek Sultan Veled'ten yardım istemektedir.

²³ Diğer örnekler için bkz: K.6/2-3-4-5-7-8-9, G.56/8, G.85/6

Ma'den-i lutf u kerem Hâzret-i Sultân Veled

Nev-bahâr-ı heme-dem Hâzret-i Sultân Veled (K.6/1)

Şeyh Gâlib Dîvânında Mevlana'nın oğlu Sultan Veled için yazılmış bir kaside de yer almaktadır. Gâlib'e göre Sultan Veled, lütuf ve cömertlik kaynağı, bütün zamanların nev-baharıdır.

Nakl eder ehl-i dile tir ü rübâbın sırrın

Ârif-i levh ü kâlem Hâzret-i Sultân Veled (K.6/5)

Beyitte levh kelimesiyle kastedilen bütün insanlığın sırrının kaydedildiği Levh-i Mahfûz'dur. Beyte göre Sultan Veled, kemaçe ve çubuğun sırrını, gönül ehillerine iletmektedir. Çünkü o, tüm kâinatın bilgisini taşıyan Levh-i Mahfûz'un arifidir.

Ey sâlik-i râh-ı Mevlevî etme direng

Seyyâreler almış eline ber-batt u çeng

Evzâ-ı nüh-âbâ-yı sipihri seyr et

Sultân Veled Devrine eyler âheng (R.23)

Ey Mevlevi yolunu izleyen derviş sakın gecikme, yıldızlar almış eline çalgı aletini, dokuz atanın vaazlarının olduğu gökyüzünü izle, Sultan Veled yaşadığı devre bir uyum getirmiştir. Sultan Veled'in Mevlevilik tarikatını sistemleştirmesi anlatılmıştır.

2.8.11. Şems-i Tebrizi

Tebriz'de doğmuş, Mevlana'nın gönül dünyasında büyük değişikliklere sebep olan sohbet arkadaşıdır. Asıl Adı Muhammed'dir. Daha çok Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrîzî lakaplarıyla anılır. Dünyaya, dünyanın malına, mülküne önem vermeyen Şems, Mevlana ile üç-üç buçuk yıl süren arkadaşlığı sonunda Mevlana'nın hayatında yeni bakış açılarının, yeni ufukların açılmasında etkili olmuştur. Mevlana'nın yanından ayrılması yine Mevlana'yı derinden etkilemiş, onun yokluğu Mevlana'yı hakka daha da yaklaştırmıştır (Ceyhan, 2010: 511-516).

Şeyh Gâlib, Mevlana'ya verdiği önem kadar Şems'e de önem vermiş. Mevlana'yı andığı birçok yerde Şems'i de anmıştır. Genellikle güneş sözcüğüyle beraber tevriyeli bir şekilde anılmıştır.

Hüsâm-ı Şems²⁴-i şeker-rîzedir tevellâmız

Çü tîğ-i tîz oluruz ter-cevâb-ı âlem-i âb (G.16/15)

Sevgimiz, dostluğumuz şeker saçan Şems'in Hüsâm'ıdır. Su âleminin ıslaklığıyla keskin kılıç oluruz. Beyitte Hüsamettin Çelebi ve Şems tevriyeli bir şekilde anılmış ve Hüsâm'ın keskin kılıç, Şems'in güneş anlamları üzerinde durulmuştur. Güneşin yaydığı ışıklar keskin birer kılıç olarak düşünülmüştür.

Şemsdir çeşme-i hurşîd-i tecellî Gâlib

Nazar-ı feyzi eder dûzahı bâg-ı yâkût (G.24/11)

Beyitte tecelli güneşinin çeşmesi Şems'tir denmektedir. Şems sözcüğüyle hem güneşi kastetmiş hem de ilham aldığı Şems-i Tebrizi'yi kastetmiştir.

Girip çarha kuzular gibi aşk-ı Şemse kurbân ol

Bahâr-ı marifet Gâlib bu menzîlden zuhûr eyler (G.49/8)

Bu beyitte ise şair aşk-ı Şems derken Şems-i Tebrizi'yi kastetmektedir. Asıl anlatılmak istenen ise Mevlana'nın Şem'e olan aşkıdır.

Söz tükenir kim diye Monlâ Celâl

Şems dahi şem'ine pervanedir (T.B. 1/45)

²⁴ Diğer örnekler için bkz: K.4/5, K.10/5, K.15/19, T.17/4, T.48/1, TcB.2/1-2-4-6-8-10-12, TcB.8/11, M.4/47, M.7/2, G.1/12, G.14/6-16, G.37/11, G.60/13, G.62/9, G.64/7, G.110/10, G.111/9, G.112/8, G.130/14, G.155/7, G.162/12, G.167/10, G.177/10, G.180/9, G.195/8, G.206/18, G.235/11, G.237/9, G.240/9, G.251/8, G.270/8, G.304/9, G.308/11, G.309/6, G.311/12, Rb.13, B.20

Monla Celal, Şems bile ışığma pervanedir dedikten sonra, artık söz kalmaz tükenir ve bir şey denemez derken Şems-i Tebrizi'nin hem kişiliğine hem de isminin anlamına gönderme yapmıştır.

2.8.12. Yûsuf Sîne-Çâk

Vardar Yenice'sinden olduğu söylenir. Kendisi hem tasavvuf ehli hem de Mevlevî şairlerinden olup şiirlerini ilâhî bir aşk ve yüksek bir kalple söylediği için “parçalanmış göğüs” anlamına gelen Sîne-çâk mahlasını kullanmıştır. On altıncı yüzyılda yaşamış bu zâtın hem şair hem de münevver bir kişiliği vardır. Yûsuf Sinâneddîn hazretleri, zamânının usûlüne göre ilim tahsil ettikten sonra büyük evliyâ İbrâhim Gülşenî hazretlerinin sohbetinde ve hizmetinde bulunup tasavvuf yolunda ilerledi. Kaynaklardan anlaşıldığına göre onun tasavvuf yoluna girişi Gülşenîlik ile başlamıştır. Sonradan Mevlânâ'dan aldığı ilhamla Mevlevîliğe intisâp etmiştir. Farklı şehirlerde bulunduktan sonra İstanbul'un Söğütözü semtine yerleşmiştir. Söğütözü'de vefât eden Yusuf'un kabri de bu semttedir (ehlisunnetbuyukleri.com).

Bendesî Yûsuf²⁵ gibi bir Sîne-çâk

Kim eteğin tutdu kefi mâhtâb (G.14/18)

Beyitte kulunun Yusuf gibi bir parçalanmış gönle, yaralı gönle sahip olduğu söylenmiştir.

Burc-ı hüsnün mâhi gerdûn-ı celâlin pey-revî

Şems-i aşkın nûru hurşîd-i safânın pertevî

Bi-muhâbâ kişver-i fakr u fenânın hüsrevî

Cûy-ı Nîl-i marifet ummân-ı feyz-i Mesnevî

Seyf-i meslûl-i celâlet şâh-ı taht-ı manevî

Yûsuf-ı mısır-ı hakikat Sîne-çâk-ı Mevlevî (TcB.5/1)

²⁵ Diğer örnekler için bkz: TcB.5/2-4-6-8-10-12, Rb.18

Yusuf Sineçak Mesnevi’den bir bölüm barındıran Cezire-i Mesnevi adlı eserini oluşturmuştur. Buna atıfla Gâlib, onu ilim denizi, Mesnevi feyzinin ummanı ve marifet Nil’inin akarsuyu olarak tanımlar.

2.9. Acem Kaynaklı Efsanevi Şahıslar

2.9.1. Behram

İran’ın Sasaniyan sülalesinden Yezdgird’in oğludur. Sürekli yaban eşiği avına gittiği için Behram-ı Gur olarak da anılmıştır. Gur ayrıca mezar anlamına da gelmektedir. Bu anlamından hareketle de dünyanın geçiciliği, zevk ve eğlencenin sona ermesi gibi anlamlara gelecek şekilde de kullanılmaktadır. Behram, kahramanlık, adalet, cesaretle ön plana çıkan bir hükümdarmış. Kardeşiyle cesaretlik savaşına çıkmış ve savaşı kazanınca padişah olmuştur. Bir rivayete göre bir yaban eşiği avındayken ölmüştür (Pala, 2002: 73 a).

Behram kelimesinin başka anlamları da vardır. Yolcu ve misafirleri korumakla görevli meleğin adı, ayrıca her güneş ayının yirminci gününe de behram denildiğinden bu melek ayrıca bugünde yapılan işlerin düzenlenmesinden de görevli melekmiş (Pala, 2002: 73 b).

Adaleti, cesareti, kahramanlığı ile meşhur olduğu için Dîvân şiirinde de daha çok bu yönleriyle ele alınır ve kullanılır.

Behrâm²⁶ işitdi çarhda sit-i hadengini

Bâz etdi çeşm-i zırhını gûş-ı kemân gibi (K.11/20)

Behram kaderde, gökyüzünde şöret okunun sesini işitti, zırhının gözünü okun kulağı gibi geri çekti, diyerek Behram’ın cesareti yönüyle şöretli olduğunu anlatmak istemiştir.

Bir ayak açdı ki baş egdi kemân-keşler bütün

Bir dahı nâz etmesin Behrâmînâ çarh-ı berin (T.27/3)

²⁶ Diğer örnekler için bkz: K.16/3, T.4/21, T.8/2

Seçkin gökyüzü öyle bir ayak açıp şiir söylemeye başladı ki sevgilinin kaşı için yananların hepsi ona baş eğdiler ve böylece artık sevgili Behram'a naz etmesin. Sevgili gökyüzünün gözdesine yani Behram'a benzetilmiştir.

2.9.2. Behzad (Bihzad)

Dîvân şiirinde çizmiş olduğu resimlerle tanınan bir ressamın adıdır. Şiirimizde sevgilinin vasıflarının üstünlüğü Behzad'ın bile çizemeyeceği olağanüstülüktedir. Genellikle bir kıyas malzemesi olarak kullanılmıştır (Tökel, 1998: 123).

Nice pür-şîve olmâz nergîs ol bâg-ı tasvîrin

Elinde hâmesi Bihzâdın²⁷ müjgânı hûbândır (K.20/4)

Nice iyi üslup o tasvir bağının nergisi olamaz, Behzad'ın elindeki kalemi güzellerin kirpiğidir. Şair Behzad'ın şair kimliğine atıfta bulunmuştur.

Etse târ-ı nigâhı hâme-i mû

Çekemez hatt-ı cedvelin Bihzâd (K.22/3)

Kıl kalem, bakışın ipini çekse Bihzâd'ın çektiği, yaptığı resimlerin kenarlarındaki çizgiyi çekemez, derken Behzad'ın resim yapmaktaki hüneri anlatılmıştır.

Reng-i divâr ü deri reng-i hicâb-ı levnî

Rize-seng-i harîmi hurde-nigâh-ı Bihzâd /T.40/3)

Deri ve duvarın rengi, utanmanın rengi, rize taşının kutsal yeri, yemışlere bakan Bihzad.

²⁷ Diğer örnekler için bkz: K.28/12, T.9/6, T.24/9, M.2/7, M.3/3, Kt.3/1

2.9.3. Bican-Bijen

Şehname’de maceraları anlatılan büyük kahramanlardan Giv’in oğlu, Rüstem’in torunudur. Olağanüstü kahramanlardandır, çocukluğunda onun büyük bir cengâver olacağı anlaşılmıştır. Efrasiyab’ın kızını sevmesi ve bu sevgi yüzünden derin bir kuyuda yıllarca hapis olarak kalması anlatılır. Dîvân şiirinde de daha çok bu kuyu vesilesiyle anılır (Tökel, 1998: 125).

Cihânı tutdu bu keyfiyyet-i aşk Bîcân-veş

Yeşerdi neşve-i Nevrûz ile der ü dîvâr (K.14/4)

Şeyh Gâlib bu kasidede bahardaki yeşilliğin Bican’ın aşkı gibi her yanı sardığını söylemektedir. İran mitolojisine göre Bican Efrasiyab’ın kızına âşıktır ve bu aşkından dolayı bir kuyuya atılır. Bu beyitte de bu olaya atıfta bulunarak Bican’ın aşkının büyüklüğü anlatılmak istenmiştir.

2.9.4. Camasb

Câmâsb Fars mitolojisinde vezir rolündedir. Câmâsb, şahının dünyanın yaratılışıyla ilgili merak ettiği birçok şeyi cevaplamıştır. Bundan ötürü bir bilgelik yönü bulunan Câmâsb, Şehmeran efsanesine de konu olmuştur. Bunun yanında Câmâsb adlı kahramanın kişiliği etrafında gelişen bir tür olan câmâsbnâmelere ilham kaynağı olmuş ve birçok câmâsbnâme bu ilhamla yazılmıştır (Erkan, 1993: 43-45).

Münâsibdir be-gâyet rûh-ı râha kâlîb-ı mînâ

Felâtunâ sezâdır câme-i Câmasb-ı mînâ (G. 6/1)

Beyitte şair, Camasb’ın elbisesinin Platon’a yakıştığını dile getirmektedir. Yani şair Platon’u halktan Camasb’ı ise yüksek zümreden kabul ederek hikmet sahibi olan Platon’u tıpkı Câmâsb gibi hikmetinin emaresi olan kıyafetleri üstünde taşıması gerektiğini söylemiştir.

2.9.5. Cem-Cemşid

İran’da hüküm süren Pişdadîyan sülalesinin dördüncü ve en büyük hükümdarı olan Cemşid, ilk defa demiri eritip işleyen kişi kabul edilmiştir. Zırh, kılıç ve silahlar yapmış, renkli ipek ve pamuklu kumaş kullanmıştır. İnsanlara faydalı olan birçok sanatı o icat etmiştir. Rivayete göre Azerbaycan’ın yüksek bir tepesine tahtını koydurmuş, kendisi de mücevherle giyinip, kuşanıp tahta oturmuş. Onu gören insanlar ona Cemşid (ışık şahı) demeye başlamışlar. Şarabı bulanın o olduğu söylenir. Cem meclisi, ayin-i Cem, ayn-ı Cem, cam-ı Cem bu nedenle kullanılır. Dünyanın dört bir yanını gösteren bir kadehe sahip olduğu söylenir. Bir ara kibre kapılmış insanların kendisine tapmasını istemiş. Bunun sonucunda cezalandırılmış ve tahtı Dahhak’a geçmiştir (Pala, 2002: 96-97 a).

Dîvân edebiyatında zevk ve eğlence; iktidar ve ululuk sembolü olarak kullanılır. Özellikle şarapla birlikte kullanılır. Kudret ve ihtişamı, kadehi, düzenlediği şarap meclisleri, tahtı, parlak tacı şiirlere konu olur (Pala, 2002: 96-97 b).

Cem²⁸ ser-encâmını nakl etdi leb-i câm-bana

Zehr-i mâr oldu mey-i gerdiş-i eyyâm bana (G.4/1)

Beyitte kadehin dudağı bana Cem’in macerasını anlattı, günlerin şarabı ise bana yılan zehri oldu deniliyor. İran mitolojisinde adı sıklıkla anılan Cem, Şeyh Gâlib’in Dîvânında da birçok kez anılır. Dünyanın dört bir yanını gösteren bir kadehe sahip olduğu için de bu beyitte kadehin Cem’in hayatını anlatması doğal bir şeydir.

Etdiği hûn-bahâ-yı çeşm-i kadeh

Mülk-i Cemden harâc yanî şarâb (G.19/5)

Beyitte bahsedilen Cem’in ülkesinden alınan haracın aslında şarap olduğudur. İran mitolojisinin önemli kahramanlarından olan Cem yine şarabın mucidi olması sebebiyle anılmıştır. Alınan haracı, şarap kadehinin gözünün kanının kıymetine

²⁸ Diğer örnekler için bkz: K.16/7, K.17/22-24, K.18/22-30, T.1/28-29, T.3/13, T.4/8, T.6/4, T.10/2, T.15/9, T.23/1, T.39/2, TcB.10/5, Muh.2/2, Th.5/2, M.2/17-19, M.11/6, G.1/7, G.73/2, G.122/2, G.124/2, G.215/4, G.328/1

benzetmektedir. Bunun da şarap olduğunu söylemektedir. Haraç bir savaş sonunda alınır. Savaşta kan dökülür. Şair savaşta dökülen kanın kıymetinde Cem ülkesinden haraç olarak şarap alındığını ifade etmektedir.

Olmaz bedîd âyîne-i Câm-ı Cemde hiç

Ol sîne-i bilûr ne âlemdedir aceb (G.20/2)

Sevgili Cem'in kadeh aynasında hiç görünmez, o parlak göğüslü sevgili ne âlemdedir acaba? Denilen beyitte Cem dünyanın dört bir yanını gösteren kadehi yönüyle anılmıştır, bu kadeh her yeri göstermesine rağmen vefasız sevgilinin ne halde olduğunu göstermemektedir.

Yâd-ı çeşm-i yâr Gâlib eylemiş mestânı mest

Gûyiyâ bir kahramân-ı Cem-sipehdir her biri (G.326/6)

Gâlib, sevgilinin gözlerini anarak sarhoşları kendinden geçirmiş. Sanki her biri Cem gibi askerlerden meydana gelmiş orduya sahip bir kahramandır demektedir. Beyitte sevgilinin gözleri Cem'in kahraman ordusuna benzetilerek onların âşığı sarhoş edip kendinden geçirmesi anlatılmaktadır. Yani Cem beyitte kahraman ordusu ve şarabı bulması münasebetiyle anılmaktadır.

2.9.6. Dârâ

Dârâ-yı Kebir olarak da bilinir. En çok İskender ile yaptığı savaşlar dolayısıyla anılır. İhtişam ve ululuk sembolüdür. İskender'in bir oyunu sonucu zehirlenerek öldürülmüştür. Şehname' de İskender'in baba bir kardeşi olarak geçer. Pers İmparatorluğunun son hükümdarı olarak bilinir. Bir rivayete göre Behmen'in oğludur ve savaştan kaçarken ölmüştür. Şehname'nin en büyük kahramanlarından birisidir. En çok kahramanlık sembolü olarak karşımıza çıkar (Pala, 2002: 116).

Dârâ²⁹-yı mihr-i kevkebe Sultân Selîm kim

Hirmen-geh-i nevâline bir hûşe mâhtâb (K.10/8)

Yıldızlar güneşinin hükümdarı (Dara'sı) Sultan Selim'dir. Mehtap, kaderin harman yerine bir başak demetidir, derken Dara hükümdar anlamında kullanılmıştır. Sultan Selim hükümdar olması yönüyle Dara'ya benzetilmiştir.

Eyâ şehenşeh-i sâhib-zamân-ü Dârâ fer

Senin inâyetin oldu bu güft ü gûya medâr (K.14/40)

Ey padişahlar şahı, zamanın sahibi, şerefli Dârâ! Bu konuşmaya vesile senin lütfun oldu derken Yine Sultan Selim'i övmüş ve onu Dara'ya benzetmiştir. Dara bir kıyas sembolü olarak kullanılmıştır.

Kâhrâman-ı dîv-bend-i rûzgâr

Cem-haşem İskender-i Dârâ-kecîm (T.10/2)

Şeyh Gâlib'in Sultan Selim'i övdüğü bu beyitte Sultan Selim gücü ve kuvvetiyle Şehname kahramanlarından Cem'e Dara'ya benzetilmiştir.

2.9.7. Efrâsiyab

Şehname'de İran ile yaptığı savaşlar dolayısıyla geniş yer tutan bir Turan padişahıdır. Feridun'un torunlarındanır. İran'ın düşmanı kabul edildiğinden Firdevsi tarafından pek seilmeyen bir kimsedir. Kahramanlık, yiğitlik, cesaret, güç ve saltanat sembolüdür. Dîvân şairleri tarafından övülen kişinin yüceltilmesi gayesiyle bir kıyas unsuru olarak kullanılır. Bazen de dünyanın geçiciliği ve boşluğu anlatılırken kullanılır (Pala, 2002: 145) .

Mihr-i sıyâm gevher eder hûn-ı hasreti

Gûyâ tılısm-ı dahme-i Efrasiyâb olur (K.23/10)

²⁹ Diğer örnekler için bknz: T.15/9

Güneş orucu cevher eder kan hasretini, güya Efrasiyab'ın mezarının tılsımı olur. Klasik şiirde tılsımın, mücevheri koruyan kalkan olması ve kahramanlık özelliği aynı beyitte işlenmiştir (Tolasa. 2001: 129).

Ne bahr-ı şuleden eyler güzer olup peyrev

Halîl-i âteş-i Efrasiyâb-ı âlem-i âb (G.16/2)

İsmi Dîvânda iki kez geçmektedir. Yukarıdaki beyitte su âleminin Efrasiyab'ının ateş denizlerinden geçerek ateşin Halil'inin takip edildiği dile getirilmiştir. Beyitte Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesine değinilmiştir. Hz. İbrahim her ne kadar ateşe atılsa da su onun için hep esenlik olmuştur. Bu olaya benzer bir hadise Efrasiyab'ın başından da geçmiştir. Şair de bu sebeple onu su âlemiyle birlikte anmıştır.

2.9.8. Feridun

Cemşid'in sülalesinden olan meşhur padişaktır. Dahhak'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. Lakabı Ferruh'tur. Edebiyatta daha çok adalet, cesâret ve azâmet timsali olarak anılır. Büyü yapmadaki ustalığı da önemlidir. Şehname'ye göre 500 yıl hükümdarlık yapmıştır (Pala, 2002: 163).

Gâlib medîhâ-gûy-ı Ferîdûn-ı ârif ol

Ezberleme kasâid-i Huşeng-i hod-be-hod (G.37/10)

Beyitte Şeyh Gâlib kendi kendine seslenerek arif olan Feridun'un methiyelerini söyle diyor. Kendisinin yapması gereken adaletli ve arif olan Feridun'un övgüsünü yapmaktır.

2.9.9. Huşenk

Şehname'de geçen Siyam b. Keyumers'in oğludur. Kaynaklarda adına az rastlanır (Pala, 2002: 227).

Dîvânda ismi bir kez zikredilmiştir. Beyitte ismi Kahraman'la birlikte anılmıştır. İlgili beyit yukarıda gösterilmiştir.

2.9.10. Hüsrev

Ferhad ü Şirin hikâyesinin erkek kahramanlarından birisidir. Yine en meşhur İran kahramanlarından birisidir. Ayrıca kelime padişah anlamına da gelmektedir. Sasaniyan sülalesinden bir padişah olup Perviz lakabıyla da anılır. Ermeni prensesi Şirin'e olan aşkıdan dolayı etrafında birçok efsane anlatılmaktadır. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin'i yaptırmıştır (Pala, 2002: 232 a).

Edebiyatımızda daha çok efsanevi kişiliğiyle anılır. Ferhad ü Şirin ya da Hüsrev ü Şirin mesnevilerinde sevgilisine kavuşan bir kişi olarak anlatılır. Atı ve kılıcı itibariyle de yine birçok beyitte adı geçer. Yine Hüsrev kelimesinin anlamı itibariyle de tevriyeli olarak kullanılır (Pala, 2002: 232 b).

Mahber-i faslından etsin bâde-i tahkîki nûş

Zann eden efsâne-i câm-ı bî-nefâd-ı Hüsrevî (K.8/4)

Mahberi faslından hakiki içkiyi içenler onu padişahın (Hüsrev'in) bitmeyen kadehinin efsanesi zanneder. Hüsrev Şirin ile olan efsanesi sebebiyle anılmıştır.

Ne kasr ammâ ki Heft-evreng-i Husrev nakş-ı dîvâr-ı

Nizâm ü intizâmı dâsitân-ı huldu eyler yâd (T.9/7)

Kasr-ı Hümâyûn'un tadilatı esnasında Gâlib'in Sultan Selim'e sunduğu bir tarih beytidir. Nasıl bir saraydır ki Hüsrev'in yedi tahtı duvara resmedilmiş. Kuralı ve düzeni, cennet hikâyesi hâline getirip hatırlatır. Sultan Selim'in düzen ve tertibi ile şehri cennet bahçesine çevirdiğini Hüsrev'e benzeterek anlatmıştır.

2.9.11. Kahraman

Mitolojik bir şahsiyettir. Küçükken devler onu kaçırmış ve kendi aralarında büyütmüşlerdir. Kahraman büyüyünce kendisinin bir dev olmadığını anlamış, devlerle savaşmış ve bu yüzden Kahraman-ı Katil olarak anılmıştır. Sonrasında insanların arasına geri dönmüştür (Pala, 2002: 265).

Dîvân şiirinde bir kahramanlık sembolüdür. Sevgili, tesiri ve öldürücülüğünden dolayı Kahraman'a benzetilir. Yine pehlivanlığı ve katil yönü beyitlerde işlenir. En çok övülen kişi yüceltilirken bir kıyas unsuru olarak kullanılır.

Durur ser-i reh-i encümde Kâhramân³⁰-asâ

Nâzar güdâzî-i ceyş-i Hûşenk eder mehtâb (K.9/10)

Mehtap, Huşenk'in savaşının yangınına seyreder. Kahraman gibi yıldızların yolunun başında durur, derken Kahraman bir askere benzetilmiştir.

Nigâh-ı kahrıdır tasvîr olan ser-levha-i cânda

Gönül şehnâme-i yâ Kahramân ister mi ister yâ (G.3/5)

Şair bu beyitte gönlü, İran edebiyatının meşhur eseri Şehnâme ile ilişkilendirilmiştir. Şehnâme adlı eserdeki en önemli kişilerden biri de Kahramân'dır. Kahramân kendi üstün yeteneklerini ve kudretini kullanarak Şehnâme olarak nitelendirilen gönül ülkesini fethedecektir. Yani şair âşığın gönlünü Şehnâme; vahdeti de Kahramân olarak nitelendirmiş ve Kahramân'ı gönül avına çıkarmıştır (İpekten, 2012).

2.9.12. Keyhusrev

İran'ın Keyaniyan sülalesinden olup Keykavus'un torunu ve Siyavuş'un oğludur. Genellikle ulu padişahlardan bahsedilirken sıfat olarak kullanılır. Şehname'de doğumu, hayatı, savaşları, Efrasiyab ile olan mücadeleleri uzun uzun anlatılır. Kuvvet ve kudret sembolü olarak kullanılır. Olağanüstü özelliklere sahip bir kahramandır (Pala, 2002: 281).

Yanî sırru'llâh-ı a'zam Hazret-i Monlâ-yı Rûm

Kim odur manîde sahîb-mesned-i Keyhusrevi (Tahmis 1/4)

³⁰ Diğer örnekler için bkz: K.11/1, K.13/22, T.1/9, T.10/2, TcB.3/9, G.5/5, G.73/8, G.142/3, G.183/3, G.232/4, G.326/6

Allah'ın büyük sırrı Hazret-i Molla Rûm öyle bir şahsiyettir ki engeller karşısında dayanağı padişaktır yani Keyhüsrev'dir, dediği bu beyitte Mevlana'nın engeller karşısında sığınacağı kişinin Sultan Selim olduğunu ifade eder, burada da Sultan Selim'i Keyhüsrev'e benzetir.

Keyhusrev ü nusret-pejûh asker-nevâz-ı Cem şükûh

Vehhâb-ı nakd-i kûh kûh behşende-i genc-i derem (K.19/22)

Yardım soran Keyhusrev, askerin sevdiği yüce Cem/ Cem'in sevilen askeri; dağlar kadar para dağıtan, para hazinesini bağışlayandır, derken yine Sultan Selim'i yardıma ihtiyacı olan insanlara ihsanda bulunması yönüyle Keyhüsrev'e benzetmiştir.

2.9.13. Keykubad

İran padişahlarındandır. Key lakabını ilk defa kullanan odur (Pala, 2002: 281).

Edebiyatta adalet timsali olarak bilinir. Ayrıca ululuk, azamet, şa'saa sembolü olarak da anılır. Dîvân şiirinde daha çok bu yönleriyle ele anılır ve Memduh övülürken Keykubad ile kıyaslanır.

Rezm ü bezm ü şi'r ü inşâda müsellemdür tamâm

Her kemâlinde aşagı koşusudur Keykûbâd (T.8/7)

Keykûbâd, savaşta, eğlence meclisinde, şiir ve düzyazıda kâmil olmuştur, herkes onun bilgisini onaylamıştır. Her sözü şiir gibi sıralanır, denilerek Keykubad'ın padişah olmasının yanı sıra ilim ve irfan yönünden de her sözünün bir anlam taşıdığı, boş konuşmadığı anlatılmak istenmiştir.

2.9.14. Mani

Dîvân şiirinde daha çok resim yapmadaki hüneriyle tanınan meşhur nakkaştır. Bazı rivayetlere göre İran'da bazılarına göre Çin'de doğmuştur. Mani dininin de kurucusudur. Resim yapma yeteneği çok iyi olduğu için bunlara gökten inan mucizeler olarak gösterirmiş. Nigaristan, Erteng veya Erjeng denen resim mecmuası ile ünlüdür.

Edebiyatta bu mecmua ile çok anılır. Sevgilinin güzelliğinden bahsedilirken bu güzellik Mani'nin resimleri ile kıyaslanır (Pala, 2002: 309).

Dûdesi çeşm-i şûh-ı Mânîdir³¹

Safhayâ eyledikde nakş-ı sevâd (K.22/2)

Sayfaya siyah nakış işlediğinde mürekkebi Mânî'nin neşeli gözünden akmış gibidir, denilerek Mani'nin ressamlığı övülmüştür.

Hûn-ı Behzâd ola kilik-i Mânî

Eylemiş nakş-gül-i handânı (Mesnevi 3/3)

Behzad'ın kanı Mani'nin kâğıt kalemine mürekkep olmuş ve gül gibi güzel gülüşlerini resmetmiştir. Mani resim yapmaktaki marifetiyle bu mesnevide anılmıştır.

Dil Mânî-i Erjeng-i temâşâ mı degildir

Sâgar sade-i reng-i temennâ mı değildir (G.47/1)

Gönül Mani'nin Erjeng'ine bakmak değil midir, içki kadehi, Arif kimsenin gönlü de midye kabuğu rengi selam verme değil midir? Diyen şair, Mânî'nin hayat deneyimlerini yazdığı Erjeng isimli eserine telmihte bulunmuş ve gönlün seyredilen Erjeng'in Mânî'si gibi usta bir ressam olup olmadığını sormuştur.

2.9.15. Neriman

Şehnâme'de adı geçen kahramanlardan olup Sam'ın babası, Zal'ın dedesidir. Birçok kahraman Şehname'de uzun uzun anlatılırken Neriman'dan pek bahsedilmemektedir. Diğer İran hükümdarları gibi kahramanlık, cesaretlilik örneğidir. Dîvân şiirinde daha çok övülen kişinin üstünlüklerinden bahsedilirken kıyas olarak kullanılır (Pala, 2002: 370).

³¹ Diğer örnekler için bkz: G.296/6

Kaçardı safha-i Şehnâmeden hacletle tasvîri

Nümâyân olsa zur-ı himmeti Sâm u Nerîmanâ³² (T.7/4)

Utangaç tasviri Şehname'nin sayfalarından kaçardı, onun kuvvet ve gayreti Sam ve Nerimana keşke görünür olsa. Selim Han'ın övüldüğü bu tarih beytinde onun kuvvet ve gayreti Şehname kahramanlarından Sam ve Neriman'a benzetilmiştir.

Kuvvet-i Zâl ü Nerîmânın kodu taş başına

Ayagına tozuna ermez Rüstem-i rûyîn-nihâd (T.8/12)

Zâl ve Nerîmân'ın kuvveti sultanın başına taç koydu. Rüstem'in yaratılışı, sultanın ayağının tozuna bile ulaşamaz, diyerek Sultan Selim'in Zal ve Neriman'dan daha üstün olduğunu anlatmak istemiştir bu kahramanları kıyas unsuru olarak kullanmıştır.

2.9.16. Nûşirevân (Kisra)

Asıl adı Hüsrev olan İran'ın Sasaniyan sülalesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. Akıllı, kuvvetli, hayırsever bir insanmış. Kisra lakabını da ilk defa o kullanmıştır. Tâk-ı Kisrâ veya Eyvân-ı Kisrâ denilen yerde adaletsizliğe uğrayan insanların sorunlarını dinlermiş. Rivayete göre bir takta bir çan asılıymış ve adaletsizliğe uğrayanlar çanı çalarak Nuşirevan'a haber edermiş. Bu çan adalet çanı olarak da bilinirmiş. O yüzden bu tak edebiyatta kullanılır. Yine adaleti, sarayları dîvân edebiyatında anılır (Pala, 2002: 375).

Ne hüsrev mehdî-i sâhib-zamân kim adli âfâka

Safâ-yı meşrebînden revnâk-ı Nuşirevân verdi (K.15/12)

O, zamanın sahibi hidayete eriştirilmiş olan padişaktır ki huyunun eğlencesinden ufukların adaletine Nûşirevân'ın güzelliğini verdi, diyerek Sultan Selim'i hükümdar Nuşirevan'a benzetmiş ve ilahi anlamda da yüceltmıştır.

³² Diğer örnekler için bkz: Müs.2/17, G.77/2

Yıkân arz-ı Kısırâyı eyvânıdır

Enûşirevân tahtı Şîrvânîdir (Mesnevi 2/23)

Kısırâ sarayının saygısını yıkan ve Nûşirevân tahtına oturan sultan, Şîrvânlıdır.

2.9.17. Rüstem

İran hükümdarlarından Sam'ın torunu, Zal'ın oğludur. Zal'ın karısı zor bir doğum yapar ve doğan çocuğa "kurtuldum" anlamına gelen Rüstem adı verilir. Rüstem normal bir çocuk değil; saçları kırmızı, yüzü kan gibi, elleri de kanlıdır. Yeni doğmasına rağmen daha büyük görünmektedir. Herkesin yediğinden daha fazla yiyor, olağanüstü bir hızla büyüyormuş. Daha sonraları olağanüstü kahramanlığı ile büyük zaferler kazanıyor ve herkesin tanıdığı, yiğitliğine hayran kaldığı bir kahraman haline geliyor. Rahş adlı bir atı vardır. Efrasiyab ile olan savaşları ve mücadeleleri ile de bilinir. Uzun boylu, iri yapılı ve güçlü anlamlarına gelen Tehemten ismiyle de anılır (Yıldırım, 2008: 294-295).

Dîvân edebiyatında ise kahramanlığı, cesareti, olağanüstü gücü ile adından sık sık söz edilir. Daha çok memduhun övgüsünde bir karşılaştırma unsuru olarak söz konusu edilir (Pala, 2002: 395).

Hidîv-i mâdelet-ârâ dilîr-i Rüstem-gîr

Ki bâz-ı himmeti sîmurgu saymâz elde şikâr (K.14/34)

Rüstem gibi yürekli, adaletli hükümdar ki onun himmet doğanı Simurg'u bile avdan saymaz, denilen beyitte Rüstem cesaretli olması, kahramanlığı yönüyle anılan bir hükümdar olması yönleriyle anılmıştır.

Kuvvet-i bâzû bu kapıda durur

Rüstem³³ işi ânlama Hayder gerek (T.B. 1/21)

³³ Diğer örnekler için bkz: K.17/26, T.6/4, T.8/12, TeB.5/3, G.135/4, G.213/2, G.247/1, G.290/3

Rüstem İran mitolojisinde adı geçen kahramanlardan birisidir. Beyitte bu kapıyı açmak için güç gerekir Rüstem sen bu işi anlama bu işi yapmak için hayder olmak gerekir denmektedir. Hayder kelime anlamı olarak aslan demektir. Hayder ayrıca Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve kardeşliği olan dördüncü halife olan Ali'nin isimlerindendir. Rüstem beyitte güçlü olmasına rağmen Hayder'in yani Halife Ali'nin ondan daha güçlü olması münasebetiyle anılmıştır.

Rüstemiz Şehnâme-i icâze verdik sûreti

Hâme-i câdû meger esb-i mutalsamdır bize (G.280/5)

Şair; biz, hepimiz mucizevi Şehname'ye şekil veren Rüstem'iz, cadının kalemi meğerse tılsımlı bir attır bize demektedir. Beyte göre şairin sözlerini yazan kalemi, büyüleyici bir cadı gibidir. Ancak onun sözleri, sadece büyüleyici bir kalem gibi değil, aynı zamanda tılsımlı bir at gibi de şiirine coşku vermektedir. Rüstem burada Şehname kahramanlarından biri olarak geçmektedir. Şeyh Gâlib, Şehname'nin çoğunluğunun onun kahramanlığı etrafında oluştuğunu söylemektedir.

2.9.18. Sam

Neriman'ın oğlu, Zal'ın babası, Rüstem'in dedesidir. Şehname'nin en önemli kahramanlarından ve Tekvuruşlu Sam olarak da anılır. Adaletli davranan, nasihat veren, savaşlarda olağanüstü yiğitlikler gösteren, akıl verebilen bir kahramandır (Pala, 2002: 403-404 a).

Dîvân şiirinde daha çok bir kıyas malzemesi olarak kullanılır. Şair övdüğü kişiyi Sam'ın yanında aciz biri olarak göstererek memduhunu yüceltir. Dîvân şiirinde kahramanlık sembollerinden birisidir (Pala, 2002: 403-404 b).

Dîvânda iki yerde anılmaktadır ve ilgili beyitler başka şahıslarla birlikte açıklanmıştır.

2.9.19. Siyavuş

İran padişahı Keykavus'un oğlu, Efrasiyab'ı öldüren büyük İran hükümdarı Keyhüsrev'in babasıdır. Rüstem tarafından tam bir kahraman olarak yetiştiriliyor. Olağanüstü bir güzelliğe sahip olan Siyavuş'u herkes hayranlıkla seyreder ve ona övgüler düzermiş. Üvey annesi Sudabe ona âşık olmuş ve aşkına karşılık bulamayınca

onunla çok uğraşmış iftiralar atmış ve Siyavuş bu iftiralardan kurtulmuştur. Bu olaylarla hayatı Yusuf ile Züleyha hikâyelerine benzer (Tökel, 1998: 266).

Siyavuş, Dîvân şiirinde bir kıyas malzemesi olarak güzelliği, kahramanlığı ve yiğitliğiyle kullanılmaktadır.

Bir bahr-ı şu'le-zâre düşüp sevk-i hüsn ile

Girmiş tamâm tavr-ı Siyavuşa mâhtâb (K.10/3)

Şeyh Gâlib burada mehtabın tavrını haksız yere öldürülen Şehname kahramanlarından biri olan Siyavuş'a benzetmiştir. Siyavuş dîvân şiirinde genellikle haksızlığa uğramanın, masumlüğün timsalidir.

2.10. Kutsal Kitaplarda Doğrudan veya Dolaylı Olarak Adı Geçen Şahsiyetler

2.10.1. Asaf

Hız. Süleyman'ın meşhur vezirinin adıdır. Doğu edebiyatlarında direkt vezir kelimesi için de kullanılır. Şairler vezirleri överlerken onların sahib-i tedbir ya da sahib-i re'y olduklarını göstermek için bu kelimeyi kullanırlar. Şair bir vezirden bahsederken ona Asaf'lığı yakıştıracak kadar iyi bir idareci olduğunu gösterecektir. Şaire göre Asaf bir fazilet, ileri görüşlülük, tedbir ve idare örneğidir. Asaf denilince hemen o devrin veziri akla gelir. Edebiyatta telmih, tenasüp ve teşbih yoluyla Hız. Süleyman ve hatem ile de birlikte kullanılır (Pala, 2002: 43).

İbn-i Râtıb vezîr-i Âsaf-câh

Her birinin ola mekânı behişt (T.59/2)

İbn-i Ratıb ve yüksek makam veziri Asaf'ın mekânları cennet ola. İbn-i Ratıp elçilik görevi yapmış bir zat ve Asaf ise Hız. Süleyman'ın veziridir. İkisi de görevleri sırasında göstermiş oldukları üstün hizmetlerden dolayı takdir edilmiş ve Şeyh Gâlib onlara iyi dileklerde bulunmuştur.

2.10.2. Harut

Harut arkadaşı Marut'la Kur'an'da adı geçen sihir yaptığına inanılan melektir. Rivayete göre insanların bu kadar günah işledikleri halde Allah'a bunlara nasıl tahammül ettiğini sordular. Allah da insanlarda nefis ve şehvet olduğunu söyledi. Allah daha sonra bunları anlasınlar diye insanların arasına yolladı. Harut ve Marut bir kadına âşık olarak içki içip, adam öldürdüler. Allah da onları cezalandırdı ve Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağı asıldılar. Böylece insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar (Pala, 2002: 205-206 a).

Dîvân edebiyatında Harut, Marut ile birlikte Babil, Çah-ı Babil, büyü, sihir, cadı gibi kelimeler dolayısıyla anılır. Sevgilinin saçları ve gözleri Harut'un büyülerinden daha etkilidir. Bazen de sevgilinin çene çukuru çah-ı Babil'dir (Pala, 2002: 205-206 b).

Es'adâ kâdir iken mu'cize Hârût-ı kalem

Râh-ı eş'ârda sihr etme büyük câhımdır (G.70/5)

Hârût, büyü ve sihir öğreten bir meleğin adıdır. Şair burada Hârût ve sihir kelimeleriyle bu meleğe ve sihre gönderme yapmakta, şairler içerisinde sihir yapar gibi şiir söylemek de benim itibarımdır demektedir. Şairliğini insanları büyüleyen sihre benzetmiştir.

Çâh-ı endîşemde seyr et fitne-i Hârûtunu

Bir nazar kıl gamze-i sehhârına âyîneden (G.261/4)

Harut arkadaşı Marut'la Kur'an'da adı geçen sihir yaptığına inanılan iki melektir. Rivayete göre insanların bu kadar günah işledikleri halde Allah'a bunlara nasıl tahammül ettiğini sordular. Allah da insanlarda nefis ve şehvet olduğunu söyledi. Allah daha sonra bunları anlasınlar diye insanların arasına yolladı. Harut ve Marut bir kadına âşık olarak içki içip, adam öldürdüler. Allah da onları cezalandırdı ve Babil'de ateş dolu bir kuyuya baş aşağı asıldılar. Böylece insanlarla sihir yoluyla konuşmaya başladılar. Şair beyitte özellikle sihir yapmalarına ve kuyuda yaşamalarına telmihte bulunarak düşüncesini bir kuyu gibi görmektedir. Beyte göre, sevgilinin Hârût'u yani

fitnesi, şairin düşünce kuyusuna düşmekte ve düşüncesini büyülemektedir. Şair sevgilinin, kendi düşünce kuyusundaki Hârût'a bakmasını istemektedir.

Sihr-i Hârûtdan etmiş dem-i Îsâ'ya rasad

Yerde gökde ne var olmadı bîgâne-i ney (G.305/3)

Harut, Babil'de ateş dolu bir kuyuda baş aşağı asılı duran melekten birisidir. Hz. İsa'nın nefesi ise hastalara şifa, ölümlere can vermektedir ve Hz. İsa göğün dördüncü katında yaşamaktadır. Şair burada ney'in, yerde ve gökte ne varsa her şeyden haberdar olduğunu dile getirmekte ve buna kuyuda yaşayan Hârût ile gökte yaşayan İsa'yı göstermektedir. Ney, onların sayesinde her şeyi bilmektedir.

2.10.3. Hatem

Arap kabileleri arasında cömertliğiyle tanınmış olan Abdullah b. Sa'd'ın lakabıdır. Tay kabilesinden olduğu için 'Tay, Tayyi, Tai' nisbet bulunan Hatem, Peygamberimizin zamanında yaşamışsa da peygamberliğe erişememiştir. Çok zenginmiş. Kabilesinin reisi ve şair olduğu hakkında rivayetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliği olup bu durum, darbimesel haline dönüşmüştür. Edebiyatta cömertlik ile daima birlikte bulunan Hatem, özellikle kasidelerde yer edinmiştir (Pala, 2002: 210).

Vâris-i ekmel-i sultân-ı rusûl şâh-ı kerem

Hâtem³⁴-i tavr-ı sehâ Hâzret-i Mevlânâdır (K.3/5)

Cömertlik padişahı, sultanı Peygamberlerin Sultanının kâmil varisi; cömertlik tavrının Hâtemi, Hâzret-i Mevlânâ'dır. Demiştir ve Hatem'i cömertliği yönüyle anmıştır.

Hâtem-i lebden cüdâ düşme gönül zülfün görüp

Meşk-i pervâz etme ey hüdhüd piristûlarla sen (G.247/2)

³⁴ Diğer örnekler için bkz: K.16/7, K.17/26, G.53/12, Kt.2/3

Gönül sevgilinin saçını görüp dudağının Hatem'inden ayrı düşme; ey hüdhüd kuşu, sen kırlangıçlarla uçuş yapma, diyerek Hatem'i irfan ehli bir zat olarak anmış ve hüdhüd kuşunun kırlangıçlarla değil Hatem ile uçması gerektiğini söylemiştir.

2.10.4. Karun

Adı Firavun ve Haman ile birlikte anılır. Bir rivayete göre Firavun'un bakanı, bir rivayete göre Hz. Musa'nın akrabalarındandır. Çok zengin ama cimri ve zalim bir kimseymiş. Hazinesine Genc-i Revan denirmiş. Allah ona çok büyük bir servet verdiği halde o kimseye zekât vermemiş ve Hz. Musa'nın isteğiyle hazinesi elinden alınmış. Tövbe etse de yine huyundan vazgeçmemiş. Edebiyatta zenginlik ve cimrilik dolayısıyla anılır (Pala, 2002: 271).

Sadâ-yı lâmisâsı kâ'r eder eflâke Kârûnun

Eger ihsân için destin tutârsa kîse-i kâna (T.34/17)

Eğer sultan ihsanda bulunmak için elini kaynak kesesine sokarsa; Kârûn'un dokunma sesi göklere ulaşır, diyerek Sultan Selim'in cömerlikle iyilikte bulunacakken Karun'un cimriliği ve mala mülke düşkünlüğü sebebiyle ahlarının göklere yükseldiğini anlatmak istemiştir.

2.10.5. Rıdvan

Rıza anlamında kullanılan Kur'an-ı Kerim'de cennet bekçiliği yaptığı belirtilen meleğin adı. Ravza-i Rıdvan tamlaması cennet yerine de kullanılır (Pala, 2002: 389).

Bu Cennetdir amma düşmeni Duzâh-nişîn eyler

Bakıp hasretle andıkça sarây-ı huld-i Rıdvânı (T.2/16)

Topkapı Sarayı'ndaki 3. Selim'in tamir ettirdiği Dîvân-ı Hümayun'un girişinde yazan kitabede geçen bir beyit. Şeyh Gâlib 3. Selim'in bu imarına tarih düşmüş. Beyitlerde bu Dîvân huld cennetine benzetiliyor. Bu Dîvâna düşmanlık edenlerin yerinin ise cenneti özleseler bile cehenmem olduğu ifade edilmiş.

İşte ez-cümle bu mahalli dahi

Eyledi reşk-i ravza-i rıdvân³⁵ (T.26/4)

Yine Dîvân-ı Hümayun'a söylenen bir tarih beyti. Burada 3.Selim'in burayı cennete çevirdiği, cennetin o kadar güzel olması onu kıskançlık bahçesine çevirmesi anlatılmak istenmiştir. Ravza-i Rıdvân tamlaması cennet anlamında kullanılmıştır.

Tohm-ı Firdevs ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-ı rızâ

Her şikenc-i turraya bir bâg-ı dil-cû koymuş ad (G.40/4)

Rıza Rıdvân'ı o yanağa Firdevs tohumu ekmiş, saçının her teline bi gönül çeken bağ adını koymuş. Beyte göre Rıdvân, Firdevs tohumlarını ruhsara yani dünyaya ekmektedir. Beyitte Rıdvân cennet bekçiliği özelliğiyle anılmıştır.

2.11. Filozoflar

2.11.1. Aristo

İlkçağ Yunan filozoflarından birisidir. Eflatun'un kurduğu akademide ona 20 yıl asistanlık yapmıştır. İslam felsefesinin kurucularındandır. Bir süre Yunanistan'ı dolaşmış ve dersler vermiş. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenmiştir. Aristoteles olarak da bilinir. Metafiziğin de kurucularından sayılır. Ahlak, siyaset, metafizik, tabiat ilimleri, mantık gibi birçok alanda eseri vardır (Kaya, 1991: 375-378).

Edebiyatta keskin zekâsı, tecrübesi, eleştirici kimliği, ilim, akıl, ileri görüşlülüğü, mantık sembolü olarak görülür. Kelime vezin gereği bazen Risto olarak da kullanılır. Özellikle kasidelerde övülen kişi Aristo'ya benzetilir (Pala, 2002: 36).

Rasâdgâh-ı Aristodan nümûdâr olmuş ol hâne

Ki yanî seyr eder sükkânı seyr-i çarh-ı devvârı (K.13/3)

Aristo'nun gözlem evinden görünen o ev öyle bir evdir ki (Mevlevihanedir) sakinler, oradan dönen gökyüzünü seyreder, derken Aristo'nun Dünya'nın yuvarlak olması ve bunu ay tutulmasıyla açıklaması adlı çalışmasına değinilmiştir.

³⁵ Diğer örnekler için bkz: T.30/6, T.39/4, M.3/6, G.109/10

Mühimât-ı umûr-ı ceng-i yekser

Aristo³⁶ gibi tedbîr etdi hakkâ (T.44/5)

Baştanbaşa tüm savaş malzemelerini, Aristo gibi hak yolu için tedarik etti, derken Aristo bir bilim savaşçısına benzetilmiş ve Sultan Selim ise Aristo gibi savaş malzemeleri toplayan Aristo gibi düşünülmüştür.

O Aristo-yı hayâlim ki cihân

Seyr-gâh-ı rasad-ı kalbimdir (G.69/4)

O, hayâlimin Aristosu olan dünya, kalp gözleminin yapıldığı seyir yeridir. Yine Aristo rasathane ile birlikte Dünya ile ilgili yaptığı çalışmaları sebebiyle anılmıştır.

2.11.2. Eflatun

Aristo'nun hocası olan meşhur Yunan filozofudur. Kendisi de Sokrates'in öğrencisidir. Akademia'yı kurmuştur. Edebiyatta akıl, hikmet, mantık örneği olarak ele alınmıştır (Pala, 2002: 145).

Hidiv-i kâr-fermâ dâver-i tedbir-Pîrâ kim

Eder tâlîm-i hikmet fikri Eflâtûn-ı Yûnâna (T.7/2)

İş buyuran, adaletli ve tedbirle süslenen zamanın padişahı, Yunanlı Eflâtûn'a hikmeti öğretir, derken yine Sultan Selim âlim kişiliğiyle Eflatun'a bile ders verecek durumdadır, Eflatun Sultan Selim övülürken bir kıyas unsuru olarak görülmüştür.

Geçip tedkîk-i Öklidîsi re'yi

Hikemde oldu Eflâtûn-ı alâ (T.44/3)

³⁶ Diğer örnekler için bkz: K.25/8, G.335/4

Öklidis'in incelemesini geçip, hikmetli düşüncelerde yüce Eflâtûn oldu, denilen beyitte Sultan Selim'e atıfta bulun Şeyh Gâlib Öklidis'in çalışmalarından daha fazla çalışma yaptığı, Eflatun gibi olduğu söylenmek istenmiştir.

O mestân-ı cünûn kim işleri tebdîl-i ayândır

Harâb-ı köhneyi akl-ı Felâtûn eylemişlerdir (G.45/9)

Şair beyitte yıllanmış şarabı Felatun'un akli eylemişlerdir demektedir. Felatun diye kastedilen kişi Eflatun yani Platon'dur. Eflatun aklın, bilgeliğin sembolüdür. Şair yıllanmış şarabı Eflatun'un aklına benzetmiştir.

2.11.3. Fârâbî

İslam felsefesini temellendiren bir Türk filozofudur. Hayatı etrafında dönen rivayetlere göre yetmiş dil bilmektedir. Maddî servete değer vermeyen, şöhret ve gösterişten nefret eden, ruh ve ahlâk temizliğini her şeyin üstünde tutan bir insanmış. Muallim-i Sâni olarak da anılmaktadır. Mantık, musiki, felsefe, ontoloji, fizik, psikoloji, bilgi teorisi, ahlak, siyaset, din gibi konularda çalışmıştır. Yaklaşık kırk üç tane eseri vardır. El-Medînetü'l-fâzıla ise en önemli eseridir. Edebiyatta ise genellikle akıl, ilim, bilim, mantık sembolü olarak kullanılır (Kaya, 1995: 145-162).

Mebhût ederdi görse eger hüsn-i savt ile

Üstâd-ı nağme-perver-i Fârâbî selsebîl (K.19/15)

Farabi, 10. yüzyılda yaşamış, filozof, bilim adamı ve müzisyen olan ünlü bir kişidir. Şair burada onun müzisyen özelliğine telmihte bulunarak, nağmeleri seven üstat Farabi'nin, selsebilin yani cennet suyunun güzel sesini işitmesi halinde hayran kalacağını dile getirmektedir.

2.11.4. İbn-i Haldûn

Tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamıdır. Köklü bir aileden geldiği için iyi bir eğitim almıştır. Tunus, Mısır, Gırnata, Fas gibi şehirlerde çalışmıştır. Kuzey Afrika'daki siyasal karmaşadan dolayı 2 yıl hapis yatmıştır. Adını tarihe geçiren 7 ciltlik dünya tarihi Kitâbu'l-İber ve onun giriş kitabı olarak düşündüğü

Mukaddime'yi yazdı. Bu eser Osmanlı tarihini derinden etkiledi. Cemil Meriç'e göre İbn-i Haldun "Kendi semasında tek yıldız"dır (Uludağ, 1999: 538-543).

Riyâzî kişver-i endîşesinde

Muhalled bendesidir İbn-i Haldûn (T.41/17)

Dünya yeşillikler kaygısında, İbn-i Haldun sonsuza kadar kalacak olan bir köledir, derken yazdığı eserleriyle dünyada sonsuza kadar hep anılacaktır denilmek istenmiştir.

2.11.5. İbn-i Sina

Büyük Türk filozofu ve tabibidir. Dünyada Avicenna ismiyle bilinir. Ortaçağ tıbbının önde gelen isimlerindendir (Alper, 1999: 319-322).

Bir şû'lesi var ki şimdi cânın

Fânûsuna sığmaz âsümanın

Bu sîne-i berk-âşiyânın

Sînâ dahı görmemiş nişânın

Efrûhte-i inayetindir (Tard u Rekb 1/2)

Gönlümün öyle bir ateşi var ki gökyüzü denen fanusuna sığmaz. Göğsümdeki yuvanın işaretini Sînâ bile henüz görmemiştir, dediği bu beyitte her sırrı çözen İbn-i Sina'nın dahi gönlündeki aşkın sırrını çözemediğini böyle bir doktorun aşka çare bulamadığını söylemiştir.

2.11.6. Öklidis

Hint aritmetiği üzerindeki çalışmalarıyla tanınan matematikçidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 308 yılında Dımaşk'ta doğdu ve orada öldü. Öklidisî'nin şöhreti daha ziyade Kitâbü'l-Fuşûl fi'l-hisâbi'l-Hindî adlı eserinden kaynaklanmaktadır. Günümüze kadar gelen ilk hesâb-ı Hindî kitabı olmasıyla ayrı bir önem taşıyan çalışmasında Öklidisî uzun seyahatlere çıktığını, birçok matematikçiyle

görüştüğünü, onlardan önemli bilgiler edindiğini ve özellikle aritmetik konusunda ulaşabildiği kitapları ve metinleri okuduğunu belirtir (Topdemir, 2007: 25-26).

Öklidis Dîvânda iki yerde anılmıştır. İlgili beyitlerden diğeri Eflatun’la birlikte yukarıda anılmıştır.

Târ-ı pûd-ı hikemi eyleme zâhirde taleb

Safha-i sineye çek cedvel-i Öklidîsi³⁷ (G.335/6)

Hikmetli ipe açıkta, zahirde talep etme; Öklidis’in cetvelini gönül sayfasına çek, dediği bu beyitte matematik alanında iyi ve çalışmaları olan Öklidis’i cetvel terimiyle birlikte anmıştır.

2.12. Aşk Hikâyelerinin Kahramanları

2.12.1. Ferhad ile Şirin

Hüsrev ü Şirin olarak da bilinen İran’ın önemli aşk mesnevilerinin konusunun oluşturan ünlü aşk kahramanlarıdır. Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: ‘’ Şirin bir Ermeni hükümdarının kızıdır. Ablası Mehin Banu Şirin için bir köşk yaptırır. Bihzad adlı bir ressam bu köşkü resmeder. Ferhad bu ressamın oğludur ve Şirin ile birbirlerine âşık olurlar. Şirin aşkının ispatı olarak Ferhad’dan şehrin dışındaki bir pınarın köşke bağlanmasını ister. Ferhad da bunu yaparsa saray bekçiliği görevine getirilmek ister ve dağı delmeye başlar. Karamsarlığa kapılan Ferhad dağda bir mağara açar ve burada yaşamaya başlar. Bu arada Hürmüz adlı bir hükümdar Şirin’le Ferhad’ı evlendirebilmek için Mehin Banu’ya savaş açar. Hürmüz’ün Hüsrev adlı oğlu da Şirin’e âşık olur. Ferhad dağı delmeye devam ederken Hüsrev’in dadısı Ferhad’ın yanına gider ve Şirin’in öldüğünü söyler. Bunu duyan Ferhad bir kayayı başına düşürür ve ölür. Şirin ölüm haberini alınca Ferhad’ın yanına gelir ve bir hançer ile hayatına son verir.’’ Dîvân edebiyatında en sık işlenen konulardan birisidir. Şirin kelimesinin tatlılıkla ilgili anlamından da yararlanarak şairler dehan(ağız) kelimesiyle birlikte çok kullanırlar. Ferhad ile Hüsrev arasındaki rekabet de sıkça işlenir (Pala, 2002: 162-163).

³⁷ Diğer örnekler için bknz: T.44/3

Olamaz dest-seng-i elvânı

Nakş-ı Şîrîn ü tîşe-i Ferhâd³⁸ (K.22/10)

Olamaz renklerin taşının eli, Şirin'in sureti ve Ferhad'ın baltası denilen bu beyitte Ferhat'ın Şirin'in güzelliğinden etkilenip ona âşık olması ve onun için dağı delmesi olayına telmihte bulunulmuştur.

Çâşnî-i suhan-ı telhi bilirse Ferhâd

Leb-i zahmı yapışır hançer-i Şîrîninden (G.236/7)

Ferhat acı sözün tadını bilirse Şirin'in hançerinden dudak yarası yapışır. Ferhat'ın kendisine Şirin'in öldüğünü söylemesi üzerine kendini öldürmesi yani bu söz acı olsa da tadı güzel gelmiş ve kendini öldürmeye karar vermiştir. Bunu duyan Şirin de kendisini hançerle öldürmüştür, beyitte bu hadiselerle değinilmiştir.

Dimâgın telh eder şehd-i nasîhat çünkü Ferhâdın

Mezâkı üzre sohbet sûret-i Şîrîn'den gelsin (G.262/2)

Aklın acı eder nasihat balını çünkü Ferhat'ın aldığı tat üzerine sohbet Şirin'in suretinden gelsin, denilen beyitte ise Şirin'in güzelliğinden bahsedilmiştir.

Dilden Es'ad dâima cûy-ı mahabbetdir gelen

Sûret-i Şîrîn'e koydu şi'ri kesb-i tîşemiz (G.115/5)

Şeyh Gâlib şiirinde Ey Esad diye kendisine seslenmiş ve Esad mahlasını kullanmıştır. Gönülden devamlı gelen muhabbet akarsuyudur. Kazma çalışmamız şiiri, Şirin'in suretine koydu diyerek Şirin'nin güzelliğine değinmiştir.

2.12.2. Leyla ile Mecnûn (Kays)

İslam edebiyatlarında mesnevi konusu olan aşk kahramanlarıdır. Bu hikâyeye kahramanlarının gerçek kişiler olduğu düşünülmektedir. Mecnun'un gerçek adı

³⁸ Diğer örnekler için bkz: T.9/9, T.34/8, T.35/11, Müs.7/3, Ş.10/5, G.75/4, G.114/4, G.135/3, G.142/1, G.203/4, G.212/6, G.295/5, G.334/2

Kays'tır. Bu aşk hikâyesinin konusu şöyledir: ‘‘Leyla ile Mecnun okul arkadaşlarıdır. Birbirlerini severler, dedikodular çoğalınca Leyla'nın annesi Leyla'yı çadırına kapatır. Sevgilisini göremeyen Kays ise delirir, çöllere düşer. Mecnun'un babası Leyla'yı istese de Kays delirdi diye Leyla'yı vermezler. Mecnun'un babası onu Kâbe'ye iyileşsin diye gönderir ama Mecnun orada derdinin artması için dua eder ve duası kabul olur. Çöllerde hayvanlarla arkadaşlık eder. Bu arada da aşk şiirleri yazmaktadır. Leyla'yı da İbn Selam adlı biriyle evlendirirler. Mecnun bu adamın ölmesi için dua eder ve adam ölür. Leyla çöllerde Mecnun'u arar bulur ama Mecnun onu tanımaz, kavuşmaya gücü olmadığını söyler. Çünkü artık maddi âlem ile bir alakası kalmamış manevi bir aşka kavuşmuştur. Bir süre sonra Leyla da ölür. Bunu duyan Mecnun mezara koşup kendisinin de ölmesi için dua eder ve o da ölür. Ve böylece Cennette kavuşurlar.’’ Türk edebiyatında otuzdan fazla şair bu konuyu işlemiştir. Bu mesneviler içinde en güzelleri Ali Şir Nevai ve Fuzuli'ye aittir. Yine birçok şair Leyl (gece, karanlık) ve Mecnun (deli, aşk çılgını) kelimeleri üzerinde çeşitli sanatlar yapmışlardır. Tenasüp, telmih, tevriye gibi sanatlarla da Leyla ile Mecnun aşkıdan bahsetmişlerdir (Pala, 2002: 300-302).

Zülf-i Leylîde ki zencîr belâsı Kays'ın

Özge ser-rişte-i davâ-yı cünûn oldu bana (G.7/4)

Şair beytinde, Kays'ın, Leylâ'nın saçındaki belâ zincirine bağlanması, bana delilik davasının çözümünde bir başka ipucu oldu demektedir. Hikâyeye göre Kays aşkıdan delirince zincire bağlanmıştır beyte göre bağlandığı zincir ise Leyla'nın saçlarıdır.

Allâh ne ârifleri var mekteb-i aşkın

Mecnûnu³⁹ ile âkıl-ı devrân edemez bahs (G.28/5)

³⁹ Diğer örnekler için bkz: K.11/37, T.40/11, TcB.9/3, Th.17/2, Th.18/4, Mûs.6/1, Mûs.7/3, Mûs.10/5, M.6/1-2, M.8/3, M.10/12, G.41/4, G.51/7, G.60/9, G.63/4, G.72/2-6, G.74/7, G.75/4, G.79/4-6, G.87/1, G.93/4, G.100/4, G.132/1-2-3-4-5-6-7-8-9-10, G.148/6, G.155/6, G.162/8, G.166/8, G.187/4, G.207/1, G.212/6, G.221/5, G.240/5, G.249/4, G.255/4-6, G.257/9, G.265/5, G.268/3, G.285/5, G.290/7, G.295/5, G.299/2, G.305/2, G.330/6, B.29, Mıs.2

Beyitte; Allah'ım aşk mektebinin ne arifleri var, Mecnun gibi delilerle dönemin akıllıları kıyas edilemez denilmiştir. Mecnun Leyla'ya olan aşkıdan dolayı aklını yitirmiştir. Beyitte ise yine bu münasebetle anılmıştır.

Dâm kılmış Gâlib-i mecnûn derûn-ı tengini

Salmış ol sahrâya çok Leylâyı âhû koymuş ad (G.40/5)

Mecnun Gâlib dar gönlünü tuzağa çevirmiş, O sahraya çok Leyla salmış ahu koymuş ad. Şeyh Gâlib beyitte kendisini Mecnun ile özdeşleştirmiştir. Gönlü dardır ama dar olmasına rağmen gönlünü birçok Leyla'ya kaptırmış yani sevgilinin tuzağına düşmüştür. Beyitte Leyla ile Mecnun'u, Mecnun'un Leyla'nın aşkıdan çöllere düşmesi sebebiyle anmıştır.

Olur neşterde zâhir ittihâd-ı Leylî vü Mecnûn

Furûğ-ı şu'le-i aşk emr-i müşkilden zuhûr eyler (G.49/3)

Beyitte Leyla ile Mecnun'un aşkı zor günde belli olur denmektedir. Yani bu iki âşık zor şartlar altında kaldıkları zaman da bu samimiyetlerinden ve aşklarından vazgeçmemişlerse o zaman onların aşkları, birliktelikleri hakiki bir birlikteliktir denilenerek Leyla ile Mecnun'un büyük aşkına telmihte bulunulmuştur.

Gâlib-i Dîvâneyim Ferhâd u Mecnûn'a salâ

Yüz çevirmem olsa dünyâ bir yana ben bir yana

Şem'ine pervâneyim pervâ ne lâzımdır bana

Anlasın bîgâne bilsin âşinâ sevdim seni (Ş.10/5)

Ben aşkıdan deli, dîvâne olmuş bir Gâlib'im Ferhat ve Mecnun'a sala yani Ferhat ve Mecnun öldü asıl âşık benim demektedir. Dünya bir yana ben bir yana gitsem de aşkıdan vazgeçmem, yüz çevirmem diyen Gâlib kendini aşk yönüyle hem Mecnun'la hem Ferhat'la kıyaslayıp yine kendini üstün görmektedir. Mecnun bu şarkıda bir kıyas unsuru olarak yer almaktadır.

2.12.3. Vamık ile Azra

Hem İran hem Türk edebiyatlarında bilinen klasik aşk mesnevilerinin kahramanlarıdır. Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: ‘Çin hakanın güzelliği dillere destan Vamık isminde bir oğlu olur. Gazne padişahının da yine çok güzel bir kızı vardır. İsmi Azra. Azra daha görmeden Vamık’a âşık olmuştur. Azra’nın dadısı Azra’nın resmini Vamık’a gönderir ve onun da kızı sevmesini sağlar. Bunlar birbirlerine kavuşmak için yola çıkarlar. Yolda başlarına birçok bela gelir ama Tus şehrinde birbirlerini bulurlar. O şehrin kralı tarafından düğünleri yapılır, birbirlerine kavuşurlar.’ Bu aşk mesnevisinin en önemli yanlarından biri hikâyedeki bütün sevenlerin birbirine kavuşmasıdır. İran, Arap, Türk edebiyatı olsun birçok şair bu konuyu temel alan mesneviler yazmıştır (Pala, 2002: 484-485 a).

Türk edebiyatında daha çok aşk, âşık, maşuk kavramları etrafında Vamık ile Azra’dan bahsedilir. Şair Vamık gibi sevgilisini aramak için yollara düşmüştür (Pala, 2002: 484-485 b).

Özrü nedir Azra’nın Vâmık mı değilsin yâ

Bu gam ne gezer sende âşık mı değilsin yâ (Müseddes5/5)

Azra’nın özrü nedir, Vamık mı değilsin yoksa? Sende bu gam ne geziyor, âşık mı değilsin yoksa? Denilerek İran klasik edebiyatının âşıklarından Vamık ve Azra anılmıştır. Beyitte âşığın sevgiliye layık olup olmadığı Vamık ve Azra üzerinden sorgulanmaktadır.

Mecnûn sûz ü tâbîdir Âzrâ-yı gül’izâr

Leylâkzâr-ı zülûfde bir kaysı bâğı var (G.60/9)

Şeyh Gâlib’in Mecnûn,’un Âzrâ’nın gül yanağına yanık ve tâbi olduğunu söylediği bu beyitte Azra’ya âşık olan tek kişinin Vamık olmadığını, Mecnun’un da Azra’ya âşık olduğunu dile getirmiştir. Şeyh Gâlib’in farklı benzetmelerinden biridir.

Cihân halkı mürîd-ü âşık oldu

Kimi Mecnûn kimisi Vâmık oldu (Mesnevi 8/3)

Tüm dünya halkının âşık ve mürit olduğunu, bunlardan bazılarının Mecnun bazılarının Vamık olduğunu söylemiştir burada Şeyh Gâlib. Mecnun ve Vamık hikâyelerinin her devirde yer aldığını, herkesin aşkla dolu olduğunu ve insanların bu efsanevi aşk kişilerine benzediğini dile getirmiştir.

2.12.4. Yusuf ile Zeliha (Züleyha)

Konusunu Kur'an'dan alan bir aşk mesnevisidir. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yusuf peygamberin Züleyha ile olan aşkını anlatan hikâyenin edebiyata yansımadır. Konusu kısaca şöyledir: ‘‘Yakup peygamberin oğlu olan Yusuf 11 kardeşi tarafından kıskanılmaktadır. Bunlar Yusuf'u kandırıp ormana götürürler ve onu kuyuya atarlar. Oradan geçen bir kervan Yusuf'u kuyudan kurtarır ve Mısır'a götürüp para karşılığında bir hükümdara satar. Aradan yıllar geçer Yusuf büyür çok yakışıklı bir delikanlı olur. Hükümdarın eşi Zeliha, Yusuf'a âşık olmuştur. Ama Yusuf yasak aşk yaşamayı reddeder. Zeliha'nın aşkı bütün mısır tarafından duyulur. Bir gün Yusuf'la odada konuşurken Yusuf gitmek ister ama Zeliha onun elbisesini yırtar, bu esnada onları vezir görür. Zeliha, Yusuf'a iftira atar ve Yusuf hapse atılır. 7 yıl kaldıktan sonra Allah ona rüya yorumlama ilmini verir. Hükümdarın rüyasını doğru yorumlaması üzerine hükümdar onu maliye danışmanı yapar. Ülkede kıtlık vardır ve kardeşleri erzak almak için şehre inmiştir. Yusuf kardeşlerini tanır ve gömleğini babasına gönderir. Ağlamaktan kör olan Yakub peygamber bu gömleği gözlerine sürer ve gözleri açılır. Sonra bütün çocuklarıyla Yusuf'un yanına gider ve kavuşurlar. Aradan yıllar geçer ve bir gün Yusuf ve Zeliha karşılaşırlar, Zeliha yaşlanmış ve eski güzelliğini kaybetmiştir. Yusuf'tan dua ister, Yusuf'un duası kabul olur ve Zeliha eski güzelliğine tekrar kavuşur, sonra iki âşık evlenir ve uzun yıllar mutlu yaşarlar.’’ Kur'an'da kıssaların en güzeli şeklinde geçen bu hikâye birçok şair tarafından işlenmiştir. Türk edebiyatında en güzel Yusuf u Zeliha mesnevisi Hamdullah Hamdi'ye aittir. Lirizmin doruk noktalarından biri olarak kabul edilen bu hikâye bütün yönleriyle şairler tarafından çeşitli sembol ve mazmunlarla anılmıştır (Pala, 2002: 497-499).

Yakûb-ı gamım aşk ile hâk olsam da

Cânımdan azîzsın helâk olsam da

Dâmânını mânend-i Zelihâ⁴⁰ tutdum

Ey Yûsuf-ı Sîneçâk çâk çâk olsam da (R.18)

Toprak olsam da aşkla gam, keder Yakup'uyum; helak olsam da sen, benim canımdan azizsin, ulusun, Ey Yusuf-i Sineçak yarılıp param parça olsam da Zeliha gibi eteğine sarılırım, eteğini tutarım bırakmam. Bu rubaide Zeliha'nın Yusuf'un aşkından hiç vazgeçmeyip onu hep beklemesi anlatılmak istenmiştir.

Her ruhâmı şeker-i Mısr-ı melâhatdandır

Yûsufistân-ı safâ reşk-i Zelîhâdır bu (T.35/5)

Her mermeri şeker gibi Mısır'ın güzelliğindendir, bu; saf, temiz Yusuf ülkesinde Zeliha'nın güzelliğidir, Yusuf kıssası etrafında Züleyha'nın güzelliği anlatılmıştır.

Yûsuf-ı hüsne Züleyhâ-yı hevesden gûyâ

Dâmen-i ârıza bir dest-i tetâvüldür zülf (G.162/9)

Yusuf'un güzelliği Züleyha'yı heveslendirmiştir, şair saç, yanak eteğine uzanan bir el olarak düşünmektedir. Şair yanağı Yusuf, saç da Züleyha gibi düşünmüş ve saçın yanak üzerine gelmesini Zeliha'nın Yusuf'un eteğine el atması olayına benzeterek telmihte bulunmuştur.

Ey Zelîhâ-yı aşk gayretidir

Hod-furûş eyle hod-perestânı (G.318/6)

Beyitte ey Zeliha aşk gayrettir, kendini beğenenleri kendini övenlerden eyle, derken Zeliha'nın Hz. Yusuf'a olan aşkı, gayretlerinden sonra karşılığını bulmuştur. Aşkın gayret olduğu ve Zeliha'nın bu yolda gösterdiği çaba anlatılmak istenmiştir.

⁴⁰ Diğer örnekler için bkz: M.2/9, G.56/2, G.208/2, G.212/4, G.218/6, G.321/9

Arz-ı visâl ederdi Zelihâ-yı hâhişe

Yûsufî harîm-i gülün hod-furûş idi (G.319/5)

Gül hariminin Yusufî istek Zeliha'sına isteklerini arz ederlerdi, onlar kendilerini satarlardı. Yusuf ile Züleyha aşkına değinilerek Yusuf güllerin olduğu bir haremde isteklerini sevgilisine sunan bir güle benzetilmiştir.

2.13. Divan Şairleri

2.13.1. Cevrî

Cevrî, Cevrî Çelebi, Cevrî Dede diye anılan şairin asıl adı İbrahim'dir. İyi bir tahsil görmüştür. Günümüze ulaşan şiirlerinden usta bir hattat olduğu anlaşılmaktadır. Cevrî hattıyla yazılan eserler devlet ileri gelenleri arasında çok tutulmuş ve hediye olarak başkalarına takdim edilmiştir. Başta Dîvân'ı olmak üzere birçok eseri vardır (Ayan, 1993: 460-461).

Şeyh Gâlib, kendisine Cevrî hattı bir Mesnevî nüshası hediye eden III. Selim'e teşekkür için yazdığı bir kasidede ondan bahseder.

Aceb bir mesnevî-i pür-bahâ kim Cevrî hattıyla

Dil-i uşşâk-ı zâra cevri-i gerdûndan emân verdi (K.15/5)

Acaba bana kim Cevri hattıyla yazılmış, çok kıymetli bir Mesnevi nüshası verdi diyerek hem Cevri'yi anmış hem de Sultan Selim'i övmüştür.

Hall-i tahkikâtda Cevrî eder sebt-i rukûm

Bes degil mi ana dervîşim demiş Monlâ-yı Rûm (TcB.5/7)

Hall-i Tahkikat Cevri'nin Mevlana'nın Mesnevi'sinden seçtiği kırk beytin şerhi niteliğinde olan eseridir. Şeyh Gâlib, Cevri'nin bu eserinde yazıları, rakamları yazıya geçirdiğini söyleyip kâfi değil mi ona Mevlana'nın ben bir dervişim demesi dediğini dile getirmiştir. Yani Cevri bu eseri yazarak Mevlana'ya olan bağlılığını göstermiştir.

2.13.2. Emir-i Dehlevi

Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıftır. Kendi ifadesinden küçük yaşta üstün zekâ ve kabiliyetiyle dikkati çektiği, medrese eğitimi gördüğü yıllarda şiir söylemeye başladığı anlaşılan Emîr Hüsrev yedi sekiz yaşlarında iken babasını kaybedince dedesi İmâdülmülk'ün himayesine girdi ve onun huzurunda yapılan edebî ve ilmî sohbetleri dinleyerek yetişti. Hayatı boyunca ilim, sanat ve tasavvufla iç içe yaşayan Emîr Hüsrev'in Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır (Kurtuluş, 1995: 135-137).

Nef'i-i mu'ciz-beyânım bende-i Monlâ-yı Rûm

Ne Hakîm-i Gaznevîyim ne Emîr-i Dehlevî (Tahmis 1/13)

Şeyh Gâlib'in Nefî'nin bir gazeline yazdığı tahmiste Nefî'nin; Ben anlattıklarıyla herkesi büyüleyen Nefî'yim, Mevlana'ya bağlı bir kimseyim. Ne Hakîm-i Gaznevîyim ne Emîr-i Dehlevî'yim dediği kısım da yer almaktadır.

2.13.3. Fehim-i Kadim

17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının gazel ustaları arasındadır. Küçük yaşta iken İran şiirine merak sarmış, İranlı şair Şirazlı Urfî'yi beğenerek kendine örnek almıştır. Elde bulunan en önemli eseri Dîvân'ıdır. Sebk-i Hindi etkisinde kalmış bir şairdir (Mengi, 2005: 190).

Gâlibim ol kahramân-tabım ki ben rûh-ı Fehîm

Havf edip bin dürlü vaz'-ı dil-nüvâz eyler bana (G.5/5)

Şair beyitte kendini kahraman yaratılışlı olarak görmüştür. Fehim'in ruhunun ise korkusundan ona güzel tavırlar gösterdiğini dile getirmiştir. Beyitte kastedilen 17. Yy. şairi Fehim-i Kadim'dir. Her iki şair Sebk-i Hindi'nin güçlü şairleridir. Gâlib kendini Fehim'le kıyaslayarak sanatının büyüklüğünü ifade etmiş ve kendisini Kahraman mizaçlı göstermiştir.

2.13.4. Fuzuli

16. yüzyıl Azeri sahasının ve Dîvân şiirinin en güçlü şairidir. Edebiyatımızın en büyük lirik şairi kabul edilir. Asıl adı Mehmet'tir. İyi bir eğitim görmüş, Arapça ve Farsçayı şiir söyleyebilecek kadar öğrenmiştir. Manzum ve mensur olarak yaklaşık 13 tane eseri vardır. Eserlerine geniş kültürü, üstün zekâsı, duygu zenginliği başarılı bir şekilde yansımıştır. Leyla vü Mecnun mesnevisi yazılmış en güzel Leyla ile Mecnun aşkını anlatır. Şair olduğu kadar da bilgindir. Şiirlerinin ana temasını beşeri aşk oluşturur. Tasavvuf onun için bir amaç değil araçtır. Türkçeyi aruza ustaca uygulamıştır. Şiirlerinin diğer bir özelliği kolay gibi görünen ancak söylenmeye çalışıldığında herkesin söyleyemeyeceği türden olmalarıdır. Fuzuli'ye naziresi olmayan dîvân şairi neredeyse yoktur (Mengi, 2005: 140-151).

Şeyh Gâlib 2 Fuzuli gazeline tahmis yazmıştır.

Es'adâ eyleyemem togrusu ben terk-i edeb

Demezem söyle nedendir bu tecâhül bu gazâb

Her işi hikmet ü her tavrı kerâmetdir hep

Yâr hem sohbetim olmasa Fuzûlî ne aceb

Özüne sohbetimi âr bilibdir bilirem (Tahmis 9/5)

Fuzuli'nin gazeline tahmis yazan Şeyh Gâlib bu tahmisinde hocası Esad'dan öğrendiği edebi terk edemeyeceğini, bu bilinmez gazabın neden olduğunu bilmediğini, Esad'ın her işinin, tavrının hikmet ve keramet içerdiğini anlatmak istemiştir.

Nakd-ı ömrünle değışdînse eger dâg-ı gamı

Levh-i sînenden silersin nakş-ı kayd-ı merhemi

Tâb'-ı Gâlible hemân sâat kılırsın hem-demi

Âh u feryâdın Fuzûlî incidipdir âlemi

Ger belâ-yı aşk ile hoşnûd isen gavgâ nedir (Tahmis 10/5)

Eğer ömür nakidini üzüntü yarasıyla değiştirdiysen gönül defterinden silersin gönlüne iyi gelen merhemini resmini, meğer Gâlib'le aynı saat yaparsın dostunu. Fuzuli ah ve feryatların âlemi, herkesi incitmektedir, eğer aşk belasından hoşnutsan bu kavga nedir.

2.13.5. Hamdî

Şeyh Gâlib'in Arapçayı kendisinden öğrendiği hocası (Kalkışım, 2013: 12).

Eger insâf edersen Es'adâ hacletle rû-mâl et

Ki zîrâ zemîne Hamdî-i üstâd ayak basmış (G.142/6)

Şeyh Gâlib'in hocası Dîvânda bir kez anılmıştır. Bir gazelinde zikredilir ve şair burada kendisine seslenerek üstadı Hamdi'nin ayak bastığı zemine yüzünü sür demekte üstad Hamdi gibi bir üstadın bu zemini ayak bastığını hatırlatmakta ve Esad'a şaşırarak insaf et demektedir.

2.13.6. Hayali

16. yüzyıl Osmanlı sahasının önemli şairlerindendir. Genç yaşta şiir yazmaya başlamıştır. Bir süre derbeder bir hayat yaşamış, dönemin devlet adamlarına kasideler sunmuştur. Kanuni onun şiirlerini beğenmiş, himayesi altına almıştır. Bilinen tek eseri Dîvân'ıdır. Tasavvuftan etkilenmiştir. Sade ve samimi bir üslubu vardır (Mengi, 2005: 156-157).

Hatt-ı rûy-ı dilberi Gâlib edip bir gün hayâl

Oldum âhir âteş-i baht-ı siyehden bî-mecâl

Gâh fikr-i dûzah-ı hecrinde hâtır pür-melâl

Geh cünûn-ı şevk ile kayd-ı ser-i zülf-i visâl

Tâb-ı sevdâ-yı mahâbbetden ederken kıl ü kâl

Geldi eş'âr-ı Hayâlîden bu matla' hasbihâl (TcB.9/13)

Gâlib bir gün sevgilinin yüzündeki yanağı hayal eder, sonunda kara bahtımın ateşinden mecalsiz oldum, kâh cehennemi terk etme fikriyle sıkıntılı oldum kâh delirmenin keyfiyle başındaki saçlara kavuşmayı kaydettim. Sevdanın gücüyle ve sevgiyle dedikodu ederken, şair Hayali'yle dertleşirken bu matla geldi aklıma demektedir.

Tecerrüd nâmînâ varmış dilin bir bahr-ı ummânı

Ana gark oldu derler Gâlib-i bî-sâbr ü sâ mânı

Koymazdım dâmenin billâhi elden olsa dâmânı

Hayâli fakr şâlına çekenler cism-i üryanî

Anınla fahr ederler atlas u dîbâyı bilmezler (Tahmis 8/5)

Şeyh Gâlib'in Hayali'nin bilmezler redifli gazeline yazmış olduğu bir tahmistir bu. Tahmis, bir şairin gazel ve kasidesinin önüne üçer mısralık dizeler eklenerek oluşturulan bir türdür. Çıplaklık namına gönlün denize ve okyanusa varmış, orada suya battı derler Gâlib'in sabır ve varlığı, elimde olsa billahi bir etek bile koymazdım, dediği kısım Şeyh Gâlib'in eklemiş olduğu mısralardır. Şeyh Gâlib de Hayali gibi fakirlik, çıplaklık kavramları üzerinde durmuştur. Fakirlik tasavvufta kimseye muhtaç olmamak, gönül zenginliği anlamlarına gelir. Hayali, gazeline fakirlik şalıyla bedenini örtenler bununla övünürler, atlas ve diba gibi kıymetli kumaşları bilmezler demiştir. Her iki şair de dünyada çıplak gelip çıplak gideceklerini, gönüllerinin zenginliğini anlatmaya çalışmışlardır.

2.13.7. Hoca Neş'et

18. yüzyılda yaşamış Mevlevi şairlerindendir. Koca Ragıp Paşa ile Şeyh Gâlib arasında yaşamıştır. Şeyh Gâlib ondan ders almıştır. Edebiyatımızdaki önemi genç şairleri yetiştirmesinden kaynaklanır. Dönemin şairlerine mahlas vermektedir. Dîvân'ında pek çok mahlasname vardır. Şeyh Gâlib önce Esat mahlasını almıştır ama daha sonra Hoca Neş'et ona Gâlib mahlasını vermiştir (Mengi, 2005: 217).

Ammâ yine bu neş'enin îcâdına kâdir

Var ise fakat Neş'et⁴¹-i üstâd-ı cihandır (K.26/11)

Şeyh Gâlib Hoca Neşet'in şairliğiyle alakalı olumlu görüşler belirterek; cihanın üstadı Hoca Neşet'tir demiştir.

Es'ad hamûş bezm-i mahâbbetde beste-leb

Davâ-yı hâl Hazret-i Neş'et degil edeb

Kıldı zuhûr hâmeden ammâ bilâ-taleb

Gerçi meâl-i hâtırma mâsadakdı hep

Hayretdeyim bu sırr-ı garîbe aceb aceb

Vallâhi ben de bilmem efendim nedir sebep ((TcB. 10/11)

Hoca Neşet, Gâlib'in genç yaşta edebiyat hocalığını yapmış ve Gâlib'e Esad mahlasını hakkında yazdığı bir mahlasname ile vermiştir. Bu terci-i bentte de Esad muhabbet meclisinde suskundur, ağzından bir kelime bile çıkmaz. Bu suskunluk Hoca Neşet'ten edebiyat dersi almakla geçmez. Bilakis edep öğrenmekle bir anlam kazanır. Ben kendisinden istemediğim halde bana bir mahlasname yazdı, hatırım için de her konuda bana muvafakat gösterdi. Ama bunca sessizliğime rağmen bana bu ilgisinin sırrı nedir diyor.

Her suhan kim denilir derd-i suhandan Gâlib

Neşe'tin nâmını yâd eyleme mazmûn gibidir (G.72/7)

Dertli sözlü Gâlib her söz kim denilir sana, burada Hoca Neşet'in adını söyleme, anma çünkü onun her sözü mazmun gibidir, diyerek Hoca Neşet'in büyük bir şair olduğunu söylemiş ve onu övmüştür.

⁴¹ Diğer örnekler için bknz: Th.12/5, G.73/15, G.175/9, G.330/7, G.331/7

2.13.8. Münif

Asıl adı Mustafa'dır ve Antakyalıdır. İlk şiirlerinde Hezârî, İstanbul'a gelince de Râşid'in tesiriyle Münîf mahlasını aldı. Derviş yaradılışlı, hoş sohbet, zarif, hazır cevap, samimi, dürüst ve halis bir kimseydi. Şiirin yanında musiki ile de uğraştı. Türk, Acem, Irak ve Arap makamlarına vakıf iyi bir icracı oldu. Ney çalmada da maharet sahibiydi (yesevi.edu.tr).

Entekallâh Münîf oldu bu râzı gûyâ

Şi'rime varsa cevâb Es'âd-i üstâd yazâr (G.79/7)

Münif gûya bu sırra Allah'ın söyletmesiyle erdi, benim şiirime bir cevap verilecekse bunu ancak üstad Hoca Neşet yazar, diyen Şeyh Gâlib kendini Münif ile kıyaslamış kendisine ancak Hoca Neşet'in cevap verebileceğini söyleyerek Münif'i küçümsemiştir.

2.13.9. Nabi

17. yüzyılın en önemli şairlerindendir. Ününü edebiyatımızda Nabi Ekolü denen hikemi şiirden almaktadır. Urfa'da doğmuştur. Ama hayatının dönüm noktası Halep olmuştur. Burada asıl dünya görüşünü kazanmış, Hayriyye, Hayrabad ve Dîvân'ını yazmıştır. Hem manzum hem mensur tarzda birçok eseri vardır. Arapça ve Farsçaya hâkimdir. Eserlerinden hepsinden derin bilgisi anlaşılmaktadır. Dîvân şiirine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Düşünceye ağırlık veren, didaktik şiiri benimsemiştir (Mengi, 2005: 195-196).

Pesendim gûlsitân-ı şi'r-i Nâbidir yine Gâlib

Benim her tab'-ı mevzûn gerçi bir serv-i revanımdır (G.98/9)

Beğendiğim gül bahçesindeki Nabi'nin şiiridir, her ölçülü huyum ise güzel yürüyen bir servidir, ölçülü huyu şiir olarak düşünürsek; şair kendi şiirini yürüyen servi ağacına ama Nabi'nin şiirlerini gülbahçesine benzetmektedir. Nabi burada usta bir şair olarak yer bulmaktadır.

2.13.10. Nedim

18. yüzyılın önemli şairlerindendir. Asıl adı Ahmet'tir. İyi bir öğrenim görmüş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, önemli âlimlerden dersler almıştır. III. Ahmet ile tanışması hayatının dönüm noktası olmuştur. En verimli dönemi Lale Devri denen dönemdir. Padişah sayesinde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Patrona Halil isyanı sırasında ölme korkusuyla damdan dama atlarken vefat etmiştir. En önemli eseri Dîvânıdır. Kasidelerinde İstanbul'un zevk ve eğlence hayatını görmek mümkündür. Daha çok gazel ve şarkılarıyla tanınır. Gazellerinin konusu genellikle aşk, sevgili ve şaraptır. Edebiyatımızın en büyük şarkı şairidir. Şiirlerinde neşe, zevk ve coşkunluk vardır. Nedimane söyleyiş tarzının kurucusudur. Epiküryen bir dünya görüşüne sahiptir. Mahallileşme akımının da önde gelen temsilcilerindendir (Mengi, 2005: 208-211).

Sâlik-i tavr-ı Nedîm oldun bu düşmezdi sana

Hem zebân olmaz mısın Gâlib suhan-gûlarla sen (G.247/5)

Nedim zevk ve eğlence şairidir. Şeyh Gâlib burada Nedim'e telmihte bulunarak kendisinin de onun yolunda gittiğini fakat bunun kendisine yakışmadığını ifade etmektedir.

2.13.11. Nefî

17. yüzyıl Türk edebiyatının önde gelen şairlerindendir. Erzurumludur. Gençliğinde iyi bir medrese eğitimi görmüş, Arapça ve Farsçayı iyi öğrenmiştir. Önceleri Zarri mahlasını kullanmış sonra Gelibolulu Ali'nin verdiği yararlı anlamına gelen Nefî'yi kullanmaya başlamıştır. Övgü ve yergi şairidir. Kelimelerle rahatça oynayabilen, vezni başarıyla kullanan, kafiye bulmada rahat olan bir şairdir. Gür, tok ve kendinden emin bir üsluba sahiptir. Zengin kelime hazinesi ve özgün mazmunlara sahiptir. Edebiyatımızın sayılı kaside ustalarındandır. İstanbul Türkçesini çok iyi kullanır. Sebk-i Hindi'nin bazı özelliklerine şiirlerinde rastlanır. Hicve olan düşkünlüğünün kurbanı olarak da idam edilmiştir. Türkçe Dîvân, Farsça Dîvân ve Siham-ı Kaza'sı vardır (Mengi, 2005: 183-186).

Ta'n eyleyen gelsin berü olsun benimle rû-be-rû

Nef'îye etmem ser-fürû ger himmetin olursa zam (K.17/36)

Beni ayıplayan benimle yüz yüze gelsin; eğer fazladan bir çaban olursa Nefî'ye baş eğmem, itaat etmem diyen Şeyh Gâlib kaside yazmakta kendine güvenmekte Nefî'nin bahariyesine yazdığı naziresinde kendinin Nefî'yle kıyaslanmasını istemektedir.

Bi-nevâyım ilticâ dârende-i Monlâ-yı Rûm

Tâ-be sâ mânım kerem hâhende-i Monlâ-yı Rûm

Gâlib-i bî-çâreyim şermende-i Monlâ-yı Rûm

Nef'î-i mu'ciz-beyânım bende-i Monlâ-yı Rûm

Ne Hakîm-i Gaznevîyîm ne Emîr-i Dehlevî (Tahmis 1/13)

Şeyh Gâlib Nefî'nin bir kasidesine yazdığı tahmiste; ben sessizce sana sığınmışım, sen koruyan bir Mevlana'sın, senin cömertliğin kadar bir varlığım, her daim gülen Mevlana, çaresiz bir Gâlib'im utangaç Mevlana diyerek Hazreti Mevlana karşısında acziyetini dile getirmiştir. Tahmiste ise Nefî'nin kasidesinden; ben anlattıklarıyla herkesi büyüleyen Nefî'yim, Mevlana'ya bağlı bir kimseyim. Ne Hakîm-i Gaznevîyîm ne Emîr-i Dehlevî, dediği kısım da yer almaktadır.

2.13.12. Nergisî

Osmanlı süslü nesrinin en önemli temsilcilerindendir. Kadı Nergisîzâde olarak bilinen bir aileye mensup olduğundan Nergisî mahlasını almıştır. Türkçede Sinan Paşa ile başlayan süslü nesir üslubunu zirveye ulaştırmıştır. Uzun cümleleri, zincirleme tamlamaları, bilinmeyen Arapça ve Farsça kelimeleri seçerek kullanması, bu kelimelerle sebk-i Hindî'yi hatırlatan nâdir mecaz ve imajlar oluşturması dilinin anlaşılmasını güçleştiren unsurlardır. En önemli eserlerinden biri olan hamsesi düzyazı türünde oluşturulmuştur (Çaldak, 2006: 560-562).

Bâg-ı inşâsına berg-i huşki magz-ı Nergisî

Mahzen-i nazmında bir derbâni tab'-ı Gencevî (T.48/6)

Nesrin bahçesinde Nergisi'nin akli kuru bir yaprak gibidir, nazmın mahseninde Gencevi'nin sözleri bir kapıcıdır, diyen Şeyh Gâlib yine kendi şairliğini Nergisi ve Gencevi'den üstün görmüş, onları küçümsemiştir.

Bâg-ı inşâsına hayrân çeşm-i şûh-ı Nergisi

Rişte-i efkârının âhû-yı manâ mûnisi

Sözlerinin nakd-i sâf-ı sîne-i hûbân mesi

Gevher-i güftârının kân müştêrî-i müflisi

Kûçe-i esrârının hûrşîd düzd-i şeb-revi (Tahmis 1/11)

Tahmisin başından sonuna kadar Mevlana'yı öven Şeyh Gâlib, şuh bakışlı Nergisi'nin (nesirde mahir bir edip) gözü dahi senin nesrinin bahçesine hayran, düşüncelerinin tel tel dokusu bile mana ceylanının en uygunudur. Güzel kişilerin saf sinesine dokunur senin sözlerin. Cahil sözündeki cevheri anlamadığı için sözlerinin müflis müşterisidir. Sırlarının sokağını bilen ise orada gece yürüyen hırsızdır. Yani senin sözlerin çok değerli onun hırsızları bile aşinasıdır esrarının, senin sözlerini anlamayanlar ise cahildir diyor.

2.13.13. Neşati

Sebk-i Hindi akımının önde gelen temsilcilerindendir. Kaside de yazmıştır ama gazel söylemede daha başarılıdır. Kasidelerinde Nef'i'nin etkisi görülür. Şiirlerinde içten, duygulu ve âşıkane'dir (Mengi, 2005: 189-190).

Müjdeler rûh-ı Neşâtîdir diyen Gâlib sana

La'lini yâd et dür-i nâ-yâp gelsin çeşmine (G.276/8)

Neşati, 17. Yüzyılın önde gelen hem Mevlevi hem de Sebk-i Hindi akımının temsilcilerindendir. Beyitte müjdeler Neşati sana sevgilinin lal dudağının anılmasıyla göze eşsiz inci olan gözyaşının geleceğini hatırlatır, diyerek Neşati'nin ruhunun kendini müjdelediği kastetmektedir. Sevilen bir insan hatırlandığında gözden yaş gelir. Bundan dolayı şair burada Neşati'yi andığında yâd ettiğinde, gözünden yaş aktığını

söylemekte ve o yaşları bulunmaz inciye benzetmektedir. Kendisi gibi Sebk-i Hindi akımının diğer bir temsilcisi olan Neşati'yi anmaktadır.

2.13.14. Ruhi Bağdadi

17. yüzyılın dîvân sahibi şairlerindendir. Dîvânı'ndaki 17 bendlik Terkib-i Bend'iyile şöhret kazanmıştır. Bu eser başarılı bir sosyal hiciv örneğidir. İnsanların zayıf ve eksik yanlarını çok iyi eleştirdiği bu esere daha sonra pek çok şair tarafından nazire yazılmıştır. Bu nazireler içerisinde en başarılı ve en tanınmış olanı Ziya Paşa'ya aittir. Şiirlerinde tasavvufun etkisi açıkça görülür. Yine rindane ve âşıkane eda onun eserlerinde görülür (Mengi, 2005: 164).

Sûret ü ma'nîde yek-reng gerek aşk ile cân

Neş'e-i râhı görün Rûhî-i Bağdâd yazâr (G.79/3)

Aşk ile can(sevgili) için yüzün ve devrin tek renk yani doğru, sözünün eri olması gerekir. Şarabın neşesini görün bunu ancak Bağdatlı Ruhi yazar, derken Bağdatlı Ruhi'ye gönderme yapmış ve şairliğini övmüştür.

2.13.15. Sultan Dîvânî (Semâî)

Asıl adı Mehemmed'dir ve Mevlana'nın torunudur. Mevlevî Dergâhı'na şeyh olmuştur. Âlim ve arif bir kişidir. Dîvân-ı Kebîr'i Timur'dan alarak kaybolmasına engel olduğu için Dîvânî mahlasını almıştır. Ayrıca çok iyi sema yaptığı için kendisine halk tarafından Semâî ismi de verilmiştir. Mevleviliğin Anadolu'ya yayılmasında büyük çabası vardır. Ayrıca, ilmî sohbetleri ile Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman gibi padişahların sevgi, saygı ve takdirlerini kazanmış bir dervıştır. Usta bir şairdir ve dîvân şiirini kelime ve mazmunlarını kullanmada hünerlidir. Türkçe ve Farsçaya hâkimdir. Tasavvufî mensur bir Risâle'si vardır (teis.yesevi.edu.tr).

Şeyh Gâlib, Sultan Dîvânî'yi konu alan bir terci-i bent yazmıştır. Bir gazelde de ondan bahsetmiştir.

Yetiş ey seyf-i meslûl-i tarîkat şîr-i yezdânî

Erenler pîşvâsı Hazret-i Sultân Dîvânî (TcB.3/2)

Yetiş ey tarikatın kınından çıkarılmış kılıcı, hakkın arslanı, erenlerin lideri, Hazreti Sultan Dîvânî, diyerek ulu, yüce bir zat olan Sultan Dîvânî'den yardım istemektedir.

Hazret-i Sultâi Dîvânî alır Dîvânına

Çâr-darb-ı aşk kim mûy-ı tecemmülden geçer (G.61/8)

Hazreti Sultan Dîvânî, Dîvânına alır, saç, yüz, sakal tıraş etme geleneğini ki bu aşk saçsı süsleme, tıraş etme isteğinden geçer. Çar-darb geleneği Kalenderîlerde ortaya çıkmış oradan diğer tarikatlara da geçmiş, vücuttaki tüyleri tıraş etme geleneğidir. Burada kastedilen aşk için yani ilahi aşk için insanın Allah karşısına çıkmadan önce saçını, sakalını tıraş edip, süslenmesidir. Sultan Dîvânî de bu geleneği kendi dîvânında anmıştır; Şeyh Gâlib buna değinmiştir.

2.13.16. Şâhidî

Mevlevî bir dîvân şairidir. İlk dini bilgilerini ve Farsçayı babasından öğrenmiştir. İyi bir tasavvufî terbiye almıştır. Mevlânâ'nın etkisinde kalan Şâhidî'nin özellikle tasavvufî şiirlerinde Dîvâne Mehmet Çelebi'nin ve babası Hüdâyî'nin etkileri görülür. Zaman zaman güzel ve samimi şiirler söylemekle birlikte şiirlerinin hepsinde aynı başarıyı gösterememiş, şiiri dinî bilgileri ve Mevlevîliği yaymak için bir vasıta kabul etmiştir (Çıpan, 2010: 273-274).

Şeyh Gâlib Şâhidî Dede'ye tahmis yazmıştır.

Koysun erbâb-ı mahâbbet intizâr-ı mahşeri

Bunda gelsin sîne-i âşıkda görsün dilberi

Dinle Gâlib bak ne der ol vakt nakd-i Haydarı

Şahidî-i Mevlevîyim ârifim gelsin beri

İsteyen sırr-ı Hudâ-yı men Hudâ-yı zâdeyim (Tahmis 4/5)

Muhabbetin ustası mahşer gününü beklesin, âşığın gönlü o zaman gelsin o güzeli görsün, Gâlib o vakit nakd-i Haydarı dinle, ben arifim, Mevleviyim, Allah'ın

sırrını isteyen bana gelsin ben Allah'ın soyundanım, diyen Şeyh Gâlib Şahidi'nin Mevleviliği yaymak için yazdığı bu gazele tahmis yazmıştır.

2.13.17. Şevket

Buhara'da 1628 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Türkçe kaynaklarda babasının Buhara emîrlерinden olduğu, vefatından sonra emirliği amcazadelerinin aldığı yönünde bilgiler varsa da Farsça tezkirelerde sarraflık yaptığı rivayetleri öne çıkmıştır. Kendisi de bir süre babasının mesleğine devam ettirmiştir. Sebk-i Hindî ekolünün önemli temsilcilerindendir. Şevket-i Buhârî Sebk-i Hindî üslûbunda şiir yazarları, bu arada pek çok Osmanlı şairini de etkilemiştir. Bunlar arasında kendisine nazîreler yazan Şeyh Gâlib, Arpaeminizâde Mustafa Sâmi ve Koca Râgıb Paşa anılabilir (Şafak, 2019: 557-558).

Muhâl add eylemişlerken gazelde şâirân-ı Rûm

Ben îcâd edeyim ol Şevketâne⁴² târz-ı eş'ârı (K.13/32)

Şevket İranlı olup Sebk-i Hindî akımının önde gelen temsilcilerindendir. Şeyh Gâlib, Anadolu şairlerinin gazelde Şevket gibi şairlik göstermelerini mümkün görmemişken, kendisinin onun gibi yazdığını ifade etmektedir. Şair Şevket'ten övgüyle bahsetmiştir.

2.13.18. Veysî

Asıl adı Üveys olup “Veysî” mahlasıdır ve Dîvân edebiyatında nesir türündeki eserleriyle ünlüdür. Nergisi'ye göre daha sade yazmış ama uzun cümlelerle, Arapça ve Farsça sözcüklerle, zincirleme tamlamaları sıkça kullandığı görülür. Dönemin sosyal aksaklıkları ve bozukluklarını hicvetmiştir. Şiir türünde de eserler vermiştir ama şairliği nasirliğinin yanında gölgede kalmıştır (Kaya, 2013: 76-77).

Nisbet-i terbiyet-i sebzesi Veysî görünür

Vecd ile Necd diyârında nümâyân idi Kays (G.132/6)

⁴² Diğer örnekler için bkz: M.3/5, G.236/10, G.277/7, G.320/5

Ey Veysi, kendinden geçmenin terbiyesinin ölçüsü sende görünür ancak kendinden geçme ile sıkıntı diyarında görünen ise Mecnun'dur, diyerek gam çekme konusunda Veysi ve Mecnun kıyaslanmış ama kazanan Mecnun olmuştur.

2. 14. İranlı Şairler

2.14.1. Firdevsî

İran edebiyatının önde gelen Fars şairidir. Dîvân edebiyatını derinden etkilemiştir. Günümüze Şehname adlı yapıtı kalmıştır. Arapça ve Farsça'yı ustalık derecesinde iyi bilir ve Şehname'den anlaşıldığı kadarıyla iyi bir eğitim almıştır. Şehname'yi Gazneli Mahmut'a sunmuştur. Şehname şiirsel gücü ve zenginliğiyle Dîvân şairlerinin vazgeçilmez bir eseri olmuştur (Kantar, 1996: 125-127).

Etmemiştir bu kumâş ile Edâ-yı maksûd

Ne Nizâmî-i sühan-senc ne Firdevsî-zâd (T.40/36)

Etmemiştir hiç kimse bu kumaş ile amaçlanan üslubu, Ne Nizami gibi sözü yerinde kullanan ne Ferdivsi gibi bir insan.

Meseldir etdiği va'd-i dîrûg Tûsîye

Bu etdi va'desiz ihsân-i bî-hisâb şümâr (K.14/38)

Burada Tusi diye geçen kişi Firdevs-i Tusi'dir. İran Edebiyatının önde gelen şairlerinden ve Şehname'nin yazarıdır. Şair, bu beyitte ise Sebûgtigin'i kastederek, onun Tûsî'ye bazı yalan sözler söylediğini ama sultan Selim'in ise kendisine, vadesiz bir şekilde hesapsız ve sayısız iyiliklerde bulunduğunu dile getirmektedir.

2.14.2. Hafız-ı Şirazî

Şiraz'da dünyaya gelmiş İran'ın önemli lirik şairlerindendir. Büyük şöhretine rağmen hayatı hakkında pek az bilgi vardır. İyi bir öğrenim gördüğüne ve "Hâce" unvanını kullandığına göre seçkin bir aileye mensup olmalıdır. Kaside, rubâî ve kıtalar da yazmış olmasına rağmen Hâfız şöhrete gazelleriyle ulaşmıştır (Yazıcı, 1997: 103-106).

Gülzâr-ı zamîrinde senin bülbü-i Şîrâz

Sad reşk ile destân-zen-i feryâd ü figândır (K.26/31)

Beyitte bülbü-i Şîraz diye anılan kişi İranlı şair Hafız-ı Şîrazi'dir. Şair Hoca Neşet'e yazdığı bu kasidede Hoca Neşet'in kalbindeki gül bahçesindeki bülbülün Hafız-ı Şîrazi olduğunu söylemektedir. O bülbülün yüz kıskançlıkla, ellerini vurarak feryat ve figan ettiğini dile getirmektedir.

2.14.3. Hâkim-i Gaznevi

İranlı şair ve Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusudur. Gazne'de dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde soylu bir aileden geldiğini söyler. İyi bir eğitim gördüğü ve gençliğinde Farsça yazan şairlerin dîvânlarının yanında Arapça yazan şairleri de okuduğu anlaşılmaktadır (Savi, 2009: 502-503).

İlm-i vahdetde sebakdaşı imâm-ı evliyâ

Hikmet-i manîde şâkirdi Hakîm-i Gaznevi (Tahmis1/8)

Şeyh Gâlib'in Nefî'nin bir gazeline yazdığı tahmiste Hâkimi Gaznevi'nin adı geçer. Nefî memduhunu överken; vahdet ilminde ders arkadaşının İmamı Evliya olan Hz. Ali, hikmetler söylemede ise öğrencisinin Hâkim-i Gaznevi olduğunu söyler.

2.14.4. Nizâmî Gencevi

İran edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan şairdir. Gence'de iyi bir eğitim gördüğü, dil ve edebiyat yanında astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik okuduğu, mûsikiye ilgi duyduğu, Farsça ve Arapça hâkim olduğu bilinmektedir. Manzum aşk hikâyesi yazmada ustadır. Türk edebiyatında birçok şaire ilham vermiştir. Bilinen tek eseri hamsesidir (Kantar, 2007: 183-185).

Bugüne lutfu kim ben gördüm asla görmemişlerdi

Kızıl Arslan u Sultân Baykara'dan Gencevi Câmî (K.16/14)

Şeyh Gâlib'in Sultan 3. Selim'i övdüğü bu kasidede senin böyle iyilik yapan bir insan olduğunu ben senden gördüm; böyle iyilikleri Molla Cami ne Kızıl Arslan'dan ne de Hüseyin Baykara'dan görmemiştir demektedir. Şeyh Gâlib burada kendini Gencevi Cami ile karşılaştırmış, Gencevi Cami'nin döneminin padişahları tarafından kendisinin Sultan Selim'den gördüğü değer kadar; değer görmediğini ifade etmiştir.

Bâg-ı inşâsına berg-i huşki magz-ı Nergisî

Mahzen-i nazmında bir derbâni tab'-ı Gencevî (T.48/6)

Nesrin bahçesinde Nergisi'nin akli kuru bir yaprak gibidir, nazmın mahseninde Gencevi'nin sözleri bir kapıcıdır, diyen Şeyh Gâlib yine kendi şairliğini Nergisi ve Gencevi'den üstün görmüş, onları küçümsemiştir.

2.14.5. Selman

Ünlü İran şairi olup kasideleriyle meşhurdur (Pala, 2002: 411).

Ol gûne nutk-ı müntehâb kim görse reşk eylerdi hep

Nesrinde Sahbân-ı Arâb nâzmında Selmân-ı Acem (K.17/27)

Nesrinde Arap Sahbân'ı, nazmında Acem Selmân'ı olan seçilmiş kelam sahibini kim görse kıskanır, diyerek Selman'ı yiğitliği ve şiir yazmadaki ustalığı ile anmıştır Şeyh Gâlib.

2.14.6. Talib-i Amül

Mâzenderan'ın Âmül şehrendendir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1007 (1598-99) yılında Âmül'e yönetici tayin edilen Mirza Ebü'l-Kâsım Han'a yazdığı bir kasidede yirmi yaşında olduğunu belirttiğine göre 987'de (1579) doğduğu söylenebilir. Mahlası "Tâlib" ise de bazı şiirlerinde "Âşûb" mahlasını kullanmıştır. Şiirlerinde matematik, geometri ve felsefe okuduğunu belirtmesi iyi bir eğitim aldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca iyi bir hattat olduğu bilinmektedir. Kısa ömrüne rağmen Tâlib'den geriye hacimli bir şiir külliyatı kalmıştır (Kırlangıç, 2010: 505-506).

Şevket-i ikbâlin ey şeh şî're etmez mi dimâg

Yohsa Gâlib söylemez mi Tâlib-i Âmül gibi (G.320/5)

Ey güzel, aklın geleceğin büyük şiirini hatırlamaz mı yoksa Talib-i Amul gibi Gâlib söyleyemez mi? Diyerek kendini Talib ile kıyaslamıştır.

2.14.7. Urî

Asıl adı Seyyîdî Muhammed Hasan, lakabı ise Cemâleddîn'dir. Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Babasının mesleğine nisbetle “Urî” mahlasını kullanmıştır. Akli ve nakli ilimleri öğrenmiş, dönemin ünlü şairlerinden ders almıştır. Sebk-i Hindi akımının kurucularından sayılır. Mazmunlarındaki anlamla yeni bir eda, mecaz ve teşbihleriyle özgün bir üslup geliştirmiştir. (Gözüok, 2018)

Edebiyatımızda daha çok büyük bir şair olarak bilinir ve şairler kendilerini Urî ile kıyaslarlar. 18. yüzyıldan itibaren Türk şairleri, büyük bir özgüvene sahip olarak kendilerini pek çok Fars şairinin üzerinde görmektedirler. Bu husus, Şeyh Gâlib'de kendisini şu beyitlerle dışa vurmaktadır:

Kasîde semtin ihyâ etmedir sâyende maksûdu

Ferâmuş etdirem şâirlere Urî-i sehâri (K.13/33)

Amacım sayende kaside semtini canlandırıp; büyüleyici, göz kamaştırıcı sözler söyleyen Urî'yi şairlere unutturmaktır, diyerek Urî'yle olan rekabetini gözler önüne sermiştir Şeyh Gâlib.

2.15. Arap Şairler

2.15.1. Kelîm-i Hemedân

Hemedan'da doğmuş İranlı şairdir. Kâşân'da uzun süre kaldığı ve öğrenimini bu şehirde yaptığı için daha çok Kâşânî olarak da tanınır. Şiirin her türünde çok sayıda ürün veren Kelîm daha çok gazelleriyle tanınır. Gazellerinin dili açık ve sağlamdır. Kaside ve mesnevilerinin dili de oldukça sade olmakla birlikte ifade bakımından gazelleri kadar mükemmel değildir. Kelîm aynı zamanda edebî sanatlardan irsâl-i meseli çok kullanmakla da tanınır (İbrahimi, 2022: 212).

Çok gerçi suhan-gû vü suhan-fehm ü sühan-senc

Kim her birisi sözde Kelîm-i Hemedândır (K.26/10)

Kelîm-i Hemedân İranlı bir şairdir ve Kelîm-i Kaşânî olarak da bilinir. Özellikle gazellerinde sağlam bir dile sahiptir. Şair burada, bu zamanda söz söyleyen, sözden anlayan ve sözü takdir edebilen insanların çok olduğunu bir tarzla ifade etmektedir. Bunların her birisinin, sözde Kelîm-i Hemedân gibi söz ustası olduklarını ifade ederek, onların aslında sözden anlamadıklarını söylemektedir.

2.16. Osmanlı Padişahları

2.16.1. Sultan 1. Abdulhamid

III. Ahmet'in oğlu ve III. Mustafa'nın kardeşidir. III. Mustafa'dan sonra hükümdar olmuştur. Annesi ise Rabia Şermi Sultan'dır. Daha çok siyasi ve askeri ıslahatlar yapmıştır. İyi niyeti ve gayreti ile anılmış, merhametli, nazik ve şefkatli kişiliğiyle takdir toplamıştır. İstihkâm Okulu açılmıştır. Yeniçeri sayımı yaptırmış ve ulufe alım-satımı yasaklamıştır. Onun döneminde Sûrat topçuları ocağı genişletilmiş, lağımçı ve humbaracı ocakları ıslah edilmiştir. 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşında Özi Kalesi'nin Rusların eline geçtiği ve kale içindeki halkın Ruslar tarafından katledildiği haberini duyunca felç geçirerek 7 Nisan 1789'da ölmüştür (tr.wikipedia.org).

Sulb-i şâh Abdülhamîd Hândan yine

Geldi bir şeh-zâde-i vâlâ-makam (T.66/1)

Beyitte şair, sultan I. Abdulhamit'in oğlu şehzade Mustafa'nın doğumuna tarih düşürmek istediğini dile getirmektedir.

2.16.2. Sultan 2. Selim

II. Selim, Sarı Selim veya Sarhoş Selim dîvân edebiyatındaki mahlasıyla Selîmî ve Tâlibî. 11. Osmanlı padişahı ve 90. İslâm halifesidir. Kânûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın oğludur. Kardeşi Bayezid'e karşı Konya'da yapılan savaşı kazanarak, babasının desteğini aldı. Babasının ölümü üzerine, hayattaki tek oğlu olarak 1566 tarihinde on birinci padişah olarak tahta geçti. Padişah olur olmaz ilk seferini Batı'ya yaptı. Ülke sınırlarını Orta Avrupa'ya kadar genişletti. Kıbrıs, Tunus

kayıtsız şartsız teslim olanlar arasındaydı. Ülkesinin denizlerde de egemenliğini genişleterek, deniz egemenliğine önem verdi (tr.wikipedia.org).

Bu taht- ı devlete üç dâne Şeh Selîm erdi

Biri gazûb u birisi halîm bî-zinhâr (K.14/30)

Şair beyitte bu devletin başına üç tane Selim'in geldiğini söylüyor. Biri öfkeli, biri yumuşak huylu biri de amansızdır.

2.16.3. Sultan 3. Mustafa

Babası Sultan III. Ahmed, annesi Emine Mihrişah Kadın'dır. Babasının 1730'da padişahlıktan çekilmesinden sonra yirmi yedi yıl kafes hayatı yaşamıştır. Amcasının oğlu III. Osman'ın ölümü üzerine 1757'de tahta geçmiştir. Dîvân edebiyatındaki adı Cihangir'dir. Orduda topçu sınıfını düzeltmek için Baron de Tott'a "Sûrat topçuları" adında askerî bir birlik kurdurdu. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'u kurdurdu. III. Selim'in babasıdır. Savaş sürerken öldü. Laleli'de kendi yaptırdığı Laleli Külliyesi içindeki III. Mustafa Türbesi'nde yatmaktadır (Beydilli, 2020: 280-283).

Şeh Selîm Han İbn-i Sultân Mustafâ Handır o kim

Eyledi tanzîm umûr-ı askeri vefkul-mahall (T.3/7)

Beyitte 3. Mustafa; 3. Selim'in Humbaracı ocağının içine inşa ettirdiği kışla sayesinde askeri alanda yapılan düzenlemeler övülerek Sultan Selim, Sultan 3. Mustafa'nın oğludur şeklinde anılmaktadır.

Hüda ömr-i ebed versin şehensâh-ı cihân-bânâ

Ki yanî Şeh Selîm Han İbn-i Sultân Mustafâ hâna (T.20/1)

Şeyh Gâlib; Allah uzun, sonsuz ömür versin, şahların şahına yani Sultan Mustafa oğlu Sultan Selim Hana'a, diyerek Sultan 3. Selim'e iyi dileklerde bulunmuş ve dua etmiştir ve babası Sultan 3. Mustafa'yı bu vesile ile anmıştır.

Selîm Han İbn-i Sultân Mustafâ kim dâd-perverdir

Süleymân tahtına hem zâtı hem âsârı zîverdir

Sipihri çok zamândan ârzûsu bir dilâverdir

Vücûd-ı pâk-i pür-cûdu bu yüz başına efserdir

Hele bulsun biraz işler karâr emr-i mukarrerdir

Cihân ser-te-ser feth edecek şâh-ı serverdir (TcB4/3)

Sultan Mustafa oğlu Selim Han adaletseverdir. Süleymanın tahtına hem kendisi hem alametleri süstür. Gökyüzünün çok zamandan beri isteği, yürekli birisidir. Varlığı, temiz, dolu cömertliği başına taçtır. İşlerin sonunda verdiği kararlar buyruk niteliğinde kararlardır. Dünyayı baştanbaşa fethedecek başsultandır, diyerek hem Sultan Selim’i hem babasını anmıştır.

2.16.4. Sultan 3. Selim

28. Osmanlı padişahıdır. Babası 3. Mustafa, annesi Mihrşah Hatun’dur. İlhami mahlasıyla şiirler yazmış, sanata, edebiyata önem veren bir padişaktır. Kafes hayatı yaşamasına rağmen iyi bir eğitim almıştır. En büyük başarılarından birisi Nizam-ı Cedid ordusunu kurdurmasıdır. Padişahlığı kadar kültüre önem veren 3. Selim bu sayede Şeyh Gâlib ile tanışmıştır. Arası musikiyle de çok iyidir ve 100’den fazla bestesi vardır. Şeyh Gâlib Dîvânında adı en çok zikredilen kişilerden birisidir. Şeyh Gâlib’in kaside yazdığı tek padişaktır. Padişahın askeri ve siyasi alandaki yenilikleri, icraatları, ihsanlarının bolluğu, adaleti, ehl-i irfan koruyuculuğu ve Mevlevi oluşu Gâlib’in şiirlerinde sık sık zikredilir (Beydilli, 2009: 420-425).

Kudûm-i Hâzret-i Sultân Selîme deryâda

Hezâr şevk ile sûr-ı fişenk eder mehtâb (K.8/30)

Uzun bir yoldan gelen Sultan Selim’e denizde; bülbül keyifle, mehtap tüfekte düğün eder.

Dârâ-yı mihr-i kevkebe Sultân Selîm kim

Hirmen-geh-i mevâline bir hûşe mâhtâb (K.10/8)

Dara kelime anlamı olarak hükümdar anlamına gelir ve şair burada Sultan Selim'i yıldızlar ülkesinin hükümdarına, ikinci dizede ise başağı harman yerinin bereketine benzetmiştir.

Yaraşır eylese hüsnün teslîm

Alsa zanusına Sultân Selîm (Mesnevi 3/13)

Şeyh Gâlib'in onun güzelliğine teslim olmak yakışır, alsa bizi dizlerine, kucağına Sultan Selim dediği bu beyitte Sultan Selim'e sonsuz teslimiyeti dile getirmektedir, onun karşısında insan bir çocuk gibi aciz kalır ve o ne isterse yapar demek istemektedir.

Rûh-ı pâk-i hazret-i Monlâ-yı Gâlib kıldı şâd

Şimdi vird-i rûz u şeb Sultân Selîm Handır bize (G.301/9)

Gâlib, ruhu temiz olan Hazre-i Monlayı mutlu etti, şimdi öğrenci olan gündüz ve gece bize Sultan Selim Han olmuştur. Selim Han'ın övüldüğü bu gazelde, insanların üzerine güneş gibi doğmasıyla gündüze, kusurları örtmesiyle geceye benzetilmiştir.

Cenâb-ı Han Selîm⁴³-i ma'delet-pîrâ ki devrinde

Yeniden başladı bu dîn ü devlet olmaga âbâd (T. 16/1)

Bu beyitte Şeyh Gâlib; Sultan Selim'in humbarahane'nin içine yaptırdığı kasr-ı hümayun için dinin ve devletin yeniden bayındır olmaya başladığını söyler.

Cenâb-ı Han Selîm-i kâr-fermâ-yı kerem-mu'tâd

Ki oldur himmet-adli yeniden eyleyen îcâd (T. 25/1)

⁴³ Diğer örnekler için bkz: K.9/11, K.10/8, K.12/17, K.13/20, K.14/28-30, K.16/6, K.17/19, K.18/16, K.20/13, K.21/9, K.22/19, K.28/1, T.1/36, T.2/31, T.3/7, T.4/6, T.5/1, T.6/10, T.7/1, T.8/1, T.9/1, T.10/1, T.11/1, T.12/1, T.13/1, T.14/1, T.15/8, T.17/1, T.18/1, T.19/1, T.20/1, T.21/9, T.22/1-9, T.23/1, T.24/1, T.25/8, T.26/1, T.27/1, T.28/1, T.29/1, T.34/15, T.36/11, T.37/12, T.38/20, T.39/2, T.40/23-35, T.44/1, T.61/1, T.74/1, TcB.4/2-6-8-10-12-14, TkB.1/9, M.2/29, Kt.32/2, Kt.40/2, B.1, B.8, B.10, B.11, B.28, B.67

Bu beyitte ise Şeyh Gâlib; Levend Çiftliğinde, asâkir-i cedit için yapılan mahallere söylediği tarihte, himmet ve adaleti 3. Selim'in yeniden, icat ettiğini anlatır.

Müceddid olduğu Sultân Selîm'in dîn ü dünyâyâ

Nümâyandır bu nev-pûşîdesinden kâbr-i Monlâya (TcB. 4/4)

Bu beyitte ise Sultan Selim müceddid sıfatıyla yenilikçi, reformlar yapan birisi olarak anılmıştır. Mevlana'nın sandukasının üzerine örtülmek için yaptırdığı süslü örtü yani puşidesiyle din ve dünyaya yenilikler yapmaya gelen bir sultan olduğu söylenmektedir.

Vermiş mi kimse mülke bu rütbe hayât-ı nev

Sultân Selîm-i sâlis-i Osmâniyân gibi (K.11/24)

Şair burada, kimsenin Sultan 3. Selim kadar, ülkeye (Osmanlı Devleti'ne) yeni hayat vermediğini, yeni düşünceler ortaya koymadığını dile getirmektedir.

Bana Sultân Selîm- kâm-ver kâm-ı cihân verdi

Bütün dünyaya değer bir genc-i hâs u râygân verdi (K.15/1)

Şair, bu beyitte kendisine Cevri hattıyla bir Mesnevi nüshası hediye eden, bütün isteklerin sultanı olan Sultan 3. Selim'e övgüde bulunarak kendisine dünyalara değer özel bir hazine verdiğini dile getirmektedir.

Bu şân-ı kevkeble bir de gördüm hâke yüz sürdü

Meğer takbîle gelmiş dâmen-i sultân-ı İslâmı (K.16/5)

Şair burada, Sultan 3. Selim'in giydiği yıldız desenli elbiseyi, yere sürülünce (hâke yüz sürmek deyiimi burada saygıyı ifade etmektedir), sanki yıldızların onun eteğini öpmeye gelmiş gibidir diyerek ona olan saygıyı ve sevgiyi ifade etmektedir.

2.16.5. Sultan 4. Murad

Bağdat fatihidir. Sultan I. Ahmed'in ve Kösem Sultan'ın oğlu olarak dünyaya geldi. Ağabeyi II. Osman'ın Yedikule zindanlarında bir grup isyancı tarafından öldürülmesi üzerine amcası I. Mustafa tahta geçmişti. Akli dengesi bozuk olan amcası I. Mustafa'nın yerine 11 yaşındaki IV. Murad padişah yapıldı. IV. Murad'ın devrinde Nef'i, Lagari Hasan Çelebi, Evliya Çelebi, Şeyhülislam Yahya gibi kişiler yaşamıştır. Şair Nef'i hicivleriyle ünlü dîvân şairidir, döneminin devlet adamlarını çarpık düzenini hicvetmektedir. Bundan dolayı IV. Murad'ın emriyle 1635 yılında boğdurularak idam edilmiştir. Oldukça sert, disiplinli bir kişiliği olan IV. Murad, emirlerinin kesin olarak yerine getirilmesini bekler ve verdiği emirlerin uygulanışını takip ederdi (Yılmaz, 2020: 177-183).

Nükte-pîra vü tüfenk-endâz ü hem şîrîn-süvâr

Ermemişdi Hak bu kim bu menzîle Sultân Murâd (T.8/8)

Düzenleyici sözleri olan, tüfek atan ve hem sevimli bir ata binendir. Allah'ın bu konak yerine onun gibi bir Sultan Murad gelmemiştir.

2.16.6. Sultan 4. Mustafa

29. Osmanlı padişahı ve 108. İslam halifesidir. Babası I. Abdülhamid annesi Ayşe Sineperver Sultan'dır. Kabakçı Mustafa İsyanı sonunda tahttan indirilen amcâzadesi Sultan III. Selim'in yerine, 29 Mayıs 1807 günü tahta çıktığında 28 yaşındaydı. Saltanatı döneminde imparatorluk iç karışıklıklar ile çalkalandı. II. Mahmud, yeniçerilerin onu tekrar tahta geçirmek istemesinden endişe duyarak kardeşi IV. Mustafa'yı 17 Kasım 1808 tarihinde boğdurttu (tr.wikipedia.org).

Sulb-i şâh Abdülhamîd Hândan yine

Geldi bir şeh-zâde-i vâlâ-mekân

Hâtif-i gayba suâl etdim anın

Tâm târîhin çi târîh ü çi tâm

Çün ezân-ı aşk erdi gûşuma

Bu nidâ el-Mustafâ hayrül-enâm (T.66/3)

Şair, sultan I. Abdulhamit'in oğlu şehzade Mustafa'nın doğumuna tarih düşürmek için gaybdan haber veren meleğe soru sorduğunu ve bu doğrultuda onun doğumuna tam bir tarih düşürdüğünü ifade etmektedir.

2.16.7. Süleyman Han

Trabzon'da dünyaya geldi. Babası Yavuz sultan Selim, annesi Hafsa Sultan'dır. Batı'da Muhteşem Süleyman, Doğu'da ise adaletli yönetimine atfen Kanunî Sultan Süleyman olarak da bilinmektedir. 46 yıl padişahlık yapmıştır. I. Süleyman 1520 yılında, babası I. Selim'in ölümünün ardından tahta çıktı. Batılı çağdaşları onu Muhteşem veya Büyük Türk lakaplarıyla anmıştır. Kendisinden önceki dokuz Osmanlı Padişahı tarafından verilen tüm kararları topladı. Şeyhülislam Ebussuud Efendi tarafından desteklendi. I. Süleyman'ın saltanatı döneminde yetişen başlıca şairler arasında Fuzûlî, Bâki, Pir Sultan Abdal ve Bağdatlı Ruhi gösterilmektedir. Osmanlı kütüphane kültüründe etkisi olan önemli bir padişaktır. Döneminde çok sayıda medrese kurulmuştur. Süleymaniye Medreseleri açmıştır. Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Süleyman'ın bir de Dîvânı vardır (Emecen, 2010: 62-74).

Çıkıp kânûn-ı devlet perdeden olmuşdu bî-âhenk

Şifâ-sâz oldu ihyâ eyledi Sultân Süleymânı⁴⁴ (T.2/22)

Devletin kanunu perdeden çıkıp ahenksiz olmuştu, şifa verip diriltti Sultan Süleyman. Sultan Süleyman'ın kanunlar sayesinde daha güçlenmesi, büyük bir hükümdar olması anlatılmak istenmiştir.

Yerini tutdu Han Süleymân'ın

Târzın ihyaya hâstkâr oldu (T.17/5)

Süleyman Han'ın tarzının ülkeyi diriltmeye talip olması anlatılmıştır.

⁴⁴ Diğer örnekler için bkz: TcB.4/3-5

Müeyyed pâdişahdır devletin sâhip-zuhûrudur

Süleymân mülküne feyz-i kerâmetle kodı bünyâd (T.25/2)

O devletin teyit edilmiş, görünen sahibidir. Süleyman Han ülkesine feyzini kerametle esas koydu.

2.16.8. Yavuz Sultan Selim

Yavuz lakabıyla tanınan Osmanlı padişahıdır. Bir rivayete göre daha kuvvetli bir ihtimal olarak 875'te (1470) babası II. Bayezid'in sancak beyi olarak bulunduğu Amasya'da doğdu. Annesi Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun'dur. Osmanlı belgelerinde adı Selim Şah diye geçer. Ancak daha kendi döneminde sert mizacı, cesareti ve ataklığı sebebiyle "Yavuz" lakabıyla tanınmıştır. Kaynaklarda daha küçük yaşta iyi bir tahsil gördüğü ve babasının kendisine özel hoca tayin ettiği belirtilir. Şehzade Selim saltanatı sırasında bütün dikkatini Şah İsmâil üzerinde yoğunlaştırmıştır (Emecen, 2009: 407-414).

Bu taht-ı devlete üç dâne Şeh Selîm erdi

Biri gazûb u birisi halîm bî-zinhâr (K.14/30)

Bu devlerin tahtına üç tane Sultan Selim geldi. Biri öfkeli, biri yumuşak huylu biri de amansız.

Müceddid olduğu Sultân Selîm'in dîn ü dünyâyâ

Nümâyandır bu nev-pûşîdesinden kâbr-i Monlâya (Tercii Bend 4/2)

Sultan Selim'in din âleminde yenileyici olduğu Mevlana'nın kabrini onarmasından ve yeni örtüsünden belli olur.

2.17. Osmanlı Devleti Dışındaki Devlet Adamları

2.17.1. Cengiz Han

Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve ilk kağanıdır. Dünya tarihinin en büyük siyasi askerlerinden sayılmış, hiçbir savaşını kaybetmemiştir. Cengiz Han Yasası adı ile metinleştirilen kurallar ile işkenceyi yasaklayıp, zanaatkarlar, doktorlar,

belli bilgi becerisi olan eğitimli kişiler ve her dinden din adamlarına, hangi millettense olursa olsun aralarında bir ayırım yapılmaksızın saygı gösterilmesi ve vergiden muaf tutulmalarını kanunlaştırmıştır (Kafalı, 1993: 367-369).

Asıl adı Timuçin'dir. Dîvân şiirinde daha çok sahip olduğu topraklarla, saltanat gücüyle, yakıp yıkması, zulmü ve acımasızlığıyla anlatılır.

Neler yapsa gerek Cengîz-i şûr-engîz gamzen bak

Hârab âbâd-ı milk-i fitnede vîrâne kalmaz hîç (G.31/2)

Şeyh Gâlib beytinde sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan gamzesi için Cengiz Han benzetmesi yapmıştır. Sevgilinin gamzesi; süzgün bakışın gürültü koparan Cengiz'i şeklinde anılmıştır. Yani âşîğın gönül ülkesini yıkmış tıpkı Cengiz Han gibi savaştığı ülkeleri viraneye çevirmiştir.

2.17.2. Gaznevi Sultan Mahmud

Mahmud Gaznevî veya Gazneli Mahmud adlarıyla anılan Gazne devleti hükümdarıdır. Gazneli Mahmud, devletin kuzeyini güvence altına aldıktan sonra Hindistan'a, Putperestlerle mücadele ederek Müslümanlığı yaymak için 1001-1027 yılları arasında 17 sefer düzenlemiştir. Sultan Mahmud, hayatının büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçirmiş, özellikle Hindistan'a yaptığı seferler onu çok yormuş ve hastalanmasına sebep olmuştu. Doktorların önerilerine rağmen hiç dinlenmiyor ve bir hükümdarın yapması gereken vazifeleri yerine getiriyordu. Genellikle tarihçiler, Sultan Mahmut'un verem hastalığından öldüğünü kabul ederler (tr.wikipedia.org).

Devrinde şairlere ve şiire büyük ilgi göstermiştir. Öyle ki Firdevsi onun isteğiyle Şeh-name'yi yazmıştır. Gazneli Mahmut Dîvân şiirinde cömertliği, sözünde durması, dindarlığı, yardımseverliği, adaleti gibi özellikleriyle geçer.

Şey Gâlib Dîvânında 8 tane hikâye vardır ve bunlardan birisi Gazneli Mahmut ve pir arasında geçen olaydır.

Hikâyede Sultan Mahmud'un ismi bir yerde anılır. Hikâye Gaznevi Mahmud'un altın ve incilerle işlenmiş sarayından etrafı izlediği aşağıdaki beyitle başlar.

Ki şâh-ı Gaznevî Sultân Mahmûd

Ederken mülk-i dehri garka-i cûd (Mesnevi 5/2)

Şeyh Gâlib'in Gaznelilerin padişahı Sultan Mahmut eder dünyaya cömertlik dediği bu mesnevi de Sultan Mahmut'un cömert, eli açık olmasına dikkat çekmiştir.

2.17.3. Hüseyin Baykara

Herat'ta doğdu. Hem annesi Fîrûze Begüm hem babası Mirza Mansûr tarafından Timur'un soyundandır. Yedi yaşında iken kaybettiği babası, daha önce kardeşi Şâhruh tarafından mağlûp edilip yetkisiz bırakıldığı için Hüseyin saltanattan mahrum, fakat asil aile ortamında dedesi Baykara'nın yanında yetişti. Bundan dolayı Hüseyin-i Baykara diye meşhur oldu. En büyük rakibi olan Uzun Hasan'ın Osmanlılar'la mücadele etmesi Horasan bölgesindeki hâkimiyetini kolaylaştırdı (Algar-Alparslan, 1998: 530-532 a).

Cesur bir savaşçı olan Hüseyin Baykara Horasan ve civarında otuz yedi yıl parlak bir saltanat sürmüş, bu süre zarfında sanata ve sanatçılara büyük önem vermiştir. Şairler, ressam ve tarihçilerin de aralarında bulunduğu pek çok ilim adamını himaye etmiş, Herat'ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir. Onun himaye ettiği âlimlerin başında çocukluk arkadaşı, daha sonra Dîvân beyi nişancısı ve nedimi olan Ali Şîr Nevâî ile ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahman-ı Câmî ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi gelmektedir. Hüseyin Baykara'nın himayesinde Ali Şîr Nevâî, Molla Câmî, Gulâm Şâdî ve daha pek çok sanatkârın çalışmaları sonucu mûsikide önemli bir yeri olan "Herat mûsiki okulu" doğmuştur. Hüseyin Baykara Hüseyinî mahlasıyla Çağatayca ve Farsça şiirler yazmıştır. Ali Şîr Nevâî gibi Çağatay dili ve edebiyatının klasik seviyeye ulaşmasında önemli rol oynayan Hüseyin Baykara'nın bu şiirleri devrinde şairlerin beğenisini kazanmıştır (Algar-Alparslan, 1998: 530-532 b).

Hüseyin- Baykara bahş etmemişdi Monlâ Câmiye

Bana ol kâmi kim bu hüsrev-i sâhib-kırân verdi (K.15/11)

Bu beyitte bana o arzuyu bu güç sahibinin padişahı verdi denilerek 3. Selim övülmüş, böyle bir hürmeti Hüseyin Baykara Molla Cami'ye bahşetmemiştir denilmiştir.

Bugüne lutfu kim ben gördüm asla görmemişlerdi

Kızıl Arslan u Sultân Baykara'dan Gencevi Câmî (K.16/14)

Şeyh Gâlib'in Sultan 3. Selim'i övdüğü bu kasidede senin böyle iyilik yapan bir insan olduğunu ben senden gördüm; böyle iyilikleri Molla Cami ne Kızıl Arslan'dan ne de Hüseyin Baykara'dan görmemiştir denilmektedir.

Keremler kim senin devrinde gördü Gâlib-i nâçâr

Hüseyin-i Baykara'dan görmedi Câmî gibi yektâ (T.1/30)

Beyitte çaresiz Gâlib'in böyle bir cömertliği sadece senin (3.Selim) devrinde gördüğü Molla Cami'nin böyle eşi, benzeri olmayan bir cömertliği Hüseyin Baykara'dan bile görmediği dile getirilmiştir. Hüseyin Baykara sanata büyük önem vermesi, Molla Cami gibi büyük bir şairi himayesine almasıyla anılmıştır.

2.17.4. İskender

Dîvân edebiyatımızın hemen her alanına girmiş tarihi-efsanevi bir şahsiyet olan İskender, Kur'an'da da kıssası anlatılan peygamber olup olmadığı konusunda tartışmaları süren Zü'l-Karneyn, Yunan tarihinde ismi geçen Büyük İskender ve bunların karışımıyla ortaya çıkan ab-ı hayatı arayan İskender olmak üzere üç farklı kimliğiyle karşımıza çıkar. Dîvân şiirimizde anılan İskender, Zülkarneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir kişi olup bunların ayrımı neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu karışıklığın en büyük sebebi ise Büyük İskender'in İran'ı fethidir (Pala, 2002: 249-250 a).

Dîvân şiirinde adı çok anılan, Hızır'la birlikte ab-ı hayatı bulmak için karanlıklar diyarına giden, Hızır'ın bu suyu içmesine rağmen kendisi bu suyu içmeyen İskender mevhum bir kimsedir ve Zülkarneyn ile Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyettir (Pala, 2002: 249-250 b).

İslami kaynaklarda İskernder; kâh İskender-i Yunani kâh Zülkarneyn olarak anılır. Bu anlatılarda geçen İskender, hak davası güden, Allah yolunda seferler düzenleyen, hikmet sahibi bir kimsedir. İslami kaynaklarda geçen İskender, ayrıca Yecüc Mecüc kavminin saldırılarına karşı insanları korumak için yaptırmış olduğu Sedd-i İskender ile de bilinir (Pala, 2002: 249-250 c).

İskender dîvân şiirinde ab-ı hayatı araması kadar, yeryüzü imparatorluğu kurmuş, tarihin kaydettiği büyük bir imparator olarak da geçer. İskender’le birlikte adı geçen diğer bir efsanevi unsur ise ayine-i İskender’dir. Yine adı bu kadar sık geçen İskender’le ilgili en iyi bilgiler İskender-name’lerde geçer (Pala, 2002: 249-250 d).

Dîvân şiirinde en çok kullanılan şahıslardandır. Yenilmez bir kahraman, dünyayı dolaşan bir hükümdar olması, Hızır’la birlikte ab-ı hayatı araması, dünya üzerine büyük bir ayna yaptırması onun şairler tarafından üzerinde en çok durduğu konulardır (Pala, 2002: 249-250 e).

Kâhrâman-ı dîv-bend-i rûzgâr

Cem-haşem İskender-i Dârâ-kecîm (T.10/2)

Sultan Selim’in övüldüğü bu tarih beytinde Sultan Selim; Zamanın büyük Kahraman’ına, Cem’e, İskender’e ve Dara’ya benzetilmiştir.

Henüz ol Hızır-ı vaktın himmetiyle rûh-ı İskender

Bulup âb-ı hayat-ı içdi bir peymâne aşk olsun (T.13/4)

İskender’in ruhu henüz o Hızır’ın zamanının kuvvetliyle ölümsüzlük suyunu bulup içmiş, şarap bardağına aşk olsun. İskender ve Hızır birlikte ab-ı hayatı aramaları münasebetiyle şiirde kullanılmıştır.

Sorsan İskender⁴⁵ ile farkın eger

O pîyâdeydi bu süvârîdir (T.15/11)

Şeyh Gâlib bu beytinde Sultan Selim ile İskender’i karşılaştırmış; İskender’i yürüyen bir askere, Sultan Selim’i atlı askere benzetmektedir.

Bu kulzüm-i aşkın eyleyemezdi akli ihâta mevcelerin

Sîkender açaydı keştî-i câm üstüne yelken âyîneden (G.251/5)

⁴⁵ Diğer örnekler için bkz: K.7/16, K.17/20, T.37/11, G.108/12, G.259/6

Beyitte Gâlib, İskender, kadeh gemisinin üstüne yelken aynası açsaydı aşk denizinin dalgalarını akıl alamazdı demektedir. Rivayete İskender İskenderiye şehrini kurduğunda fenerin üstüne büyük bir ayna yaptırarak İskenderiye'ye gelen gemiler daha bir aylık yolda iken bu ayna sayesinde görülebilmekte ve tehlike durumunda erkenden önlem alınabilmekteymiş. Dîvân edebiyatında ise bu ayna kâmil insanın gönlünü temsil eder.

Kurdugu asker-i tertîb-i umûr-ı mülkü

Görmedi hâbda İskender-i Yunânî zâd (T.40/30)

Şeyh Gâlib, Sultan Selim'in ülkesinde kurduğu askeri alandaki düzenlemeyle ilgili işleri Yunanlı İskender'in rüyasında bile görmediğini söyleyerek Sultan Selim'in ülkesini bayındır hale getirmesini İskender'in icraatlarıyla karşılaştırmıştır.

2.17.5. Kızıl Arslan

Adı Osman, lakabı Muzafferüddin, unvanı Kızılarslan olup İldenizliler hânedanının kurucusu Şemseddin İldeniz'in oğludur. Adil, iyiliksever, dirayetli bir insandır. Şairleri himayesi altına almış, birçok şair ona kaside yazmıştır (Sümer, 2002: 544).

Esbâb-ı ihtîşâmının olmâz beyânı kim

Sekbânı var derinde Kızıl Arslan gibi (K.11/26)

Sultan 3. Selim'in övüldüğü bu beyitte onun büyüklüğünün gerekçesini söylemek pek mümkün değildir demiş ve yeniçeri ocağına bağlı bir sınıf olan sekban sınıfını Kızıl Arslan'a benzeterek Kızıl Arslan gibi bir ordusu vardır demiştir.

Bugüne lutfu kim ben gördüm asla görmemişlerdi

Kızıl Arslan u Sultân Baykara'dan Gencevi Câmî (K.16/14)

Yine 3. Selim'in övüldüğü bu kasidede onun iyiliklerini ben görmüştüm benden önce kimse görmemişti denilerek onun bu iyiliklerinin benzerlerini Molla Cami ne Kızıl Arslan'dan ne de Hüseyin Baykara'dan görmediği söylenmektedir.

2.17.6. Sebüktingin

Gazneliler hanedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Alp Tegin'in himayesinde hızla yükselmiş ve önemli görevlerde çalışmıştır. Sebük Tegin, devletin başına geçtikten kısa bir süre sonra Türk hâkimiyetini Gazne'den Doğu Afganistan'daki Zâbülistan bölgesine kadar genişletmiştir (Merçil, 2009: 262-263).

Sebüktingin-i sebük-senge eylemem teşbîh

O kâh-ı münkalibu'l-kalb idi bu kûh-ı vakâr (K.14/37)

Şeyh Gâlib'in Sultan Selim'i övdüğü bu kasidede Sultan Selim'i hafif taşlı Sebüktingin'e benzetemeyeceğini söyleyerek, padişahın bir vakar dağı olduğunu, Sebüktingin'in ise değişen bir saman olduğunu dile getirmiştir.

2.17.7. Yezid

Emevilerin 2. Halifesidir. Emevî Hanedanı'nın kurucusu ve birinci Emevî halifesi olan Muâviye bin Ebu Süfyan'ın oğlu olarak Şam'da Dünya'ya geldi. Yezîd bedevî hayatının şartlarına göre büyüdü. Ata binme ve silâh kullanmada maharet kazandı, fasih Arapça'yı öğrendi. Bu arada içki ve eğlence dünyasını tanıdı. Yarış atları ve av köpekleri edindi, şiirle meşgul oldu. Çocukluğunu annesiyle geçiren Yezîd, ondan şiir ve edebiyat zevki aldı. Gençliklerinde içki ve eğlenceyi çok seven, edebiyata düşkün, hazzcılığı benimsemiş kimsedir (Kılıç, 2013: 513-514).

Avân-ı Yezîd'in hele hasmâniyiz el-hak

La'net-keş-i îmân-ı dil ü cânıyız el-hak

Bu ma'rekenin Sâm u Nerîmânıyız el-hak

Evlâd-ı Hüseyin kul kurbânıyız el-hak (Müseddes 3/7)

Gerçekten Yezid'in zamanını bitirmek için kesin kararlıyız. Lanet eden insanların gönüllerindeki iman ve canıyız. Bu savaş meydanının Sâm ve Nerîmânıyız. Hüseyin'in evlatlarının kulu ve kurbanıyız, diyerek Yezid zamanında yapılan zulümleri bitirmek istediğini dile getirmiştir.

2.18. Hanım Sultanlar

2.18.1. Beyhan Sultan

Osmanlı padişahı III. Mustafa'nın kızı, III. Selim ile Hatice Sultan'ın kız kardeşidir. Beyhan Sultan, kardeşi III. Selim ve amcası Abdülhamid'den çok sayıda mukata'as aldı. Zengin bir prenesti, Boğaz'da (Beşiktaş, Arnavutköy) iki saraya sahipti. Lale Devri eğlencelerinin mekânlarından biri olan Eski Çırağan Sarayı da kendisine verildi. 1801'de İstanbul'un Kuruçeşme mahallesine kendi adına bir çeşme yaptırdı. 1804 yılında Akıntıburnu'nun kıyısına kendi adına bir çeşme yaptırdı. Beyhan Sultan, kardeşi Selim ve kız kardeşi Hatice Sultan'ın sanata büyük bir hevesleri vardı. Hem Beyhan hem de Selim, muhtemelen bir çağın büyük şairi ve onun patronlarıydı. Beyhan Sultan, 7 Kasım 1824'te elli sekiz yaşında ölmüş ve Eyüp'te bulunan Mihrişah Sultan'ın türbesine defnedilmiştir (tr.wikipedia.org).

Hâsılı bir sözle mümkindir her evsâfin edâ

Sâhibi Beyhân Sultândır⁴⁶ ne lâzım ân u în (T.37/11)

Beyhan Sultan'ın bir sözle bütün borçlarını ödemesi onun sıfatlarından biri olduğu anlatılmak istenmiştir.

Târh ede resmi çün Hazret-i Beyhân Sultân

Ne kadar medh ü senâ eylesem ahrâdır bu (T.35/19)

Beyitte, Beyhan Sultan bu resmi düzenleyip, tertip ettiği için onu ne kadar övsem ve methetsem ancak layık olurum diyerek Şeyh Gâlib Beyhan Sultan'ın faaliyetlerinden dolayı ona olan minnetini dile getiriyor.

Sultân lafzı Hâzret-i Beyhâna yâraşır

Kim ceyb-i lutfu kıldı zer-i nâbı selsebîl (K.19/18)

⁴⁶ Diğer örnekler için bkz: K.20/12, T.34/14-27, T.35/19, T.38/1, TcB.6/2-4-6-8-10-12,

Şair burada sultan kelimesinin ancak Beyhan Sultan'a yakıştığını dile getirerek, katıksız altını cennet suyuna(selsebile) benzeterek, Beyhan Sultan'ın lütuf cebinin katıksız altını su gibi dağıttığını söylemiş Beyhan Sultan'ı cömertlik yönüyle övmüştür.

Hâzret-i hâher-i cihândârî

Yanî Beyhân Sultân o hûr-nijâd (K.22/22)

Beyitte cihanı ele geçiren padişahın kız kardeşi Beyhan Sultan'dır yani o güneş soyundandır, diyerek 3. Selim güneşe benzetilmiş ve Beyhan Sultan da o soydandır denilerek anılmıştır.

2.18.2. Mihr-şah Sultan

Mihrişah Valide Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Valide Sultanı, Osmanlı Padişahı III. Selim'in annesi ve III. Mustafa'nın eşidir. Oğlunun saltanatı sırasında 1805 yılında öldü ve Eyüpsultan'da 1792 yılında yaptırılan Mihrişah Valide Sultan Türbesi'ne defnedildi (tr.wikipedia.org).

Dîvânda Valide Sultan olarak da geçmektedir.

Cenâb-ı vâlide Sultân-ı mâh-efser Mihir-şâhın⁴⁷

Sâbâhu'l-hayrdır envâr-ı ihsânı nüh-eyvâna (T.14/1)

Aynı tacı Mihrşah Sultan iyiliklerinin nurları dokuz köşke sabahın hayrıdır, denilen beyitte Mihrşah Sultan övülmüştür.

Cenâb-ı Vâlide Sultân Mihr şâh-i felek-mesned

Ki oldur mâder-i Sultân Selîm ma'delet-mevfûr (T.28/1)

⁴⁷ Diğer örnekler için bkz: T.28/13, T.29/7, T.30/1-7, T.31/1-2, T.32/1-4, T.33/1-2, T.39/10, B.12, B.13, B.14, B.16

Gökyüzünün derecesi Valide Sultan ki o adaleti tam olan Sultan Selim'in annesidir.

2.19. Şeyhler

2.19.1. Abdulhalim Dede

İstanbul'da doğdu. Doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl adı Abdülhalim'dir. Şeyh Abdulhalim Neyyir Dede olarak tanındı. Henüz çok genç iken Şeyh Gâlib'in hizmetine girdi. Girdiği çileden 1210/1795-96 yılında çıkarak dede oldu. Yenişehir Mevlevihânesi şeyhi oldu. Bilgili, hünerli bir dervıştır. Sözleri sağlam, şiirleri renklidir (Kesik, 2020).

Nûr-ı ayn-ı marifet Abdul-halîm-i pâk-zât

Kim odur hurşîd-i manâya nazâr-gâh-ı safâ (T.64/1)

Zatı parlak olan Abdulhalim Dede'nin marifeti parlak gözündedir. Mana güneşine ve saflığa bakılan yer odur, diyerek onun bilgili yönünü anlatmak istemiştir.

2.19.2. Celaleddin Ergun Çelebi

Kütahya'da doğdu. Konya'da Şems makamında yedi terkli Şemsî tac giyerek hilâfet alan Ergun Çelebi, bir süre sonra Kütahya'da İmâdüddin Hezâr tarafından yaptırılan mevlevîhânenin ilk postnişini oldu. Uzun müddet şeyhlik yaptıktan sonra burada öldü ve dergâhın hazîresine defnedildi. Mevlevîlik tarihinde önemli bir yeri olan Celâleddin Ergun hakkında, tarikatın ana biyografik eseri Ahmed Eflâkî'nin Menâkıbü'l-ârifin'inde herhangi bir bilginin bulunmaması dikkat çekici bir husustur. Sâkıb Dede Celâleddin Çelebi'yle ilgili birçok olay ve menkıbe anlatır (Özcan, 1993: 247-248).

Dîvânda Sakıb Dede'nin vefatına ilişkin bir tarihte ve bir gazelde adı geçer.

Hazret-i sultân Ergûn dergehin âbâd edip

Eyledi çil sâldan efzûn ders-i Mesnevî (T.48/2)

Hazreti Sultan Ergun dergâhını bayındır hale getirip kırk yıldan fazla Mesnevi'yi derslerde okuttu.

Feyz-i nigâhı cânibi-i Sâkibden almışam

Bedrüttarika Hazret-i Ergûna uymuşum (G.207/7)

İlimle bakmayı Sakıp tarafından almışım, Bedrüttarika Hazreti Ergun'a uymuşum.

2.19.3. Abdullah Efendi

1806 senesinde Konya Bozkır'ın Karacahisar köyünde doğmuştur. Seydişehir'e yerleşen Şeyh Abdullah Efendi, Seydişehir'in şimdi yıkılmış bulunan Büyük Medresesinde 36 yıl müderrislik yapmış, pek çok mana askeri yetiştirmiştir. Uzun yıllar Nakşibendi Şeyhi olarak çevresinde büyük saygı gören Şeyh Abdullah Efendi'nin ismi giderek Konya ili sınırlarını aşmış, uzak şehir ve kasabalardan şeyhi görmek üzere akın akın ziyaretçiler gelir olmuştur. Gönüller sultanı, hayırsever bir âlim olan Şeyh Hacı Abdullah Efendi, 26 Mart 1903 Perşembe günü 97 yaşındayken Seydişehir'de vefat etmiş, mezarı üzerine Sultan II. Abdülhamit Han'ın yardımı ile türbesi yaptırılmıştır (rahiask.com).

Etdi bu mesnede çok eyyâm irşâd-ı en'âm

Şeyh Abdullâh Efendi'den görüp âdâb ü râh (T.56/3)

Bu makamda günler Şeyh Abdullah Efendi'den adap ve yol görüp yaratılmışlara yol gösterdi.

2.19.4. Abdülkadir-i Geylani

470'te (1077) Hazar denizinin güneybatısındaki Gılân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Küçük yaşta babasını kaybeden Abdülkâdir, annesinin yanında ve dedesi Savmaî'nin himayesinde büyüdü. Kendisi on yaşında mektebe gidip gelirken melekler tarafından korunduğuna inanırdı. Kısa zamanda usul, fûrû ve mezhepler konusunda geniş bilgi sahibi oldu. Abdülkâdir-i Geylânî, Bağdat'a gittiği zaman mensup olduğu Şâfî mezhebini bırakarak mizacına daha uygun gelen Hanbelî

mezhebine girmiş, bununla birlikte hayatının sonuna kadar her iki mezhebe göre fetva vermiştir. Abdülkâdir-i Geylânî'nin tasavvufu, şeriata ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı kalma esasına dayanır. O, her an Kur'an ve hadislerle uygun hareket etmeyi şart koşar (Uludağ, 1988: 234-239).

Hânkâh-ı hazret-i sultân Eşrefzâdenin

Etsem iksîr-i gubârıyla dü-çeşmim iktihâl

Ben de Es'ad Eşrefî altun ederdim nâmımı

Şeyh Abdülkâdir etse bir nigâh-ı bâ-kemâl (Kıt'a 8)

Sultan Eşrefzâdenin misafirhanesinde tozun iksiriyle iki gözüme sürme çeksem ve Şeyh Abdülkadir olgunlukla bir bakış etse ben de Esad Eşref gibi namımı altın ederdim.

2.19.5. Gümüş Dede

Mevlevîyye tarikatı şeyhlerinden âlim bir zat olup, Bursalıdır. Bursa Mevlevihanesinin şeyhi iken 1115 yılında vefat etmiştir. Şeyhi mahlaslı şiirleri vardır. Küçük yaşta babasını kaybettiğinden manevî sülukünü Niyazi Mısırî Hazretleri'nden tamamlamıştır. Eserleri: Câmiu'l-Kelim (Tasavvufu ilgilidir). Sülûknâme-i Tarîkat-ı Mevleviyye, Şerh-ü Behâiyye. (Bu eser hesap ilmine aittir.) Coğrafyaya dair bir risale, Eserlerinin tamamı basılmamıştır (evliyalarımız.com).

Pîr-i tarîk-i fakr u fenâ Şeyh-i Kâdiri

Ol kim cihân Gümüş Dede bilmişdi zâtını (T.54/1)

Fakirlik ve yokluk yolunun piri, kuvvetli şeyh, Gümüş Dede bilmişti kendisini.

Târîh-i rihletini mevâlîd okur ayân

Kâl eyledi Gümüş Dede nakd-i hayâtını (T.54/5)

Göçme tarihini, doğum vaktini ileri gelenler okur, Gümüş Dede hayat sermayesini sürdürdü.

2.19.6. Hacı Ömer Baba

Elazığ'ın Harput'a bağlı Mürü köyünde doğmuştur. Erzincan'da askerlik görevini yaparken o zaman bir askerî teşkilât olan Kır Serdarları'nın başına reis olur. Elazığ ve çevresinde güzel huyu, takvası ve kerametleriyle halkı irşadda bulunan Hacı Ömer Hüdai Baba Hazretlerinin sohbetine Hızır Aleyhisselam da iştirak edermiş. Ömer Hüdâi Baba Hazretleri'nin "Hüdâi" mahlasıyla arifane ve Âşık ane söylediği şiirler pek meşhurdur. Müridanından Muharrem Hilmi Efendi, Hz. Şeyh'in şiirlerini "Dîvân-ı Hüdâi" ismiyle bir araya toplamıştır. Türbe Mollakendi beldesi Güntaşı köyündedir (evliyalar.net).

Şeyh Gâlib Dîvânında ise ölümüne ilişkin bir tarih yer almaktadır.

Hâcî Ömer Baba ki bu gülşende niçe sâl (T.58/1)

Olmuşdu feyz-i pîrle hem-hâlet-i sabâ

Hacı Ömer Baba bu gül bahçesinde kaç yıl pirlerin ilmiyle saba rüzgârıyla aynı halde olmuştu.

Lâ-büd gelir bu mısra-ı târîh fevtine (T.58/4)

Kıldı diyâr-ı câne seyâhat Ömer Baba

Şeyh Gâlib, şüphesiz bu mısra vefatına tarih gelir, Ömer Baba ruhlar âlemine seyahat etti, diyerek Ömer Baba'nın ölümüne tarih düşmüştür.

2.19.7. Halis Ahmed Dede

Asıl adı Ahmed olan Hâlis Efendi, Mevlevî büyüklerinden Sâkîb Mustafa Dede'nin oğludur. Annesi ise Halime'dir. Babasının yanında yetişmiş olmalıdır. Sâkîb Dede, Dîvân şiirinde Nâbî'nin temsilciliğini yaptığı hikemî tarza uyan şiirleriyle de dikkat çeker. Tamamı nasihat ve hikmetli söyleyişe ayrılmış şiirleri bulunduğu gibi değişik konuları ele aldığı şiirlerinin pek çoğunda da öğüt vermekten kendini alamaz.

Onun vefatı üzerine Kütahya'da, Erguniyye Mevlevîhanesi şeyhi oldu ve 45 seneden fazla burada şeyhlik yapmıştır (Arı, 2009: 4-5).

Şeyh Gâlib vefatına ilişkin bir tarih yazmıştır.

Hâlis Ahmed Dede ol kâmil-i Sâkib-zâde

Kıldı bu mesnedi çil sâldan efzûn me'men (T.40/1)

O Sakıp Mustafa Dede'nin soyundan kemale ermiş, Halis Ahmet Dede, bu makamı kırk seneden çok emin bir yer kıldı. Beyitte anlatılmak istenen kırk seneden fazla Erguniye Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapması ve burayı güvenilir bir yer haline getirmesidir.

Şeş cihetden gelir âvâz-ı teessüf Gâlib

Nakd-i hâlis gibi Ahmed Dede çıkdı elden (T.40/7)

Altı taraftan gelir Gâlib acımanın sesi, Ahmet Dede temiz peşin para gibi çıktı elden. Yine bu beyitte de Ahmet Dede'nin vefatı anlatılmıştır.

2.19.8. Şeyh Ahmed

Hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

Oglu Şeyh Ahmed-i sâhib-hâlin

Gitdi bir koçdu behište vâ-hayf (T.71/2)

Her hale sahip Şeyh Ahmet, koç gibiydi gitti cennete eyvah. Şeyh Gâlib, Şeyh Ahmet'in vefatına tarih düşürmüştür.

2.19.9. Şeyh Arif Efendi

Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Mustafa Siyâhî Dede'nin oğludur. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Ârif Dede ve Şeyh Ârif Efendi olarak bilinmektedir. Önce Mısır (Kahire) Mevlevihanesi şeyhi olan şair, babasının ölümünden sonra Lefkoşa Mevlevihanesi şeyhliğine getirildi. 1726'da öldü. Mezarı Kıbrıs'tadır (Derman, 1991: 364).

Dîvânda vefatına ilişkin bir tarih yer almakadır.

Merd-i sâhib-hâl-i Ârif-nâm idi

Kadr ü şânı şöhre-i eyyâm idi (T.51/8)

Arif Efendi'nin namı mert olması idi, kıymetli ve şanlı zamanlarda yaşamış idi, diyerek döneminde ünlü olması anlatılmıştır.

2.19.10. Şeyh Ebubekir Çelebi Efendi

1705 yılında Kütahya'da doğdu. Kütahya'nın Köprüviran (Köprüören) köyünde medfun Pîr Baba Sultân-ı Horasânî'nin neslinden gelen babası Seyyid Ahmed Efendi, Halvetî şeyhi Bahşî Efendi'nin halifesidir. Yenikapı Mevlevîhânesi'nde yaklaşık otuz yıl şeyhlik yapmıştır. Seyyid Ebû Bekir Dede'nin Yenikapı Mevlevîhânesi'ne postnişin tayin edilmesinden tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar (1925) yaklaşık 180 yıl bu dergâhın şeyhliği onun soyundan gelenler tarafından yürütülmüştür. Şeyh Gâlib'in terbiyesinde önemli katkılarda bulunmuştur (Küçük, 2009: 58).

Kerâmet menbaı Monlâ-yı Rûmun nesl-i pâkinden

Cenâb-ı Şeyh es-seyyid Ebû Bekr ol şeh-i ma'nâ (T.50/1)

Hazreti Mevlana'nın temiz soyundan lütuf ederek çıktı, Şeyh Ebubekir Çelebi Efendi. Mevlana'nın soyundan gelmesi, Mevlevî olması ve Yenikapı Mevlevihanesinde şeyh olması gibi özellikleri anlatılmıştır.

O şâhın böyle yazdı rihlet-i târîhini Gâlib

Ebû Bekr ibn-i Monlâ etdi azm-i âlem-i alâ (T.50/8)

Şeyh Gâlib, Ebubekir Efendi'nin vefatına bu beyitle tarih düşürmüştür.

2.19.11. Şeyh Hüseyin Efendi

Aşçıbaşıdır. Gâlib'in Mevleviliğin usul ve esaslarını ondan öğrendiği hocasıdır. Ayrıca Farsçayı da ondan öğrenmiştir (Kalkışım, 2013: 128).

Mesned-nişîn-i matbâh-ı Monlâ-yı Rûm olan

Yanî Hüseyin Efendi o pür-kadr ü itibâr (T.43/1)

Mutfakta oturanların en yüksek dereceli olanı yani Hüseyin Efendi çok değerli ve itibarlıdır, diyen Şeyh Gâlib hocasını Mevlana'ya benzetmiştir.

Cenâb-ı Şeyh Hüseyin aşçıbaşı-ı dergâh

Ki eylemişdi nice sâl hizmet-i merdân (T.52/1)

Dergâhta aşçıbaşı olan Hüseyin Efendi çok yıl mert hizmetler eylemiştir.

2.19.12. Şeyh İsa Efendi

Hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır. Dîvânda vefatına ilişkin bir tarih yer almaktadır.

Medd-i âhiyle sebak-hânân ders-i sohbet-i

Dediler târîh-i fevtin hâce Îsâ gitdi âh T.56/7)

Ders okuyanlar sohbet dersinde vefatına ilişkin dediler Hoca İsa Efendi gitti ah.

2.19.13. Şeyh Muhammed Efendi

1831 yılında Karacahisar Köyü'nde doğdu. Babası ile birlikte Hocaköy'e hicret etti ve orada babası, Memiş Efendi'nin rahle-i tedrisinde yetişti. Babasının vefatından sonra 1279/1862 yılında Konya'ya yerleşti ve burada O'nun halifesi olarak Tarikat-ı Nakşibendiye-i Halidiye kolunu yaydı ve irşadlarda bulundu. Şeyh olan babası Memiş Efendi'ye intisap etmişti. Onun ölümünden sonra halifesi olarak irşad görevini yürüttü. Babası gibi kendisi de ılımlı ve geleneklere sıkı sıkıya bağlı, şer'î ölçülere son derece saygılı bir tasavvuf anlayışını benimsedi. Şeriatı kabuk, hakikati (tasavvufu) öz sayan anlayışa şiddetle karşı çıkarak öz ile kabuğun ayrı şeyler, şeriat ve hakikatin ise aynı olduğunu savundu (Koçkuzu, 1991: 458).

Morevî eş-şeyh Muhammed hazreti kim niçe sâl

Eylemişdi âsitân-ı pîrde ikrâm-ı zayf (T.53/1)

Şeyh Muhammet Efendi kaç yıl yaşlı payitahtta misafirlerine ikram eylemişti.

Gevher-i eşkiyle Gâlib yazdılar târîhini

Şeyh Muhammed çekdi cismin çilleye medfende hayf (T.53/5)

Gâlib cevher gözyaşıyla yazdılar tarihini, vücudu mezarda kırk gün zülüm çekti, diyerek vefatına tarih düşmüştür.

2.19.14. Şeyh Sakıp Mustafa

İzmir’de doğdu. Asıl adı Mustafa’dır. Şeyh Sâkîb Mustafa Dede olarak tanındı. Babasının adı İsmâîl Efendi’dir. Annesinin adı Hâlîme’dir. Muhyiddin Arabî’nin müridlerinden, Endülüs’ten İzmir’e göç eden bir mutasavvıfın soyundan geldiği rivayet edilmektedir. Nüktedan, herkesin saygı duyduğu züht sahibi bir kimseydi. Sâkîb Dede, uzun yıllar süren şeyhlik döneminde aralarında Seyyid Ebûbekir Dede ve Nutkî Ali Dede gibi önemli şahsiyetlerin de bulunduğu çok sayıda derviş yetiştirdi. Esrar Dede bunları “hânedân-ı Sâkîbiyye” diye adlandırmaktadır. Şeyh Gâlib ve Esrar Dede’nin övgü dolu ifadelerle andığı Sâkîb Dede, düzenli bir medrese tahsili gördükten sonra bilinçli bir şekilde Mevlevîliği kendine tarikat olarak seçmiştir. Söylemiş olduğu “hizmet” redifli kasidesi devrinde çok beğenilmiş ve ondan bahseden kaynakların hemen hepsinde yer almıştır. Şiirleri çoğunlukla didaktik özellikler taşımaktadır (Arı, 2009: 4-5).

Şeyh Gâlib vefatına ilişkin bir tarih yazmıştır ve ayrıca iki gazelde de ismi geçmektedir.

Şeyh Sâkîp Mustafâ hazretleri ol pîr-i pâk

Râh-ı Mevlânâda Şems-i zâtın olmuş pertevi (T.48/1)

Şeyh Sakıp Mustafa hazretleri tertemiz, Mevlana’nın yolunda, Şems-i Tebrizi ona ışık saçmış, derken onun da Mevlevî olması ve Mevlana’nın izinde gitmesi anlatılmıştır.

Feyz-i nigâh-ı hazret-i Sâkîb'dan iste hâl

Sırrı anın muhît-i zuhûr u bütûn imiş (G.135/8)

Kudretine, bereketine göz atan Hazreti Sakîb'dan iste suret, onun meydana çıkmasının sırrı batın ilimler imiş. Onun sırrının Allah'tan aldığı bilgiler olduğu; Allah, peygamber yolunda olması anlatılmıştır.

Feyz-i nigâhı cânibi-i Sâkîbden almışam

Bedrüttarika Hazret-i Ergûna uymuşum (G.207/7)

İlim dolu bakışları Sakîb'tan aldım, Bedrüttariha Hazreti Ergun'a ise uydum, diyen Şeyh Gâlib ilim, irfan noktasında Sakîp Efendi'den feyizlendiğini anlatmak istemiştir.

2.20. Diğer Kişiler

2.20.1. Abdülaziz Efendi

1149'da (1736) İstanbul'da doğdu. İlköğreniminden sonra İstanbul medreselerinde tahsiline devam etti. Ardından tıp çalışmalarına yöneldi ve bu meslekte büyük başarı göstererek dikkati çekti. Arapça, Farsça, Latince, İtalyanca ve Fransızca bilen Abdülaziz Efendi, bilhassa tıp alanında yaptığı tercümelerle Batı'daki hekimlik çalışmalarını tanıtmış ve eserleriyle Türk hekimlik tarihinde önemli bir yer kazanmıştır. Ayrıca edebiyat ve mûsiki ile de meşgul olmuştur. Şiirlerini topladığı mürettep Dîvânı ve yaptığı bestelerle bu sahalardaki kudretini ortaya koymuştur. Mûsikide kimlerden faydalandığı bilinmemektedir. Zamanımıza sadece altı bestesinin notası ulaşabilmiştir (Erdemir-Özcan, 1988: 190-191).

Abdülazîz o meh-veş-i Sahnâf-zâdenin

Yazıldı levh-i ârızına Mushaf-ı cemâl (T.65/1)

Sahhafların oğlu o ay gibi güzel yüzlü Abdülaziz, yanağının üstüne yüzünün kitabı yazıldı.

2.20.2. Abdurrahman Bey

Hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamıştır.

Abd-ı Rahmân Beg ol melek-haslet

Rûhının ola âşiyânı behişt (T.59/1)

Şair Abdurrahman Bey'in vefatıyla ilgili olarak, yaratılışında bir melek gibi olan Abdurrahman Bey'in ruhunun yuvasının cennet olmasını temenni ediyor beytinde.

2.20.3. Bahaeddin Şah

1318 Buhara yakınlarında daha sonra Kasrıârîfân adını alacak olan Kasrıhindûvân köyünde doğdu. Hz. Peygamber'in neslinden olduğunu, dedeleri arasında İmam Ca'fer es-Sâdık'ın da bulunduğunu ileri süren rivayetler ihtiyatla karşılanmalıdır. Bahâeddin kurduğu tarikatın mensuplarınca özellikle Türkiye'de Şâh-ı Nakşibend unvanıyla tanınır (Algar, 1991: 458-460).

Hâcegân-ı Nakşibend içre bu âlî-himmeti

Mazhar-ı esrâr etmişdi Bahâeddin şâh (T.56/1)

Nakşibend hocaları içinde bu büyük Allah'a yönelme sırrını Bahaeddin Şah görünür kılmıştı.

2.20.4. Emine Hatun

Şeyh Gâlib'in annesidir. Mezar taşına oğlunun bir tarih kıt'ası hakkedilmiştir. Kabri Galata Mevlevihanesi'nin bahçesindeki "Hamuşan" isimli mezarlıktadır (Kalkışım, 2013: 12).

Vâlidem kim Emîne Hâtündür

Rûhu olsun nâim-i emne elîf (T.69/1)

Şeyh Gâlib; validem, annem Emine Hatun'dur, ruhu cennete aşına olsun, diyerek annesinin vefatına tarih düşmüştür.

2.20.5. Esrar Dede

Asıl adı Mehmed'dir. 1162'de (1749) İstanbul'da Sötlüce'de doğdu. Babası Mevlevî dervişlerinden Ahmed Bîzebân'dır. Çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Kaynaklarda Galata civarında oturduğu, iyi bir tahsil gördüğü, tasavvuf muhiti içinde yetiştiği, Arapça, Farsça, Rumca, Latince ve İtalyanca öğrendiği belirtilmektedir. Esrar Dede, Şeyh Gâlib'in 1205'te (1791) Galata Mevlevîhânesi şeyhi olduğu sıralarda Mevlevîliğe intisap etti. Şiirlerinde samimi, genellikle sade bir dil kullanan Esrar Dede Sâbit, Nâbî ve Fehîm'in tesiri altında kalmıştır. Şeyh Gâlib, Arzî Dede, Fasîh Dede gibi Mevlevî şairlerin şiirlerine nazîreler yazmış ve Mevlevî terimlerini başarıyla kullanmıştır. Esrar Dede nesirlerinde şiirine nisbetle daha ağdalı ve külfetli bir dil kullanmıştır. Şeyh Gâlib, Esrar Dede'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü türünün en dikkate değer örneklerinden olan bir mersiye ile dile getirmiştir. Vefatına ayrıca başta Şeyh Gâlib olmak üzere devrin çeşitli şairleri tarafından tarih düşürölmüştür (Aksoy, 1995: 432-434).

Esrar Dede çileyi hatm etdiği dem

Sırr oldu serin-hırka-ı tâbûta çekip (T.72/1)

Şeyh Gâlib, Esrar Dede çileyi bitirdiği gün, hırkasını tabuta çekip sıroldu, diyerek onun vefatına tarih düşürmüştür.

Gâlib dedi târîhini efsûs efsûs

Hem-demleri hayrân kodu Esrar göçüp (T.72/2)

Eyvah eyvah Şeyh Gâlib tarihini söyledi, Esrar göçerken arkadaşlarını hayran bıraktı, diyerek yine vefatına tarih düşürmüştür

2.20.6. İbni Ratıb

Osmanlı Devleti'nin son geçici Avusturya elçisidir. Ulemadan Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Arapça ve Farsça öğrendi, kısa sürede kendini yetiştirerek ilmi ve

kalemiyle dikkati çekti. Ebûbekir Râtib Efendi'nin asıl şöhreti yazmış olduğu iki sefâretnâmeden gelir. Bunlardan birincisi Büyük Lâyiha ikincisi kendi ismiyle anılır (Arıkan, 1994: 277-278).

İbn-i Râtib vezîr-i Âsaf-câh

Her birinin ola mekânı behişt (T.59/2)

Şeyh Gâlib, Asaf gibi itibarlı bir vezir olan İbni Ratıb'ın mekânı cennet olsun diyerek vefatına tarih düşürmüştür.

2.20.7. Hafız Ebubekir Dede

Manastırlı Mevlevî şairlerdendir. Asıl adı Ebûbekir olan şair, vezirlik görevinde bulunan makam ve mal sahibi biri iken Mevlânâ'nın cezbisine kapılarak Mevlevîliğe intisap etti. Galata Mevlevihanesi'ndeyken 1218/1803'te vefat etti. Esrâr Dede, Hâfız Ebûbekir için kaleme aldığı otuz altı beyitlik şiirinde, Hâfız'ın Mevlevîliğe intisabında külahını Şeyh Gâlib'in tekbirleyip giydirdiğini belirtir (Bülbül, 2020).

Dîvânda vefatına ilişkin bir tarih kıt'ası yer almaktadır.

Mevlevî Hâfız Ebûbekir Dede

Oldu seyyâh-ı gülistân-ı şühûd (T.70/1)

Şair, Hafız Ebubekir Dede'nin vefatına ilişkin tarih düşürmüştür. Mevlevî dergâhından Hafız Ebubekir Dede'nin gül bahçesine yani cennete şahit olmak için bir yolculuğa çıktığını dile getiriyor.

2.20.8. Hafz-ı Haddad

Melâmet ve fütüvvete dair fikirleriyle tanınan Nîşâburlu sûfidir. Nîşâbur civarındaki Kurdâbâd köyünde doğdu ve burada yaşadı. Ümmî olduğu ve Arapça bilmediği yolundaki rivayetlere bakılırsa Arap olmadığı ve öğrenim görmediği anlaşılır. Ebû Hafs'ın özellikle fütüvvet konusundaki fikirleriyle Bağdat sûfilerini kendisine hayran bıraktığını belirtir ve kendisini melâmet ehlinin temsilcilerinden sayar (Yazıcı, 1994: 127-128).

Dîvân'da ise Şibli ile birlikte bir manzum hikâyede yer almaktadır. Hikâyede ismi 4 kez zikredilmektedir.

Rivâyetdir bu kim Hafz-ı Haddâd

Ziyâret-gûne etmiş azm-i Bâgdâd (M. 9/1)

Beytinde Hafz-ı Haddad'ın Şibli'yi ziyaret ettiği yazmaktadır.

O şeb Haddâd eder kırk şem'-i ihzâr

Eder her birisini neşr-i envâr (M.9/11)

Bu beyitte ise Şibli'nin kırk dostuyla onu ziyaret ettiği, Haddad'ın ise onlar için nurlar saçsın diye kırk tane mum yaktığı zikredilmektedir.

Bûyurmuş ana Haddâd ey civân merd

Söyündür cümlesin edip dem-i serd (M. 9/14)

Beytinde ise cömert Haddad'ın Şibli'ye bu mumların hepsini söndürmesini istediği geçmektedir.

Sen ammâ eyledîn Haddâd'a ikrâm

Târîkât bu değildir hâmsın hâm (M. 9/20)

Beytinde ise Şibli'nin ikramlarının kendisi için olduğunu yani Allah rızası için olmadığını yani bundan dolayı tarikat ehli olmanın yolunun tarikat adabını bilmekten geçtiğini belirtir.

2.20.9. Hasan İffet Bey

Vakanüvist Raşif Efendinin oğludur. Şeyh Gâlib Dîvânında doğumuna ilişkin bir tarih yer almaktadır (Kalkışım, 2013: 125).

Dedi Gâlib bu mısra birle târîh

Hasan İffet Bey ola ömrün efzûn (T.41/21)

Bu tarih mısrası ile Şeyh Gâlib dedi, Hasan İffet Bey ömrün uzun ola.

2.20.10. Hoca Sadeddin

İstanbul’da doğdu. Babası Yavuz Sultan Selim’in çok sevdiği nedimi Hasan Can Çelebi’dir. Şehzade hocalığına tayin edilip Manisa’ya gönderilmiştir. Bu görev Sâdeddin Efendi’nin hayatında bir dönüm noktası olmuş ve ilim hayatında olduğu kadar devlet yönetiminde de etkinliği giderek artmıştır. Bundan sonra “Hoca” ve “Hoca Efendi” diye şöhret bulmuştur. Hoca Sâdeddin Efendi, çeyrek yüzyıla yakın ilmiye mesleği yanında idarî ve siyasî işlerde de söz sahibi olmuştur. Zamanın birçok edip ve şairi eserlerini ona ithaf etmişlerdir. Hoca Sâdeddin Efendi’ye bir tarihçi olarak büyük şöhret kazandıran eseri Tâcü’t-tevârih’tir (Turan, 1998: 196-198).

Devha-i hazret-i Sadeddinden

Bir hezâr uçdu behişte vâ-hayf (T.71/1)

Hazreti Sadettin’in büyük ağacından bir bülbül uçtu cennete eyvah, diyerek Hoca Sadettin’in vefatı bildirilmiştir.

2.20.11. Mu’inü’-d-din Pervane

Selçuklu döneminde, toprağı dirlik olarak veren, buna ait defterleri tutan ve sunulacak beratları hazırlayan memura, ‘Pervane’ denilmiştir. Müinüddin Süleyman Pervane, aslen Deylemli’dir. Horasanlı olduğunu söyleyenler de vardır. Babası Mühezzebiddin Ali de II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in nâiplerindendir. İki yönlü siyasetiyle bütün düşmanlarını alt etmiş ve uzun yıllar görevini başarıyla yürütmüştür. Bu yüzden kendisi Emir Pervane, Pervane diye tanınmış, hatta pervane deyince daima bu zat anlaşılmıştır. Bu yüzden veliler listesindeki Pervane Sultan’ın bu olması gerekir (Kesik, 2020: 91-93).

Mu’inü’-d-din Pervane Dîvânda bir hikâyede Mevlana ile arasında geçen bir olay sebebiyle geçmektedir. Hikâyede Mu’inü’-d-dîn Pervâne Selçuklu Devleti’nin veziri ve Mevlânâ’nın sohbetlerine iştirak eden bir kişi olarak ifade edilmiştir.

O devletde vezâret bile muhtass

Munînid-dîn imiş Pervâne-mahlas (M. 7/6)

O devlet içinde vezir göreviyle bulunmuş ve Pervane diye anılmıştır.

Hikâyede Mu'inü'd-din Pervane'ye devlet işlerindeki idaresinden dolayı iftira atılır ve o esnada da Mevlana işlerinin yoğunluğundan Mu'inü'd-din Pervane ile pek ilgilenemez. Mu'inü'd-din Pervane ise Mevlana'nın kendisinden uzaklaşmasını bu iftira olayına bağlar. Aşağıdaki beyit ise Mu'inü'd-din Pervane'nin feryad ederek Mevlana'nın yanına gelmesini ve ondan yardım dilemesini anlatmaktadır.

Munînid-dîn deyip feryâda gelmiş

Cenâb-ı pîre istimdâda gelmiş (M. 7/14)

2.20.12. Musahib Seyyid Ahmed Aga

Asıl adı Ahmed'dir. Amasya'ya bağlı bir kasabada doğdu. Küçük yaşta İstanbul'a gitti ve saraya alındı. Musikideki temel bilgileri enderunda aldı. Mevlevî tarikatına bağlandı. Galata ve Yenikapı Mevlevihaneleri'ne devam etti. Orada Abdürrahîm Künhî Dede'den eğitim gördü. Şeyh Gâlib'in dostluğunu kazanarak onun bazı şiirlerini besteledi. Kendisi de büyük bir bestekâr olan III. Selim'den yakın ilgi gördü. Bir müddet sonra "musâhib-i şehriyârî" ler arasına alındı. Ahmed Ağa, 1209/1794-95 yılında musahiplik görevini yürütürken vefat etti. Galata Mevlevîhanesi'nde medfundur (Özcan, 1989: 41-42).

Musâhib Seyyid Ahmed ol hüner-mend

Ki olmuşdu bu devre pîr-i Fârâb (T.60/1)

O hünerli Musahib Seyyid Ahmet, olmuştu bu zamana Farabi gibi bir pir. Seyyid Ahmet Aga musikiyle ilgilenmesi, ilim, irfan sahibi olması yönleriyle yaşadığı dönemde Farabi'ye benzetilmiştir.

Olur târîh-i sâl-i fevti Gâlib

Musahib oldu hâmûşâna ahab (T.60/4)

Olur, bu yıl onun vefatına tarih, Musahib Seyyid Ahmet Aga olur sessizlere dost. Bu tarihte onun kendisi gibi vefat etmiş insanlara dost, ahabab olacağı anlatılmıştır.

2.20.13. Mustafa Reşid Efendi

Şeyh Gâlib'in babasıdır, Safiyullah Musa Dede'ya intisap etmiş bir Mevlevidir. Mustafa Reşit Efendi oğlundan iki yıl sonra vefat etmiştir, mezar taşındaki yazıdan Melami-meşrep olduğu anlaşılmaktadır. Kabri, Galata Mevlevihanesi'nin bahçesindeki Hamuşan isimli mezarlıktadır (Kalkışım, 2013: 12).

Mustafâ nâm u Reşîd ü mürşid-i üstâd-ı küll

Her nigâh-ı himmeti iksîr-i a'zamdır bize (G.280/7)

Şair burada babası olan Mustafa Reşit'in yardım edici bakışlarını iksir-i a'zama yani büyük iksire benzetmektedir. İksir, madeni altın yaptığına inanılan bir maddedir. Şair burada yardım edici bakışı, iksire benzeterek, maden gibi olan tabiatını altına çevirdiğini söylemektedir. Yani Mustafa Reşid Efendi burada Şeyh Gâlib'e yardım eden, ona şairlik kabiliyetinin gelişmesine destekte bulunan kimliğiyle yer almaktadır.

2.20.14. Nâşid İbrahim Bey

Mora'da doğdu. Adı İbrâhim'dir. "Nâşid" (güzel şiir okuyan) mahlasıyla tanındı. Üç padişah döneminde çeşitli devlet hizmetlerinde bulunan Nâşid'in tatlı dilli, dervişmeşrep, hoşsohbet olduğu ve padişah sohbetlerine katıldığı bildirilir. Kaynaklar Nâşid'in yetenekli bir şair olduğu konusunda birleşir. Şeyh Gâlib'in hocasıdır. Yeni ve orijinal hayaller bulmada başarılı olduğu, irticâlen kaside söylediği bildirilir. 3. Selim döneminde yazdığı tarihleri bulunmaktadır (Zülfe, 2006: 434-435).

Şeyh Gâlib Dîvânında bina eylediği bir konağa ilişkin olarak söylenen bir tarihte ismi geçmektedir.

Bermekiyyü'l-hisâl Nâşid Beg

Kim odur ced-beced kerîmün-nâs (T.45/1)

Şeyh Gâlib hocası Naşid Bey'i mitolojik şahsiyet Bermeki ailesine benzeterек ne kadar üstün bir şahsiyet olduğunu sadece kendi değil ailesinin de onun gibi üstün erdemlere sahip bir soy olduğunu belirtmiştir.

2.20.15. Pertev Efendi

Ankara'da doğdu. Asıl adı Mustafa Pertev Efendi'dir. Şiirlerinde Pertev mahlasını kullandı. Hacı Bayram-ı Velî sülalesinden 1272/1855 senesinde vefat eden Ankaralı Müderris-zâde müftü ve şair Sa'dullâh Efendi'nin oğludur. Müderris-zâde sanıyla tanındı. Tahsilini tamamladıktan sonra 1251/1835 senesinde Ankara nüfus defteri mukayyidliğine atandı. Sonra kısa bir müddet Ankara kazası mal kitabeti hizmetinde bulundu. Daha sonra Ankara zabtiye baş kitabeti görevini üstlendi. Bir müddet kadılık yaptı. Vefat yeri bilinmeyen Pertev Efendi için Sicill-i Osmânî'de bir yerde "Pederinden sonra az yaşadı." Denilmektedir (Arslan,2020).

Fakat bu söz yetişir vasfı yazmış âsârın

Cenâb-ı Pertev-i mu'ciz-dem ü huceste-makâl (K.27/8)

Şeyh Gâlib, zamanın mucizesi, uğurlu sözlerin sahibi Cenabı Pertev'in niteliklerini eserleri yazmıştır, diyerek Pertev Efendi'yi övmüştür.

Bir şeb yaturdı Gâlib-i nâ-çâr bî-nevâ

Yakmışdı cânın âteşle pür-derd ü bî-devâ

Amma yine bu beyti okur etmez âh u vâ

Cevr ü cefâ-yı yâr-ı sitem-kâr Pertevâ⁴⁸

Lutf-ı sipihr-i dündan ehven değil midir (Th. 16/5)

Bir gece çaresiz ve nasipsiz Gâlib'i çok derdinin ateşi canını yaktı. Ama yine de ah ve vah etmedi. Eziyet ve cefa eden, zulmedenin dostu Pertev Efendi. Gökyüzünün güzelliği aşağıdan ucuz değil midir?

⁴⁸ Diğer örnekler için bkz: Th.12/5, Th.17/5, Th.18/5, G.118/9, G.120/5, G.186/5, G.256/5, G.287/7

2.20.16. Ramiz Bey

1735 yılında İstanbul Fatih'te Cebecibaşı Ali Ağa mahallesinde doğdu. Asıl adı Hüseyin olup Azîzzâde diye anılır. Dönemin ileri gelen hocalarından ilim tahsil ederek kendini yetiştirdi. Hayatının büyük kısmını edebiyat ve tarihle meşgul olarak geçirmiştir. Gayretli, titiz ve hoşsohbet kişiliğiyle tanınan Râmiz Efendi, bilhassa biyografi alanında verdiği eserlerle XVIII. yüzyılın önemli simaları arasında yer almıştır. Nesrindeki akıcı üslûba karşılık çoğu kendi eserlerinde rastlanan şiirlerinde pek başarılı olamamıştır. İstanbul'da vefat etmiştir (Erdem, 2007: 451).

Revânî şâd ola Râmiz Begin Gâlib bu mısradan

Füzûn terdir hakîkat etme bin hüsn-i matla'dan

Olur tevhîd-i rûşen bu muammâ-yı mülemmâdan

Cüdâlık hîç seçilmez ol iki nûr-ı müşâ'sâ'dan (Tercii Bend 2/6)

Gâlib, Ramiz Beyin ruhu şad, mutlu olsun. Gerçek çok tazedir bin güzel matladan. Bu parlak birlik parlak bilinmezlikten olur. O iki parlak nurdan ayrılık hiç seçilmez. Şeyh Gâlib bu şiiriyle Ramiz Bey'e olan sevgisini, hürmetini göstermiştir.

2.20.17. Raşid Efendi

Osmanlı vakanüvisti, şair ve münşidir. Babası Bursa kadılarından Malatyalı Mustafa Efendi'dir. İyi bir eğitim gördü. Medrese tahsilinden sonra Şeyhülislâm Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi'den 22-23 yaşında iken mülâzım oldu. Vak'anüvislik görevi verilen Râşid Mehmed Efendi'ye III. Ahmed'in tahta geçmesinden itibaren olayları yazması emredildi. Râşid Mehmed Efendi, Lâle Devri'nde Sâdâbâd gibi yerlerde yapılan eğlencelere katılmış ve şiirlerini bu ortamda yazmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki olayları yakından takip etmiş, sultan düğünlerine, ziyafetlere, saz ve helva meclislerine şahit olmuş, bu olayları özellikle tarih manzumelerinde kaydetmiştir. Şiirlerinde hikemî tarz hâkimdir. İnsanın aklını hedef alan, ideal duygu, düşünce, inanç gibi konularda şiirler yazmıştır. Şiirlerinde coşkun bir lirizm göze çarpar. Darbimesel niteliğindeki hikemî ifadeleri sıkça kullandığı görülür (Günay, 2007: 463-465).

Olup Râşid Efendi⁴⁹ bendesi tanzîmine me'mûr

Hakîkat hidmet etdi dâver-i devrâna aşk olsun (T.13/5)

Raşid Efendi oldu ülkenin düzenlenmesine memur, gerçekten hizmet etti, dönüp duran şu dünyanın adaletine aşk olsun, diyen Şeyh Gâlib Raşid Efendi'nin memurluğunu hakkıyla yaptığını dile getirmiştir.

Cenâb-ı hazret-i Râşid Efendi

Ki andan halk râzî baht memnun (T.41/15)

Allah rızasını almış Raşid Efendi'den halk da baht da memnun, diyerek Raşid Efendi'nin devlet, ülke için gösterdiği gayretler ve mesleğini layıkıyla yapması övülmüştür.

Cenâb-ı Râşid Efendi reîs-i yektâ kim

O kayda düşmüş Utârîd derinde çâker ola (G.275/8)

Raşid Efendi Osmanlı vakanüvisti, şair ve münşidir. Utarid gezegeni de kaderin kâtibi olarak bilinir. Şair Utarid'in bu özelliğine dikkat çekerek, Raşid Efendi'nin Utarid gezegeninin kapısında köle olmasını istemektedir.

2.20.18. Sadrettin-i Konavi

Malatya'da dünyaya geldi. Babası Mecdüddin İshak önemli bir mutasavvıf ve âlim, aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devleti'nde üst düzey bir yöneticiydi. Konevî, ailesinin imkânlarından yararlanarak dönemin önemli hocalarından ders aldı, dinî ve felsefî ilimler alanında iyi bir öğrenim gördü. Babasının ona bıraktığı en önemli miras âlim ve mutasavvıflarla olan dostluğuuydu. Bunların arasında başta gelen isim Muhyiddin İbnü'l-Arabî idi. Sadreddin Konevî, İbnü'l-Arabî ile birlikte tasavvufu yeni bir döneme ve aşamaya taşıyan bir sûfidir (Demirli, 2008: 420-425).

⁴⁹ Diğer örnekler için bknz: TkB.1/7, Th.13/5, Kt.2/3, Kt.3/4

Ey âlem-i tahkîka soran râh-ı yakîn

Bulmak dileyen vahdete burhân-ı mübîn

Ezberle sözüm inanma kıl ü kâle

Sadrında bulunsun suhan-ı Sadreddin (R.16)

Ey âlemi inceleyen, bilgi yolunu soran, Allah'ın birliğine, gerçeklere kanıt bulmak isteyen, dedikodulara inanma benim sözümü ezberle, Sadrettin'in sözleri senin önünde bulunsun, diyerek Hoca Sadrettin'in sözlerinin insanlara yol göstermesini dile getirmiştir.

2.20.19. Selâhaddin-i Zerkub

582'de (1186) Beyşehir gölünün kıyısındaki Kâmile köyünde doğdu. Asıl adı Ferîdun'dur. Balıkçılıkla geçinen bir aileye mensup olup babasının adı Yağıbasan'dır. Konya'ya giderek kuyumculuk (zerkûbî) sanatını öğrendi ve bağcılıkla da uğraştı. Kırk yaşlarında iken fütüvvet ehli kuyumcuların şeyhi oldu ve Selâhaddîn-i Zerkûb, Selâhaddin Zerkûbî, Selâhaddîn-i Zerrinkûb unvanlarıyla anılmaya başlandı. Ferîdûn-i Sipehsâlâr ise ilk defa Mevlânâ'ya intisap ettiğini söyler. Mevlânâ ile Selâhaddîn-i Zerkûb arasında şeyh-mürîd ilişkisinin yanında yakın bir ailevî irtibat söz konusudur. Selâhaddîn-i Zerkûb ilk Mevlevî kaynaklarında bâtını zâhirine Gâlib, çokça riyâzette bulunan, gaybû'l-gayb âleminden haberler veren, sırları keşfeden, zâhirde avamdan görünüp bâtında ârifler zümresinden olan bir sûfî diye tanıtılır (Ceyhan, 2009: 340-341).

Ererler nutk-ı Mevlânâ ile iksîr-i ma'nâ-ya

Gedâlar kim ümîd-i feyz-i Zerkûb eylemişlerdir (G.46/6)

Beyitte; Mevlânâ'nın sözleriyle mânâ iksîrine ererler. Yoksullar ki altın yapanın feyzinin ümidi eylemişlerdir denmektedir. Zerkub sözüyle altın yapanlar söylenmek istense de asıl kastedilen Selâhaddin-i Zerkub'tur. Mevlana'nın Şems'i kaybettikten sonra tutunduğu ve yakın dostu olduğu Zerkub, Mevlana'ya yakınlığı sebebiyle beyitte anılmıştır.

Bu hâksârı gör ey kîmyâ-yı Şems nazar

Dokundu Hazret-i Zerkûb'a kemter-i nîgehin (G.180/9)

Ey Şems bu perişan haldeki insanı gör, dokundu Hazreti Zerkub'a sıradan bakışın. Şeyh Gâlib Mevlana'nın Zerkub'la olan yakınlığına değinerek ona yardım etmesini anlatmıştır.

2.20.20. Seyyid Ali Efendi

1048 /1639'da doğan Ali Efendi'nin babası Mehmed Efendi'dir. Babası da kadılık da hizmetinde bulun ve Üsküdar kadısı olduğu bir sırada 1093 / 1682'de vefat etmiştir. Önemli hocalardan dersler alıp müderris oldu. Müderrislikten sonra kadılık görevine geçti. Anadolu ve Rum kazaskeri olarak da çalışmıştır (Tuğluk, 2020).

Sâkin-i hânkâh Bâb-ı Cedîd

Mevlevî-Şeyh Alîyy-i dil âgâh (T.62/1)

Yenikapı Mevlevihanesinin 14. Şeyhi Ali Nutki Dede'nin sakal bırakması üzerine tarih düşürülmüş bir kıtadır. Mevlevihane hankah denilerek bir kervansaraya benzetilmiş. Ali Dede uzun yıllar mevlevihanenin kütüphanesinde çalışmış, gönüllü, bilgili bir şahıs olarak resmedilmiştir.

Dedem kim Hazret-i Seyyid Alîdir

Kerâmet vech-i pâkinde celîdir (Hikâye 10/53)

Şeyh Gâlib, benim dedem, atam Hazreti Seyyid Ali'dir, kerameti temiz yüzünden bellidir, diyerek Seyyid Ali Efendi'ye saygısını sunmuştur.

2.20.21. Seyyid İskender Dede

3. Selim dönemi elçilerinden Seyyid Ali Efendi'nin oğludur (Kalkışım, 2013: 136).

Seyyid İskender Dede ol tıfl-ı sâhib-sırrı pîr

Nahl-i pâk-i şeyhes-seyyid Alîyy-i Mevlevî (T.55/1)

Seyyid İskender Dede o genç sırrın sahibi bir pirdir, temiz bir Mevlevî şeyhidir.

Vâsıl-ı kurb olıcak Gâlib dedi târîhini

Buldu İskender Dede budur hayât-ı manevî (T.55/5)

Yakın olma, ulaşma tarihini Gâlib söyledi, İskender Dede manevi hayatı buldu, diyen Şeyh Gâlib, İskender Dede'nin ölüm tarihini yazmıştır.

2.20.22. Seyyid Ömer

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunamamıştır.

Vâlidî söyledi târîhin anın

Ömerim göçdü behište vâ-hayf (T.71/3)

Onun tarihini annesi söyledi: Eyvah, Ömerim cennete gitti, diyerek Seyyid Ömer'in vefatının tarihini bildirmiştir.

2.20.23. Şemseddin Efendi

Osmanlı şeyhülislamı ve kadısıdır. Kadızâde'nin dürüst ve hakkı söylemekten çekinmeyen bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir. Şam Valisi olarak da çalışmıştır. Kaynaklarda, Kadızâde'nin çeşitli kitaplara yazdığı şerh ve hâşiye tarzında birçok eser ve risâlesinden bahsedilmektedir (İpşirli, 2001: 96-97).

Yanî Şemseddîn Efendi nâil-i tevîk olup

Pây-e Mekkeyle oldu kâmkâr ü kâmrân (T.46/3)

Şemsettin Efendi Allah'ın yardımını kavuşmuş, Mekke'nin rütbesi oldu. İsteğine kavuşmuş, mutlu bir kimsedir. Şemsettin Efendi'nin şeyhülislamlık görevine erişmesi anlatılmak istenmiştir.

Bir mübeşşir geldi Gâlib söyledi târîhini

Pâye-i Ka'beyle Şemseddîn Efendi buldu şân (T.46/9)

Müjde veren birisi geldi Şeyh Gâlib bunun tarihini söyledi, Mekke'nin rütbesiyle Şemsettin Efendi şân, şöhret, ün kazandı.

Râbiayla çıktığı târîhini Gâlib dedim

Vâdî-i Şam oldu Şemseddîn Efendiden sabâh (T.47/5)

Devlet memuriyetine çıktığı tarihi Gâlib söyledi, sabah vakti Şemsettin Efendiyle Şam bir vadi oldu. Şemsettin Efendi'nin Şam valisi olarak çalıştığı zaman memuriyetini layıkıyla yerine getirmesi, Şam'ı bir vadiye çevirmesi anlatılmıştır.

2.20.24. Şerif Ahmed Dede

Yenikapı Mevlevîhânesi'nde aşçıbaşı olarak çalışan bir zattır ve Şeyh Gâlib onun ilminden epeyce faydalanmıştır. Dîvânda oğlunun doğumuna ilişkin yazılan bir tarihte ismi geçmektedir (Kalkışım, 2013: 13).

Şerîf Ahmed Dede merd-i tarîkat

Yüzünden doğdu bir mihr-i münevver (T.42/1)

Tarikatın yiğitlerinden Şerif Ahmet Dede, onun yüzünden doğdu bir parlak güneş, denilerek oğlunun ona benzer bir şekilde güneş gibi doğduğu söylenmek istenmiştir.

2.20.25. Şerif Efendi

Şeyhülislâm Ebûishakzâde Mehmed Esad Efendi'nin oğludur. Yaklaşık dört buçuk yıl şeyhülislâmlık yapmasının ardından meşihatta uzun süredir bulunduğu gerekçesiyle bu makamdan feragat etti. Mehmed Şerif Efendi'ye dilediği yerde oturma izni verildiğinden Bebek'te bulunan yalısına taşındı. Uzun süre herhangi bir görev almadı, zaman zaman yapılan müşaverelere katıldı. II. Selim'in tahta çıkması üzerine ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi. Ancak altmış gün sonra 27 Muharrem 1204'te azledildi. Görevden alınma sebebi olarak yaşlılığı dolayısıyla III. Selim'in uygulamayı

düşündüğü yeniliklere ayak uydurmakta zorlanması, hâfıza zayıflığı ve bundan dolayı vazife yapamayacak durumda bulunması gösterilmektedir. Mehmed Şerif Efendi'nin Hulâsatü't-tebyîn fî tefsîri sûrei Yâsîn adlı bir eseri bulunduğu kaydedilmekteyse de bu eserin babası Şeyhülislâm Ebûishakzâde Esad Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Özcan, 2003: 531-532).

Gelmez Şerîf Efendi gibi sadr-ı defterî

Kim müstahakka matlabını bî-recâ verir (K.24/13)

Gelmez dünyaya Şerif Efendi gibi defter tutanların başkanı (sanırım burada şeyhülislamlık görevi kastediliyor), uygun görülmüş, yerine getirilecek işleri ricasız yapar, diyerek görevini layıkıyla yerine getirmesi övülmüştür.

2.20.26. Şibli

861 Sâmerâ'nın Şibliye köyünde doğdu. Şiblî'nin hayatına dair fazla bilgi yoktur. İyi bir öğrenim gördüğü, Abbâsîler'den Muvaffak'ın veliahtlığı sırasında onun arkadaşlarından olduğu ve daha sonra hâcibliğini yaptığı bilinmektedir. Şiblî sadece tasavvuf eğitimiyle yetinmeyip dinî ilimlerle de ilgilenmiş, yıllarca hadis ve fıkıh okumuştur. Ebû Bekir eş-Şiblî tasavvufun bütün konu ve kavramları üzerinde fikir beyan etmiş ve onun bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Şiblî şathiyeleriyle de ünlüdür (Gürer, 2010: 125-126).

Dîvânda Hafz-ı Haddad ile birlikte bir hikâyede geçmektedir. 25 beyitten oluşan hikâyede ismi 5 kez anılmaktadır. Hafz-ı Haddad Şibli'ye misafirliğe gider.

Cüneyd ile edip çok sohbet-i cân

Olurmuş hâne-i Şiblîde mihmân (M. 9/2)

Bu beyitte Şibli'ye konuk olarak gittiğini, arkadaşça sohbetler ettiğini dile getiriyor.

Demiş Şiblî'ye kim kârında hayr et

Nişâbur'a gelip ikrâmı seyr et (M. 9/5)

Bu beyitte ise Şibli misafirini en güzel nimetlerle ağırlasa bile Hafz-ı Haddâd bu durumdan memnun kalmaz. Çünkü ona göre misafire öyle davranılmalıdır ki geldiği için üzerine bir ağırlık çökmemeli, gidince de hafiflik hissetmemelidir. Hafz-ı Haddâd, bu durumdan Şibli'yi haberdar etmek için de yolu düşerse onu misafir etmek istediğini söyler.

Eder Şiblî dahı azm-i Nişâbûr

Olur Bu Hafzada mihmân-ı pür-nûr (M. 9/9)

Bu beyitte ise Şibli'nin Nişabur'a Hafz-ı Haddad'a nurlar içinde bir misafir olarak gittiği yazılmaktadır.

2.20.27. Zikri Dede

Hayatı ve eserleri hakkında kaynaklarda bir bilgi verilmeyen Zikri Baba'nın Mevlevî olduğu ve 1197/1782-83 tarihinde vefat ettiği bilinmektedir. Şeyh Gâlib Dede, vefatına tarih düşürmüştür. Galata Mevlevihanesinde medfundur (Kalkışım, 2013).

Pîr-i fânî-i cihân Zikrî Dede

Sohbet etmiş nice ehlüllâh ile (T.57/1)

Beyitte geçici dünyanın pirlerinden olduğu anılan Zikri Dede'nin birçok evliya ile sohbet ettiği söylenmektedir.

Fevtinin Gâlib dedim târîhini

Göçdü yâ hû Zikrî ismullâh ile (T.57/4)

Beytinde ise Şeyh Gâlib'in vefatına tarih düşürdüğü, dünyadan ayrılırken de isminin zikredildiği söylenmektedir.

III. BÖLÜM

BULGULAR

Tez konum olan Dîvân 18. Yüzyıl şairlerinden Şeyh Gâlib'e aittir. Dîvân içerisinde 28 kaside, 75 tarih, 11 terci-i bend, 4 terki-i bend, 1 murabba, 2 muhammes, 1 tard u rekb, 18 tahmis, 6 müseddes, 11 şarkı, 11 mesnevi, 4 bahr-ı tavil, 1 suret-i tezkire, 336 gazel, 2 lügaz, 44 kıt'a, 64 rübai, 70 beyt ve 4 mısra bulunmaktadır. Tüm Dîvân incelenmiş, Türk, Arap ve İran esatirinde adı geçen efsanevi, tarihi ve mitolojik şahıslar bulunmuştur. Bununla birlikte Allah, Cebrail, Azrail, İsrail, peygamberler, ehli beyt ve on iki imam, dört halife, sahabeler, tasavvufi ilgili kişiler, Acem kaynaklı şahıslar, İranlı şairler, Arap ve Türk şairler, bilimadamları/filozoflar, mutasavvıf şairler/shahsiyetler, kutsal kitaplarda doğrudan ya da dolaylı olarak adı geçen şahsiyetler, padişahlar, imparator, şehzadeler, devlet adamları, aşk hikâyelerinin kahramanları ve diğer şahıslar beyitler üzerinde incelenip bulunmuştur. Dîvân içerisinde Dini unsurlardan Allah 44, Azrail 1, Cebrail 22, İsrail 1; Peygamberlerden Hz. Adem 4, Hz. İdris 1, Hz. Nuh 3, Hz. İbrahim 5, Hz. İsmail 2, Hz. Yakub 6, Hz. Yusuf 21, Hz. Eyüp 2, Hz. Şuayb 1, Hz. Musa 4, Hz. Süleyman 13, Hz. İlyas 1, Hz. Hızır 23, Hz. Meryem 8, Hz. İsa 24, Hz. Muhammed 17; Dört halifeden Hz. Ebubekir 22, Hz. Ömer 4, Hz. Osman 3, Hz. Ali 15; Sahabelerden Ebu Eyyub el-Ensari 1, Halid b. Velid 1, Sa'd b. Ebu Vakkas 1;

Ehl-i Beyt ve On İki İmam 6; Tasavvufla ilgili kişilerden Abdal 2, Âşık - Uşşak 55, Derviş 5, Kalender 3, Mürit 3, Rind 26, Zahid 25; Mutasavvıflardan Ahmed Rifa'i 1, Ankaravi İsmail Rusuhi 23, Bazezid-i Bistami 1, Feridüddin Attar 3, Hallac-ı Mansur 14, Hüsameddin Çelebi 2, İbrahim Gülşeni 2, Mevlana 129, Muhyiddin İbnü'l-Arabi 2, Sultan Veled 15, Şems-i Tebrizi 47, Yusuf Sine-Çak 9; Acem kaynaklı efsanevi şahıslardan Behram 5, Behzad 9, Bican 1, Camasb 1, Cem-Cemşid 30, Dara 5, Efrasiyab 2, Feridun 1, Huşenk 1, Hüsrev 2, Kahraman 13, Keyhusrev 2, Keykubad 1, Mani 4, Neriman 4, Nuşirevan 2, Rüstem 11, Sam 2, Siyavuş 1; Kutsal kitaplarda adı doğrudan veya dolaylı olarak geçen şahıslardan Asaf 1, Harut 3, Hatem 6, Karun 1, Rıdvan 7; Filozoflardan Aristo 5, Eflatun 3, Farabi 1, İbn-i Haldun 1, İbn-i Sina 1, Öklidis 2; Aşk hikâyelerinin kahramanlarından Ferhad ile Şirin 17, Leyla ile Mecnun-Kays 63, Vamık ile Azra 3, Yusuf ile Züleyha 11; Dîvân şairlerinden Cevri 2, Emir-i Dehlevi 1, Fehim-i Kadim 1, Fuzuli 2, Hamdi 1, Hayali 2, Hoca Neş'et 2, Münif 1, Nabi 1, Nedim 1, Nef'i 2, Nergisi 2, Neşati 1, Bağdatlı Ruhi 1, Sultan Dîvânî 2, Şahidi 1, Şevket 5, Veysi 1; İranlı Şairlerden Firdevsi 2, Hafız-ı Şirazi 1, Hakim-i Gaznevi 1, Nizami Gencevi 2, Selman 1, Talib-i Amul 1, Urfi 1; Arap şairlerden Kelim-i Hemedan 1; Osmanlı padişahlarından 1. Abdülhamit 1, Sultan 2. Selim 1, Sultan 3. Mustafa 3, Sultan 3. Selim 78, Sultan 4. Murat 1, Sultan 4. Mustafa 1, Süleyman Han 5, Yavuz Sultan Selim 2; Osmanlı Devleti dışındaki devlet adamlarından Cengiz Han 1, Gazneli Mahmut 1, Hüseyin Baykara 3, İskender 10, Kızıl Arslan 2, Sebüktigin 1, Yezid 1; Hanım sultanlardan Beyhan Sultan 16, Mihr-şah Sultan 17; Şeyhlerden Abdulhalim Dede 1, Celaleddin Ergun Çelebi 2, Abdullah Efendi 1, Abdulkadir-i Geylani 1, Gümüş Dede 2, Hacı Ömer Dede 2, Halis Ahmed Dede 2, Şeyh Ahmed 1, Şeyh Arif Efendi 1, Şeyh Ebubekir Çelebi Efendi 2, Şeyh Hüseyin Efendi 2, Şeyh İsa Efendi 1, Şeyh Muhammed Efendi 2, Şeyh Sakıp Mustafa 3; Diğer kişilerden Abdulaziz Efendi 1, Abdurrahman Bey 1, Bahaeddin Şah 1, Emine Hatun 1, Esrar Dede 2, İbn-i Ratıb 1, Hafız Ebubekir Dede 1, Hafz-ı Haddad 4, Hasan İffet Bey 1, Hoca Sadeddin 1, Mu'inü'd-din Pervane 2, Musahib Seyyid Ahmed Ağa 2, Mustafa Reşid Efendi 1, Naşid İbrahim 1, Pertev Efendi 10, Ramiz Bey 1, Raşid Efendi 7, Sadrettin-i Konavi 1, Selahaddin-i Zerkub 2, Seyyid Ali Efendi 2, Seyyid İskender Dede 2, Seyyid Ömer 1, Şemseddin Efendi 3, Şerif Ahmed Dede 1, Şerif Efendi 1, Şibli 5, Zikri Dede 2 kez geçmektedir. İlgili beyitler nesre çevrilmiştir ve açıklanmıştır. Diğer beyitler dipnotta belirtilmiştir.

SONUÇ

Şeyh Gâlib Dîvânı baştan sona taranarak incelenmiştir ve tezin içinde yer alan şahıs ve karakterler on sekiz başlık altında toplanmıştır. Buradan çıkarılan sonuçlar ise şöyledir:

1. Birinci bölümde Allahlafzı ele alındı ve Dîvânda Allah; Âlim, Hâkim, Hakk gibi isimlerle anılmış ve kâinatta her şeye sahip olması, bolluk ve bereketin onun elinde olması, anılacak her şeyin onun adına söylenmesi gibi özellikleriyle geçmiştir.
2. İkinci bölümde Dini Unsurlar ele alındı ve burada Cebrail, Azrail ve İsrail yer aldı. Dîvânda Cebrail, Hz. Meryem'e üflediği nefes, Hz. Muhammed'e Allah'ın hükümlerini getirmesi, Azrail ölüm meleği olması sebebiyle ve İsrail ise kıyamet günü üfleyeceği sur münasebetiyle anılmıştır.
3. Üçüncü bölüm Dini şahsiyetlere ayrılmış olup on altı peygamberden bahsedilmiştir. Peygamberlerin genellikle mucizelerine telmihte bulunulmuştur. Bu bölümde adı geçen peygamberler ise şunlardır: Hz. Âdem, Hz. Muhammet, Hz. İbrahim, Hz. İdris, Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Musa, Hz. Süleyman, Hz. Nuh, Hz. Yusuf, Hz. Yakup, Hz. İsmail, Hz. Eyüp, Hz. Şuayp, Hz. İlyas ve Hz. Hızır.
4. Dördüncü bölüm dört halifeye ayrıldı ve Şeyh Gâlib dört halifeyi sevgi, temizlik, doğruluk gibi erdemlerle anmış ve Mevlevî meşrebine ait kavramlarla desteklemiştir.
5. Beşinci bölüm sahabelere ayrılmış ve Sa'd b. Ebu Vakkas, Halid b. Velid, Ebu Eyyub el-Ensari, İbni Selam gibi sahabeler yiğitlik, savaşçılık gibi özellikleri ve genellikle onların hayrına yapılan sebilleri sebebiyle anılmışlardır.

6. Altıncı bölüm Ehli Beyt ve On İki İmam'a ayrılmış olup Ehli Beyt burada Hz. Muhammed'in ailesini ve soyunu temsil etmektedir. Şeyh Gâlib Ehli Beyt ve On İki İmam'dan bahsederken de Al-i Aba, Alevi, Murtazavi, Evlad-ı Hüseyin gibi isim ve sıfatları tercih etmiştir.
7. Yedinci bölümde tasavvufla ilgili kişiler yer almış; Âşık -uşşak, abdal, kalender, derviş, mürit, rind, zahit gibi kişiler anılmıştır.
8. Sekizinci bölümde mutasavvıflar yer almış, Hallac-ı Mansur, Ahmet Rifai, Feridüddin Attar, Sultan Veled, İbrahim Gülşeni, İsmail Ankaravi, Hüsametdin Çelebi, Muhyiddin İbnül Arabi, Bayezid-i Bistami, Yusuf Sine-Çak, Şems-i Tebrizi ve Mevlana anılmıştır. Şeyh Gâlib özellikle Mevlana ve Tebrizi'ye fazlaca yer vermiş onlarla birlikte Mevlevilik tarikatı da bolca anılmıştır. Şeyh Gâlib'in de Mevlevi olması Mevlana'ya duyduğu sevgiyi arttırmıştır.
9. Dokuzuncu bölüm Acem menşei şahıslara ayrılmış olup burada Behram, Behzad, Dara, Efrasiyab, Feridun, Hüsrev, Kahraman, Huşenk, Keykubad, Neriman, Rüstem, Cem, Nuşirevan, Keyhusrev, Sam, Mani, Camasb, Siyavuş ve Bican anılmıştır. Çoğu kahramanlığı ve yiğitliğiyle ön plana çıkmıştır.
10. Onuncu bölümde kutsal kitaplarda doğrudan veya dolaylı olarak adı geçen şahsiyetler olan Asaf, Karun, Rıdvan, Harut ve Hatem anılmıştır. Asaf; Hz. Süleyman'ın veziri olması, Karun zenginliği, Rıdvan cennet bekçisi olması, Harut sihir yapması ve Hatem cömertliğiyle yer bulmuştur.
11. On birinci bölümde filozoflar yer almış; Aristo, Eflatun, Farabi, İbn-i Haldun, İbn-i Sina ve Öklidis anılmıştır. Bunlar edebiyat, akıl, hikmet, müzik, felsefe, mantık, fizik, psikoloji, ahlak, siyaset, din, tıp gibi konularda yapmış oldukları buluş ve fikirleriyle Dîvânda yerlerini bulmuşlardır.
12. On ikinci bölümde ünlü aşk hikâyelerinin kahramanları olan Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Vamık ile Azra, Yusuf ile Züleyha yer almıştır.
13. On üçüncü bölümde Dîvân şairleri yer almış ve Şeyh Gâlib bunların bazısından yardım isteyip, şairliğini övüp, ustalığını kabul ederken bazısıyla da kendi şairliğini kıyaslamaktadır. Cevri'den ise Sultan 3. Selim'in kendisine Cevri hattıyla bir Mesnevi nüshası hediye etmesi sebebiyle övgüyle bahsetmektedir. Bu bölümde yer alan şairler ise şunlardır: Sultan Dîvânî, Cevri, Nefi, Hoca Neş'et, Ruhi Bağdadi, Nergisi, Veysi, Hayali, Nabi, Nedim, Neşati, Fuzuli, Hamdi, Şahidi, Fehim-i Kadim, Münif, Şevket, Emir-i Dehlevi.

14. On dördüncü bölümde İranlı şairlerden Urfi, Firdevsi, Nizami Gencevi, Hafız-ı Şirazi, Talib-i Amul, Hâkim-i Gaznevi ve Selman yer almıştır. Şeyh Gâlib Urfi, Nizami Gencevi ve Talib-i Amul'la olan rekabetine değinirken Firdevsi ve Selman'ı beğenmiştir. Hafız-ı Şirazi'yi ise Hoca Neş'et'in gönlündeki bir bûlbûle benzetmiştir.
15. On beşinci bölümde Arap şairlerden sadece Kelim-i Hemedan'dan bahsedilmiş ve onun söz ustası olmasına değinilmiştir.
16. On altıncı bölümde Osmanlı Devleti padişahları yer almıştır. Şeyh Gâlib özellikle Sultan 3. Selim'den çok bahsetmiş, 3 padişah döneminde yaşamasına rağmen sadece 3. Selime kaside sunmuştur. Onu çok yönlü kişiliği, çağının ilerisinde görüş ve düşünceler taşıması, ülkesine yeni yapılar kazandırması yönleriyle anmıştır.
17. On yedinci bölümde Osmanlı Devleti dışındaki devlet adamları yer almış ve bunlar genellikle yaptıkları yenilikler ve Sultan 3. Selim'le kıyaslanmaları itibariyle yer almışlardır.
18. On sekizinci bölümde Hanım Sultanlar başlığı altında 3. Selim'in annesi Mihrşah Sultan ve 3. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan alınmış olup onların ülkeyi bayındır hale getirmek için yaptıkları icraatlardan övgüyle bahsedilmiştir.
19. On dokuzuncu bölümde Şeyhlerden bahsedilmiştir. Bunların genellikle yol gösterici olmaları ve vefatları üzerinde durulmuştur.
20. Yirminci bölümde ise diğer kişiler başlığı altında özellikle Şeyh Gâlib'in annesi, babası, kendi hocaları ve tarih kıtaları yazdığı bazı kişiler yer almıştır.

Dîvân içerisinde toplam 165 şahıs tespit edilmiştir. Genel itibariyle Şeyh Gâlib, Dîvânı'nda birçok şahsa yer vermiş, bu şahıslar hakkında genelin üstünde bir bilgiye sahip olduğunu şiirleri vasıtasıyla okuyucuya göstermiştir. Bu çalışmada ele aldığımız Şeyh Gâlib Dîvânı, mitolojinin, tarihin, dinin ve efsanelerin dîvân şiirine kaynaklık etmesine iyi bir örnek oluşturmuştur. Eserde kullanımına rastladığımız mitolojik ve efsanevi şahsiyetlerin sayıca çokluğu, şairin bu isimler etrafında ördüğü imgelem ve söz konusu unsurları işlemedeki becerisi, bunları kıyas unsuru olarak kullanması, Klasik Türk şiir geleneğinde eski anlatı ve şahısların yarattığı mânâ zenginliği konusunda bize dikkate değer bilgiler vermektedir. Birçok beyitte gönderme yapılan Şehnâme kaynaklı kahramanlar ya

da Arap ve Yunan kökenli ve dini şahsiyetler, ihtiyaç duyulan hayal gücünü pekiştirmekte ve ifade imkânı bakımından şaire yeni olanaklar sunmaktadır. Eserde yer verilen kişi ve motiflerin şiire taşıdığı anlamsal açılımlar, Klasik Türk şiirinin kültürel zenginliğini de ayrıca ortaya koymaktadır. Bu durumda Şeyh Gâlib Dîvânı'nın mitolojik - efsanevi - tarihi – dini kişiliklerin ele alınışı bakımından incelenmesi, Klasik Türk şiirini mühim bir yönüyle gözler önüne sermek fırsatı sağlamaktadır. Çünkü bu eserin, bilhassa şahıslar üzerinden metinler arası kullanımları örneklendirmek adına oldukça zengin malzemeyi ihtiva ettiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, H. (1995). Esrar Dede, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.11, ss.432-434.
- Algar, H. (1991). Bahaeddin Şah, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.4, ss.458-460.
- Algar, H, Alparslan, A. (1998). Hüseyin Baykara, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.18, ss.530-532.
- Alper, Ö.M. (1991). İbn-i Sina, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.20, ss.319-322.
- Arı, A. (2009). Halis Ahmed Dede, Şeyh Sakıp Mustafa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.36, ss.4-5.
- Arıkan, S. (1994). İbni Ratıp, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.10, ss.277-278.
- Ayan, H. (1993). Cevri, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7,ss.460-461.
- Ayan, H. (2021). Şeyh Gâlib'te Mevlana Sevgisi. *Semazen Akademik* .
- Azamat, N. (2000). İbrahim Gülşeni, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.21, ss.301-304.
- Beydilli, K. (2009). 3. Selim, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.37, ss.420-425.
- Beydilli, K. (2020). 3. Mustafa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.31, ss.280-283.
- Cebeci, L. (2001). İsrail, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.23, ss.180-181.
- Ceyhan, S. (2009). Selahattin Zerkub, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.36, ss.340-341.
- Ceyhan, S. (2010). Şems-i Tebrizi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.38, ss.511-516.
- Çaldk, S. (2006). Nergisi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.32, ss.560-562.
- Çıpan, M. (2010). Şahidi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.38, ss.273-274.
- Demirli, E. (2008). Sadettin Konevi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.35, ss.420-425.
- Derman, M. U. (1991). Şeyh Arif Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.3, ss.364.
- Emecen, F. (2009). Yavuz Sultan Selim, Türkiye Diyanet Vakfı İslam .ansiklopedisi, c.36, ss.407-414.
- Emecen, F. (2010). 1. Süleyman, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.38, ss.62-74.

Erdem, S. (2007). Ramiz. İslam Ansiklopedisi. c.34, ss.451.

Erdemir, A. D.-Özcan, N. (1988). Abdulaziz Efendi. İslam Ansiklopedisi c.1, ss. 190-191

- Erkan, M. (1993). Camasb, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7, ss.43-45.
- Fayda, M. (1988). İbni Selam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.1, ss.134-135.
- Fayda, M. (1994). Hz. Ebubekir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.10, ss.101-108.
- Gölpınarlı, A. (1953). *Şeyh Gâlib, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Gözütok, M. A. (2018). Urfî-i Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Günay, F. (2007). Raşid Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.34, ss.463-465.
- Gürer, D. (2010). Şibli, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.39, ss.125-126.
- Harman, Ö. F. (2000). Hz. İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.21, ss.266-272.
- Harman, Ö. F. (2013). Hz.Yusuf, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.44, ss.1-5.
- Hatipoğlu, İ. (2008). Sad b. Ebu Vakkas, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.35, ss.372-375.
- İbrahimi, D. (2022). Kelim-i Hemedan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.25, ss.212.
- İpekten, H. (2012). *Şeyh Gâlib Hayatı-Sanatı-Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İpşirli, M. (2001). Şemsettin Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.24, ss.96-97.
- Kafalı, M. (1993). Cengiz Han, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7, ss. 367-369.
- Kalkışım, M. (1992). *Şeyh Gâlib Dîvânı. Doktora Tezi*.
- Kalkışım, M. (2013). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kanar, M. (1996). Firdevsi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 13, ss.125-127.
- Kanar, M. (2007). Gencevi Nizami, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.33, ss. 183-185.
- Kaya, B. A. (2013). Veysi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.43, ss.76-77.
- Kaya, M. (1991). Aristo, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.3, ss.375-378.
- Kaya, M. (1995). Farabi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.12, ss. 145-162.
- Kesik, M. (2020). Müinüddin Pervane, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.31, ss.91-93.
- Kılavuz, A. S. (1991). Azrail, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.4, ss.350-351.
- Kılıç, Ü. (2013). Yezid, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.43, ss.513-514.

- Kırlangıç, H. (2010). Talib-i Amul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.39, ss.505-506.
- Koçkuzu, A. O. (1991). Şeyh Muhammed Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.4, ss.458
- Kurnaz, C. (1998), Hz. Hızır, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.17, ss.411-412.
- Kurtuluş, R. (1995). Emiri Dehlevi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.11, ss.135-137.
- Küçük, S. (2009). Şeyh Seyyid Ebubekir, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.37, ss.58.
- Mengi, M. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Merçil, E. (2009). Sebüktigin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.36, ss.262-263.
- Öz, M. (1994). Ehli Beyt, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.10, ss.498-501.
- Özcan, N. (1989). Seyyid Ahmed Ağa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.2, ss.41-42.
- Özcan, N. (1993). Celaleddin Ergun Çelebi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.7, ss.247-248.
- Özcan, T. (2003). Şerif Efendi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.28, ss.631-532.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LveM yayınları.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Savi, S. İ. (2009). Hakim-i Gaznevi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.36, ss.502-503.
- Sevgi, H. A. (1998). Hüsamettin Çelebi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.18, ss.512.
- Sümer, F. (2002). Kızıl Arslan, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.25, ss.544.
- Şafak, T. (2019). Şevket, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.3, ss.557-558.
- Şahinoğlu, M. N. (1991). Feridüddün Attar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.4, ss.95-98.
- Şığva, B. (2019). Şeyh Gâlib Dîvânı'nda Manzum Hikâyeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Tahralı, M. (1989). Ahmed Rifai, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.2, ss.127-130.
- Toker, H. (2020). Hz. Muhammed, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.30, ss.457-459.
- Topdemir, H. G. (2007). Öklidis, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.34, ss.25-26.

- Turan, Ş. (1998). Hoca Sadeddin, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.18, ss.196-198.
- Tökel, D. A. (1998). *Dîvân Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar (Doktora Tezi)*. Samsun.
- Uludağ, S. (1988). Abdulkadir Geylani, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.1, ss.234-239.
- Uludağ, S. (1992). Bistami, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.5, ss.238-241.
- Uludağ, S. (1999). İbni Haldun, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.19, ss.538-543.
- Uludağ, S. (2006). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Uzun, S. (2000). Hz. İsa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.22, ss.473-475.
- Ümit, M. (2010). Hz. Şuayb, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.39, ss.222-223.
- Yazıcı, T. (1994). Hafz-ı Haddad, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.10, ss.127-128.
- Yazıcı, T. (1997). Hafız-ı Şirazi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.15, ss.103-106.
- Yetik, E. (1991). İsmail Rusuhi Ankaravi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.3, ss.211-213.
- Yıldırım, N. (2008). Rüstem, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.35, ss.294-295.
- Yılmaz, Z. (2020). 4. Murat, Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, c.31, ss.177-183.
- Yiğit, İ. (2007). Hz. Osman, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.33, ss.438-443.
- Zülfe, Ö. (2006). Naşid İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.32, ss.434-435.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhyiddin_13.06.2023.
- https://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-Ansiklopedisi/Detay/Turkiye-Istanbul-YUSUF-SINANEDDIN-I-SINECAK/408_13.06.2023.
- https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/munif-antaki-antakyali-munif-mustafa_13.06.2023.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- https://tr.wikipedia.org/wiki/I._Abdülhamid_14.06.2023.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahmud_Gaznevi_14.06.2023.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Selim_14.06.2023.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/IV._Mustafa_14.06.2023.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Beyhan_Sultan_14.06.2023.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mihrişah_Sultan 14.06.2023

<http://rahiask.com/index.php/tetebbuat/121-naksibendiler/kutsiler/710-seydisehirli-seyh-abdullah-efendi-k-s> 14.06.2023.

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/neyyir-seyh-abdulhalim-neyyir-dede> 14.06.2023..

<http://www.evliyalarimiz.com/gumus-ayak-muhammed-dede-hazretleri#:~:text=Mevlev%C3%AEyye%20tarik%C4%B1%20%C5%9Feyhlerinden%20%C3%A2lim%20bir,%C5%9Eeyhi%20mahlas%C4%B1%20%C5%9Fiirleri%20vard%C4%B1r.> 14.06.2023

<https://www.evliyalar.net/omer-hudai-baba-ks/#:~:text=%C3%96mer%20H%C3%BCdayi%20Baba%201821'de,s%C3%BCre%20bu%20g%C3%B6revi%20yerine%20getirir.> 14.06.2023.

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hafiz-ebubekir> 14.06.2023.

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/pertev-muderriszade-mustafa-pertev> 14.06.2020.

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/pasmakcizade-seyyid-ali-efendi#:~:text=1048%20%2F1639'da%20do%C4%9Fan%20Ali,Mehmed%20Efendi'den%20dersler%20ald%C4%B1.> 14.06.2023.

